

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 4.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Niqaşên felsefeyê 4
@Abdusamet yigit
Waşanên felsefî
2012-Almanya-Berlin

.
ISBN 960-0-940969-10-0

Pêşgotin:

Felsefe wê di rengekê de wê weke şêwayekê hizirkirinê bi aqılmeşandinê ku wê gelek rengên hizirkirinê wê hem di nava xwe de wê bihawênê û hem jî wê rê li pêşveçûnên bi rrengên hizirkirinên din wê bi xwe re wê vekê bê. Di wê rengê de wê felsefe wê, di dîroka wê di serî de wê, dem ku mirov li wê dihizirê mirov wê dibînê ku wê di demên kevnera de wê navendên wê yên ku wê derkevina li pêş ên weke mesopotamiya, girêk û herêmên dûrîn ên Asya wê, di wê temenê de wê, karibê bahsa wan bikê. Li mesopotamîya ku mirov bi wê re li wê bihizirê wê li aliyekê wê girêk û li aliyê wê yê din jî wê herêmên asya ên berfireh wê hebin. Di wê temenê de wê weke navendekê wê mirov dikarê wê di temenê de wê li wê bihizirê.

Li herêmên din ên Asya wê piştî zerdeşt wê, derketinên bi felsefeyî ên weke bûdîsmê û di dewama wê de pêşketinên weke hinduîsmê ku wê li wê hebin wê di zikhev de wê bandûrê wê li wê demê wê bikin. Wekî din têtîgînên weke yê birahmanî ku wê pêşkevin wê, bi pêvajoyên wê yên hizirkirinê vegûharênê û hwd re wê, dem bi dem wê temenekê pêşketinê wê biafirênê.

Di çerçoveya felsefeya kevnera de wê, mijare felsefeya Asya wê weke şaqekê din ê teybet bê û wê bi teybetî wê pêwîstî bi wê hebê ku mirov li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Pêşketinên ku wê li Asya wê li ser bûdîsmê re wê bibin wê bi wê temenê wê li herêmê wî dîrokê wê binivîsênin û wê bi xwe re wê bigûharênin. Dem bi dem pêşveçûnên cihê ên bi navê bûdîsmê ku wê bibin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mijara bûdîsmê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê gelek şîroveyan wê yên cihê wê bi felsefeyî wê bibin weki din li rex têtîgînên felsefeyî ên weke konfîçyus û tao mirov dikarê weke wan bi gelek aliyên din re jî wan werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, ev jî wê di cewherrê xwe de wê têtîgînekê wê bidina mirov. Di nava felsefeya asyayî de wê, minaq felsefeya konfîçyus wê di awayekê de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê çî pêşketin wê di navaroka wê de wê hebê wê weke

aliyekê wê yê din ê teybet bê ku mirov li wê bihizirê bê. Konficyus wê, têngîna wî ya civakî, mirov û hwd a ideal ku ew pêşdixê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê di derbarê felsefeya demên kevnera a wan herêmên asyayî de wê, têngînekê û hizrekê di derbarê rengê hizirkirinê wê de wê bide me.

Di wê temenê de wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê felsefe wê çawa wê berê wê ya li pêş û îdeal û ankû ya 'baştir' bê wê bi wê re wê, bi van têngînên felsefeyî ên asyayî re wê bi derfet bê ku mirov di awayekê de li wan bihizirê û werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, felsefeyên weke bûdîsmê wê di dîmenekê û sazûmanek civakî û keseyetî a felsefeyî de wê çendî ku wê pêşkevin jî wê di demên hemdem de wê bi gotinên weke 'ola bûda' û hwd jî wê werina fahmkirin. Ev gotin jî wê çawa û di çi rengê de wê temenê wan wê hebê wê pêwîst bê ku mirov bi felsefeya wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Felsefeya Bûda wê, di renekê de wê xwediye têngîne modelî a jîyanî bi felsefeyî hebê hem li ser mirov û jîyane mirov û hem jî li ser kes û civakê û jîyane bi hev re. Wê di wê temenê de wê ev wê çawa wê pêwîstê ku ew were fahmkirin wê di çerçoveya felsefeya demên kevnera ên Asya de wê bi çerçoveya wê û navaroka wê re bi çend gotinên giştî jî wê weke armanca wê vê xabatê bê ku ew bi rengê pêşketina wê re wê werênê ser ziman. Ez wê jî bêjim ku wê felsefeya Asya wê dema ku mirov dokumek wê derxê wê pîrr zêde wê xwediye meju û dîrokek berfireh bê. Ber vê yekê wê di serî de wê mirov bêjê ku wê hemû aliyê wê zêdetirî wê nerîn û têngînekê di derbarê navaroka wê de wê hewlbide ku wê werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk: nîqaşên felsefeyê 4.

Di demên kevnera de wê, di serî de wê mejuya felsefeyê wê dema ku mirov wê dihênê ser ziman wê bi hizrên ku wê li ser temenkê lêpîrsînê û hwd wê dihênê ser ziman wê felsefeya destpêkê a xwezayê ku wê li dora sedsale 6' min û pê de wê li herêmên girêkê û hwd wê pêşkeve wê têtînekê wê bi xwe re wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê weke ku mirov dikarê wê bi hesanî kifşbikê wê çavkaniyên wê yên herêmî wê di serî de wê bi pêşketinên li herêmê ên ku ew hena re wê werênê ser ziman wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeya demên kevnera de wê, di serî de wê, dema ku em li mesopotamiya dinerin wê di rengekê de wê, di demên wê yên dawî de wê pêvajoya bi ber felsefeya zelal ve ku wê bide wê ji mîtra û heta zerdeşt wê di dewama hevde wê di wê temenê de wê têtînekê wê bide me. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê felsefeya zerdeşt wê di awayekê de wê, bi awayekê de wê, bi rengê felsefeyek xwezayî û kosmolojikî wê xwe di awa û dîmenekê de wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê di wê rengê de wê li ser temenê ku wê aqil wê bi rê û şewayên xwe yên meşandinê re wê çawa wê pêşkeve wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Pêvajoyên felsefeyî wê, di wê temenê de wê, di wê demê de wê, bandûra di rengê pêşketina demê a herêmê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê felsefe wê weke têtînek bi hizirkirinê û nerînê a li jîyanê wê bi wê re êdî ku wê navaroka wê bi fêrbûnên ji jîyanê re wê were tişkirin re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di

rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara felsefeyê wê di wê demê de wê di şêwayê wê yê hizirkirinê de ku wê li van herêman wê pêşkeve wê bi xwezayî wê were dîtin ku wê bandûra wê li herêm û deverên din jî wê bibê. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê giirng wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Felsefe ya asya wê di awayekê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, bi pêvajoyên pêşketinê re wê di temen û çerçoveyek giştî a vegûharînê a li ser têngînên weke hinduîsmê ên bi ber rengê hizirkirinê felsefeyê û hwd re wê, di awayekê de wê bibê. Têngînên mîtolojiyî ên hinduiyî wê bi felsefeyê wê hin bi hin wê bîn bi nerin kirin. Li herêmên din ên Asya ên weke japoniya wê têngînên weke yên sintoîsmê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, çerçoveyna hizirkirinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê biafirênin. Ev têngînên bi aqilî wê ji kesekê û deverêkê zêdetirî wê weke çerçoveyek bi pergalî a hizirkirinê ku mirov di nava wê de wê bi rengê weke bi bawerî dijî re wê bijî. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di awayekê de wê ew wê derkeve li pêş.

Felsefe bûda de wê, dema ku wê pêşkeve wê di wê temenê de wê weke rengê pêşketinê a di demên kevnera ên herêmê de wê nû bê. Wê xwe di wê temenê de wê di awayekê de wê bi referansên nava gotin û fahmkirinê wê ji yên baweriyekê zêdetirî wê weke têngîna ku wê, bi wê re wê çawa wê bi rengê felsefeyî ên aqilmeşandinê û hwd re wê bibê wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê rengê hizirkirinê van herêman û heta mesopotamya û kurdistanê wê di rengê wê weke li wan hanîna hizran zêdetirî wê, di hizrên wan de wê, wê pêşxistinê bi şêwayên vegûhar û hwd re wê bi wê re wê di rengê de wê bibê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê pêşkevin. Ber vê yekê wê dema ku wê têkiliya fahmkirinê bûdîsmê û zerdeşt ku em bi hev re dênin wê çendî ku wê di rengê de wê hev bi piştgir bikin jî lê wê her yekê wê li gorî xosletên herêmên xwe û pêvajoyên xwe yên pêşketinê ên bi aqil ên berî xwe ku wê xwe bigihênina rengê hizirkirinê û fahmkirinê re wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di felsefeyên van herêman ên van deman de wê xosletek humanîst wê bi wan re wê li pêş bê û wê ev xoslet wê hertimî wê bandûrê li rengê fahmkirina wan û rengê fahmkirinê di derbarê wan de jî wê bikê. Di

wan de wê mirov bi hebûn, hizir, hêst û jîyane xwe re wê di wan de wê weke ku wê li pêş bê.

Di felsefeya bûdismê de wê di rengekê de wê, di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li ser temenekê bi hizirkirinê a hebûnê û xwe afirandinê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê aqilê mirov û fahmkirinên mirov wê, di rengekê de wê, weke ku wê çawa wê bijî wê xwediyê hisiyetek wê ya ku ew hîm û peyxama xwe ji wê hebûna me digirê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê hebûn wê xosletên wê yên ku ew bi hebûnê ew çawa heya wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê rengê xwe wê di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Pêvajoyek mirov a jîyankirinê ku mirov wê xwe bi wê re hertimî di awayekê xwezayî de diafirênê wê ji xwe wê hebê. Ji aliyekê mirov wê dixwezê wê fahmbikê ku ew çawa dibê û ji aliyê din ve jî li gorî ya ku mirov dixwezê bikê û bijî wê çawa bê wê fahmbikê bê. Li ser wê re mirov bi hebûna xwe re dixwezê ku ew xwe bigihênê awa û rengekê fahmkirinê ê ku ew bi wê re bijî.

Felsefe wê hinekî jî wê di dîmenekê de wê li ser wê re wê pirsan wê bipirsê û wê bixwezê ku mirov di wê warê de bi fahmkirinê û pêdeçûna bi fahmkirinê re bigihijê awayekê fahmkirinê a di derbarê hebûnê û jîyane hebûnê de.

Di felsefeyên asyayî de wê weke ku em dibînin bi bûda û hwd re wê hebûn wê di serî de wê, di wê temenê de wê pêşî wê weke xwe wê di rengekê de wê were kifşkirin û wê di dewama wê de wê mirov wê çawa wê bi wê re wê di ahenge wê de wê pêde herê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Çerçoveya hebûnê wê di wê temenê de wê weke dîyarde û temenekê ku wê li ser wê re wê xwe bi hizirbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê di felsefeyên weke yên bûdismê de wê bahsa xwe afirandinê wê bikê wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, çawa wê, bibê wê bi wê re wê li bersivên bigerihê.

Piştî salên 1900 û pê de wê, mijare teoriyên li ser esasê xwe bixwe afirandinê û pêşxistinê wê di awayekê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di çerçoveya têgînên hebûnîparêz de wê, di awayekê de wê, ev wê weke mafekê wê li wê were lê hizirkirin ku ew hebûn bi wê hebê û bijî re. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê hebûn û funksiyonên wê yên ku ew dihên kifşkirin wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Bûdism wê di renekê de wê weke ku têngînek felsefeyî a hevgirtî ku wê di renekê de wê xwediyê rengê pêşketin, fahm, armanc û hwd bê. Wê di wê çerçoveyê de wê mirov wê êdî wê fahmbikê û bi wê re bigihijê li fahmkirinê. Li ser çerçoveya hiyararşîya hizirkirina bûdismê wê dema ku mirov wê bihizirê wê di awayekê de wê bi wê re wê pergalek hizirkirinê wê karibê kifşbikê. Emê li jêr wê li ser wê bisekin in. Lê li vir em di serî de wê bi çerçoveya wê ya hebûnî a fahmkirinê re wê hildina li dest û wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikin.

Di nava çerçoveya hizirkirinên bi bûdismê de wê, şaqên wê yên cihê wê bi têngîni wê pêşkevin. Minaq wê, li Asya dûr jî wê ji japonya heta çînê û tîbet û hindistanê wê waryantên bi wê ên hizirkirinê ku wê di çerçoveyekê de wê bi demê re wê werina pêşxistin û wê pêvajoyên pêşketinê wê di dewama wê de wê bi wan wê were jînkirin wê bê dîtin ku wê hebin. Bûdism wê di serî de wê li ser temenekê wê xwediyê çerçoveyek pêşketinê a li pêş bê. Çendî ku wê di demên kevnera de wê weke renekê felsefeyî wê pêşkevê û wê pêvajoyên xwe yên pêşketinê wê bibê wê, di dewama wê de wê, bi hevgirtin û sentezên bi hizirkirinê ku wê di xwe de wê li ser rengên pêşveçûnên li wan herêman ku wê bibê ku wê di xwe de wê çê bikê wê, bi wê re wê, di renekê de wê, çerçoveyek hizirkirî a pirrdîmenî, pirralî û pirrwateyî û hwd wê bi xwe re wê, bi demê re wê di wê rengê de wê biafirênî. Wê di çerçoveyên têngîh û kevneşopîyên fahmkirinê ên herêmê de jî wê şîroveyên wê bibin û wê ew wê weke wan û ankû bi rengê wan re jî wê şewayekê fahmkirinê wê hin bi hin wê bi xwe re wê, di renekê de wê bide çêkirin û dîyarkirin. Li ser awayên demên hemdem de jî di zikhev de wê mirov dikarê wê werênê sser ziman. Di awayekê de wê çawa wê, di awayekê de wê di demên hemdem de wê pêşkeve wê dema ku em wê jî di ahenge wê hanîna wê ya li ser ziman de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê bi wê re wê renekê çawa ê pêşketinê wê bi demê re wê bi xwe re wê bijî wê karibê ew jî bi wê êdî were fahmkirin. Minaq di demên hemdem de wê, piştî ronasansê û pê de wê hin bi hin wê bûdistên çînî û japonî wê li welatên ewropî û emerika û hwd re wê, bicih bibin û wê bi demê re wê, kevneşopîyên xwe yên li wan deveran jî wê pêşbixin. Bûdism wê di wê rengê de wê weke renekê bawerî ku wê li gelek deverên dînyayê hena wê bê dîtin. Yan jî wê bi felsefeyî wê li gelek deverên cihanê ku wê şopdarên wê bibin wê bibê û wê pêşkeve. Minaq wê dema ku wê herina amarika wê pêşî wê li parzemîna amarika de wê, bawergeha(tempel) wan a pêşî bi navê 'therawada' û hwd re wê bibê. Li herêmên weke li siri-

lanka wê, navendek wan ya giring wê bibê. Minaq wê li deverên weke 'wasingtonê' ê amarika wê bawergehên weke 'vihara' wê ava bikin. Di wê temenê de wê, dîmenekê wan ê belevbûnê wê di demê de wê bibê.

Minaq wê ji hindistanê wê barbûna rewşên weke bi bineterî li tibetê weke bi 'pirtûka mirîyan' re wê, di wê temenê de wê çerçoveyek hizirkirinê wê bi têngîna 'bûdayê ciwan' re wê di wê temenê de wê li wê herêmê wê biafirênê.

Di felsefeya bûdismê de wê dema ku mirov rengê bawerîya wê fahmbikê wê di wê de wê li wê bihizirê. Bûdismê wê weke rengên baweriyên din wê ne xwediyê têngînek xilasbûnê a ku wê ji derve wê mirov bi wê bikê û ankû wê bi xwe gihandina wê re wê bikê bê. Wê destpêk, domandin û dawîya xilasbûnê wê weke sê pêvajoyan wê di wê temenê bûyîn, gihîn û mirinê re wê di xwe de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê têngîna bûdismê weke bi wateya rêya xilasbûnê jî ku mirov dikarê bi nav û wate bikê gotina 'nirwana' wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê derkeve li pêş. Di awayekê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare xilasbûnê wê di rengekê de wê, bi xwe pêşxistinê ghiştinê û hwd re wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di bûdismê û têngînên wê de wê mirov wê ne li bende kesekê bê ku wê were mirov xilas bikê. Wê mirov wê xwe bi xwe wê bikê wê temenê û wê di wê rengê de wê bikê pozisyonekê de. Wê di wê temenê de wê yên xwe afirinê wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê bi wê re wê bibin û wê bi wê re wê xwediyê rengekê fahmkirinê bin.

Li ser wê temenê wê xwediyê rêze rêgezên rewîstî ku wê ji bingihên xwe ve wê li ser esas û temenê rêgezgirtina li jîyanê wê bi wê temenê wê hebin û wê li ser wê re wê ava bibin bin. di rewîsta kirinê de jî wê bi wê re wê li ser temenekê cewherî wê bi wê re wê, li ser esasekê fahmkirinê, xwe bi sazûmankirinê û hwd re wê ava bê. Rêyên weke xwe bi wê gihandina li rêzkariyekê wê bi rêyên weke 'meditasyonê', 'yoga' û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê bi wê re wê çendî ku wê weke xwediyê rengekê felsefeyê bi wê rengê xwe bi wê re adilandinê jî bê wê li ser wê temenê wê bi fahmkirinê û watelêkirinê û hwd jî wê bihizirê û wê xwediyê şewayekê fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê gelek kirin wê di awayekê de wê weke kirinên ku wê bi kirinê ki minaqên jîyane bûda ku wê werina kirin wê mirov wê çawa wê bi temenekê baş, û dîrûst wê ew wê bikê wê li ser wê re wê di rengekê de wê xwediyê şewayekê fahmkirinê û kirinê bê. Di awayekê de wê, li

dûnyayê wê di felsefeya bûdismê de wê weke ku mirov wê dibînê wê temenê xwe bi wê re mazinkirinê û bi wê mazinkirinê/gihandinê re wê mazin bibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li lê wê bihizirê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare şewayên hizirkirinê ên bûda de wê, li ser temenê fahmkirinê, derxistina li hiş û fahmkirinê wê di awayekê de wê weke ku wê ava bê. Di bûdismê de wê jîyan wê bi du awayan û ankû dîmenan wê di renegekê de wê, bên salixkirin. Aliyekê wê weke aliyekê tekûz ku ew heya û weke aliyekê rûhanî bê. Di wê temenê de wê aliyê din ê jîyanî ku wê hin bi hin wê li gorî wê bihizirê û wê li gorî wê fahmkirina wê sazûmana wê re wê hin bi hin we bilind bê. Minaq di nava baweriyên kurdistanê de wê farişta wê di nava bûdismê de wê bi gotina *'devas'* ku wê were ser ziman. *Devas* wê di renegekê wê taqabûlî têngînek fariştayî wê bikê. Wê di wê temenê de wê bi wateyekê wê karibê were fahmkirin û were ser ziman. Di kosmolojiya bûdismê de wê jîyan wê di awayekê de wê xwediyê sînoriyek bi xwe re bin. Wê hebûnên ku ew hena ku ew di gerdûnê de bin û di jîyane de bin wê bi sînoriyekê wê hebin. Weke ku wê çawa wê, gûharîn di nava jîyane me ya li dûnyayê wê hebê wê di wê temenê de wê ew wê li hemû tiştê wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di wê temenê de wê di nava têngîna bûdismê de wê, ti tişt û kes wê nikaribê hetaheta bi sermediyekê bijî.

Di kosmolojiya bûdismê de wê, dema ku wê di awayekê de wê were salixkirin wê mirov, *devas* û *xwûdan* wê hebin. Wê ew jî wê di awayekê de wê hebin. Di derbarê têngîna demê a bûdismê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke ku wê bînenê ser ziman wê hemû tişt wê bi carekê wê nebin. Wê her tişt wê li gorî wê di çerçoveya têngîne hîyararşikî a demî re wê bibê. Ew di çerçoveya jîyanên pişt hevdû re ku ew dihên diçin, û yan jî ew rojên jîyanê ên ku ew li dîv hevdû dijî bê.

Bûda wê weke navê *'Siddharta gautama'* ku wê weke bûda wê were lêbakirin bê. Di dewama wê de wê nabê bûda wê di awayekê wê weke ku wê di sanskritî de wê we were salixkirin wê di wateya *'şîyarbûnê'*, *'bihişbûnê'*, *'hatina li xwe'* û hwd re wê, di renegekê de wê, were ser ziman. Wekî din wê di wateya têngînek ronakbîrî ku wê bi têngîna weke bi têngîna rohaniyê ku wê ronasans wê bi wê re wê were salixkirin re wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê were ser ziman. Ber vê yekê wê navê bûda wê weke nave demekê ku wê di wê de wê, bi zanebûnî wê zêde wê pêşketin wê bibê di dewama wê de wê weke demek ku wê di wê de wê weke demek kevnera a di wê çerçoveya zanîna wî de wê bê jînkirin ku

ew nav ji wî hatibê lêkirin jî wê bi awayekê mihtemel weke ku ew ji wî re hatibê bikarhanîn bê. Navê bûda wê weke navê demek rohnî û pêşketî wê di xwe de wê di wê rengê de wê bihawênê. Ber vê yekê mirov wê, dema ku wan wateyan ji navê wî têdigihê û ankû wan wateyên ku ew bi wê rengê ji navê wî dihên derhanîn û ankû hatina lêkiriin ku mirov dihizirê mirov bi wê digihijê wê hizrê û têngînê ku ew di wê temenê de wê weke aliyekê bi derfetî weke ku ew hatî bikarhanîn bê.

Di wê çerçoveyê de wê aliyekê din jî wê weke renekê salixkirinê wê li ser têngîn û gotina 'nîrwana' re wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku mirov dibînê wê were salixkirin. Di derbarê dûnya ku em di wê de dijîn ku em bigihijina zanînek têt û dîtînek hûndûrînê a bi zanînê wê ku wê bi gotina 'samsara' re wê were ser ziman wê, di çerçoveya têngîna nirwana de jî wê weke bi wê rengê wê bigihijê xilasbûna dawî. Nîrwana wê, navê wê yê demên kevnera wê 'Nibbāna' wê, weke bi wateya 'rêya xilasîyê' jî ku mirov wê karibê wê salixbikê wê di wê temenê de wê, weke renekê bi têngînê wê, bi wê re wê were fahmkirin.

Rengê rêwîtiya bi 'Nibbāna' ku wê were salixkirin wê weke rêwîtiyek bi aqil û rêya aqil û li ser aqil re ku wê bê kirin re wê were dîtîn. Di wê temenê de wê, mijare aqil wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, were fahmkirin. Di demên kevnera de wê, li gorî ku mirov wê kifşdikê ji nava hin nivîsên senskritî û yên ku wê di derbarê bûda de wê li rojava wê werina nivîsandin de wê bi wan ew têngîn wê bi mirov re wê çêbibê ku wê navê 'Nibbāna' wê ji aliyekê din ve jî wê weke navê dibistana pêşî a bûda ku wî avakirîya jî bê. Piştê wê, di wê temenê de wê, di dewama wê de wê weke 'nirwana' wê di renekê de wê, pêşkeve û wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê bi fêrbûnê û aqil re wê hebûna bûda jî wê di awayekê de wê bi wê re wê were fahmkirin. Di nava têngînên bûdismê de wê mirov wê wusa zêde rastî wê rengê vegotinê ê weke ku ew weke xwûdayekê bê ankû weke peyamnerê ku ew were salixkirin û ew bi hatina ji jêre a 'wahyê' re ku wê were şîrovekirin re mirov wê rastî zêde ti şîrove, vegotin û ankû bineterên nivîskî ên di wê rengê de ku wê bahsbikin newê. Di budismê de wê, weke pirtûka wê ya pîroz ku wê bi navê 'Tripitaka' ku wê were zanîn û ji sê beşên bi navê 'vîniya pîtaka', 'sutta pîtaka' û 'abhidharma' wê biafirê wê hebê. Beşa pêşî wê rêgezên bawergehê di wê de bêt ser ziman. Beşa duyem wê di wê de wê gotin, peyv û şîroveyên buda wê di wê de wê cih bigirin bê. Û di beşa sêyem a 'abhidharma' de jî wê vegotin û şîroveyîn bûda ên felsefeyê di wê de wê bihûngili cih **bigirin** bê. 'Tenê wê li ser temenekê şîyarbûnê û rastîya

xwezayî a jîyanê ku ew jidil fahmkiriya wê bi wê rengê ew wê were ser ziman. Li ser wê temenê wê di jîyane mirov de wê têtînanê weke bi zêhnî ku wê xwediyê dîyarkeriyekê bin û di dewama wê de wê, çawa wê zêhn wê di jîyane mirov de wê bi bandûrî wê hebê û wê çawa mirov dikarê xwe ji zêhnan rizgar bikê wê di regekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê rêya wê bi temenekê xwezayî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di felsefeya bûda wê tiştê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Ew jî wê ew bê ku wê jîyan wê xwediyê herîkinekê bê û wê, di wê herîkîna de mirov wê çawa wê gîyane xwe rohnîkê û wê bigihîjê ronahiya gîyanî wê di regekê de wê li ser wê bisekinê. Ew jî wê weke ku wê di nava bûdismê de wê were ser ziman wê bi 'dharma' wê larîbin bibin û 'dharma' jî wê weke têtînanê bûdayî ku ew wê weke yê rênîşandinê bin wê werina ser ziman bin. Gotina 'dharma' bixwe jî wê dema ku mirov li ser wê dihizirê wê weke ku ew wê were hanîn li ser ziman wê, di wateya 'rêgezên xwezayî', 'têtînanê xwezayî', 'doktrin', 'rastî' hwd re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîna dharma wê, bi gotinê em dikarin di rengê gotina 'gatha' yê zerdeştîyê de di regekê de fahmbikin û werênina ser ziman.

Li ser wê temenê ku mirov bixwezê nerîna bûda a li dûnya û jîyanê fahmbikê mirov wê li nava wan têtînanê wî û ankû 'dharma'yan bînerê û ji wan fahmbikê. Wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê, di regekê de wê bînan ser ziman.

Di wê temenê de ku em, nerînekê li rengê nerîna bûda a di derbarê jîyanê û dûnyayê de bidin wê mirov dikarê bi wê fahmbikê ku ew bi wê dihizirê ku wê 'di nava jîyanê û zêhnê de wê her tişt wê, di pêvajoyek vegûharîna de derbas bibê' re wê werênê ser ziman. Li gorî wî rewşa bûyên fîzîkî û zêhnî wê li ser temenê bi sedema girêdaniyê bi hev ve wê derkevina li holê. Berî wê dema ku wê bigûharin wê, xwediyê hebûna xwe ya heyî a nevegûhar di demek kin û ankû dirêj bin. Lê wê piştê wê bi gûharin. Li gorî têtîna bûda wê, rewşek fîzîkî û ankû zêhnî wê, di nava gerdûnê de wê xwediyê dîngûyek di nava têtîliya sedem û encamê a bêsînora de bin. Her rewşên fîzîkî wê bi wê re wê weke rewşna bi març ên fîzîkî ên fenomenî wê hebin û ew têtîna marçê wê bo rewşên fîzîkî û zêhnî ên bi sînora re wê xwediyê wate û hebûnê bê.

Li ser wê temenê wê dema ku mirov wê bi têtîna nîrwana re wê bi wê bihizirê wê weke ku wê were ser ziman wê, di nava wa girêdan, bend û tûra têtîliyê bi sedem û encamê ên fîzîkî û zêhnî de wê mirov wê di regekê de wê dema ku ew gihişt nîrwana wê di wê temenê de wê weke

di temenekê bêdem û şertûmerc de wê di renekê de wê di nava gerdûnê de wê bijî. Li gorî wê her tişt ku ew pêşî dihê wê, û ku ew dihê cem hev û bi hev ve dibê wê, bi bandûra şertûmercan, hemû rewşên fîzîkî û zêhnî, zindî û nezindî wê ni sedema hebûna wan ya fenomenî ku mirov li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re ku wê kifşbikê wê bi teqezî wê destpêkek wê di wê de wê nebê. Bûda wê di awayekê de wê weke ku em dibînin wê di fêrkirinên xwe de wê bo ku ew li ser temenekê baş wê bikê wê gotinên ku wê werina wateya 'sermedîyê' di gerdûnê de wê, dênê li aliyekê. Bûda wê dema ku wê di wê temenê de wê dema ku ew li nava jîyanê wê bihizirê wê di awayekê de wê weke ku wê li şûna bi têtîne gîyanî wê bihizirê wê bi têtînek zêhnî li şûna wê bihizirê û wê weke her tişt wê bi zêhnê û ankû hişekê wê bibê re wê di nava jîyanê de wê, pêşkeve û wê awa wê bistênê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê weke ku ew dihênê ser ziman wê li ser 'şertûmercên hişmendîya zêhnê diafirênin' wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê pêvajoyê wê fahmbikê. Di wê temenê de ku wê, dengî têtîna 'karma' û ankû 'cardin bûyîne' wê werin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di têtîna gerdûna bûda de ku ew bi wê têtîna hişmendîya bi bûyîna wê ya di zêhnê de wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê bêtê ser ziman ku wê bêsinor wê gelek jîyan wê bibin. Di nava wê de wê dema ku ew bahsa karma dikê wê bi têtîna 'jîyane bi sinor' re wê bi têtînek beremberê wê re wê li wê bihizirê.

Felsefeya karma

Di nava felsefeya bûda de wê, têtîna felsefî a karma wê weke têtînek ku wê cihekê giring wê bigirê û wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Felsefeya karma wê ji aliyekê ve wê weke têtînek ku wê li ser kirin û anko çalakiyên me re wê bihizirê bê. Li gorî mantiqê wê hemû bi wê rengê bê ku wê hemû hêza wê ji kirinê wê were û bê. Li gorî wê di xwezayê de wê her tişt ku ew heya wê li ser temenekê ku wê bi pêlên ku ew ji xwe dide çêkirin wê li ser wê ava bê. Minaq ku em li gorî wê bihizirin em dikarin bêjin wê beden û zêhnê mirov wê bi biryarên ku ew digrin re wê rêya xwe bi hevrasta wê re wê dîyarbikê û wê bi hizrên ku ew pêşdixê re wê, bi encama wan ew wê xate jîyane xwe wê reng û awayê wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, ji aliyê bûda ve wê were pêşxistin wê weke têtînek zêhnî wê di awayekê de wê pêşkeve. Lê piştê wê, di awayekê de wê bi têtînen bûda û Mahawîra re wê li ser şîrove û şewayên pêşketin û pêşveçûnê ên piştê ku wê li ser wê re wê bêtê

pêşxistin re wê di rengekê de wê, li ser temenekê ku wê taqabûlî têgînek gîyanî bikê jî wê di awayekê de wê şîrove bi wê re ku wê werina pêşxistin re wê bi wê re wê awayekê wê were pêşxistin.

Di felsefeya karma de wê weke temenê wê biafirênê wê têgîna 'brahman' bê ku wê di awayekê de wê were wateya têgîha pîroz jî. Pirtûka " *Shatapatha Brahmana*" wê di wê rengê de ku wê bi wateya navê xwe re wê were wateya 'sed brahman' jî wê di wê de wê di derbarê karma de wê bi vê rengê wê gotinê wê werênê ser ziman. "Ku laş bimirê jî wê, gîyan wê bi gelek artarnatifên jîyanê re wê rêya xwe ya jîyanê wê bidomênê. Di wê rêwîtiya wê, ku wê jinûve bûyîne wê werênê li holê wê çalakîyê bi cemberê wê yê bertekê (karma) re wê biafirênê. Hemû çalakîyên me yên ku me kirina tevgerê de wê, weke fektorên ku ew pêşaroja diafirênin bin.' re wê werênê ser ziman. Li gorî wê mantiqê mirov wê di dînya ku ew diafirênê de dibê.

Karma wê weke felsefeyek ku wê li ser temenê bertek û bandûrê wê ava bê. Li gorî wê her kirin, gavavêtin û hwd wê weke temenekê nîşanaka şandinên me yên li pêşîya me bê. Her gava me ku ew bû wê bi xwe re wê encamên wê hebin. Li gorî wê jî wê her tiştê ku em bi başî û nebaşî bibînin û ankû wê weke wê were serê me wê weke encama kirinên me jî bê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wê mirov nikarê bahsa rasthatinê bikê. Di dewama wê de wê her gavavêtinên me di rengekê de wê, di temenekê gîyanî de wê, bina xwediyê afrînerîyna di nava jîyanê de. Her tiştê ku em dikin û ku ew bû û ankû wê rûda wê ew wê ji ser rûyê dînyayê wê jêneçê.

Li gorî wê dema ku mirov bertekê dide nîşandin, xûyekê pêşdixê wê bi xwe re wê di dewama wê de wê di silsileyekê ahengî û hîyararşîyî de wê pêwîst ku ew bi encam û domanînên wê re wê fahmbikê. Li gorî wê mirov di nava jîyanê de çi bikê û çawa tevbigerihe wê li gorî rêgezên karmayê bin. Wê dema ku wê bahsa rêgezên karma wê werina kirin wê di nava bûdismê de wê duwanzdeh rêgezên karma ku wê bahsa wan bikê wê ew wan bîne ser ziman.

Rêgeza pêşî wê weke rêgaz karma a pêşî bê û wê di wê rêgezê de wê. Têgîn û têgîha wê rêgezê ku mirov kirinekê bi çi awayê bikê wê wusa wê beremberê wê bibîne. Minaq qanciyekê bikê wê qanciyê, xirabiyê bikê wê xirabiyê bibîne. Yê ku ew xirabiyê dikê wê dînyayek wekhev ku wê di wê de wê xirabiyê binîne wê rastî wê were. Li gorî wê rêgezî ku mirov çi bide gerdûnê wê ew wê ji mirov re wê di rengekê de wê vegehihê û wê bibê. ...

Rêgeza duyem wê di dewama wê de wê bahsa têgîna hilberîn û afirandina jîyanê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê tiştê ku me afirand û ankû hilberand wê li gorî wê weke tevlikirinek li wê hebûna gerdûnê a ji me bê. Her tiştê ku me tevli gerdûnê kir wê weke qatek wê tevlikirinê wê bibê. Wê ew wê temem bikê. Bi wê re wê her tevgerên me wê di rewşên bûyîn û rûdanê de wê vejenekê wê biafirênin ku wê, ew wê li gerdûnê wê belav bibê. .

Rêgeza sêyem wê rêgaz dîlnismîyê bê. Li gorî wê rêgezê jî gûharîn û pêşketin wê bi redkirina rewş û bûyaran re wê nebê. Wê vajî wê bi herêkirin û tevlibûna wan û bi wê re gûharandina ji nava wê ve wê bi wê re wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Bi wê re wê gûharîn wê bi wê rengê wê bi wê re wê li nûqtaya ku mirov wê herê bikê re wê bi hetina wê re wê bibê. Li gorî wê dîlnismî nebê wê pêşketin û pêşveçûn jî wê nebê.

Rêgeza çarem wê rêgeza pêşketinê û pêşveçûnê bê. Li gorî wê rêgezê em em in û em çî bikin û herina kûderê em ji wê nikarin biçin. Em nikarin ji wê û ji xwe biravin. Li gorî wê rêgezê jî wê ya ku wê pêşketinê wê bide çekirin jî wê kifşkirina ezîtiyê bê.

Rêgeza pêncem wê rêgeza berpirsîyariyê bê. Li gorî wê rêgezê ku mirov di jîyane xwe de xwediyê şaşîyekê bê ew şaşî di wê de ya, bê. Hewirdora me weke neynikek me dorpêç dikê û ew ya hundurê me ya. Li gorî wê yên başî jî û nebaşî jî wê aîdî me bin.

Rêgeza şeşem jî wê li ser temenê bi hev ve girêdanê bê. Li gorî wê rêgezê wê her tişt wê bi hev ve wê girêdayî bê. Weki din di nava gerdûnê de wê hertişt wê bi hev re di nava têkili û girêdanê de bê. Gerdûn wê, kêl bi kêl wê bi mirov, şûnpê û dema nûha mirov ve wê girêdayî bê. Gaveka ku em di dema xwe ya pêş de biavêjin em jinûha de dikevina nava tevgerê de.

Rêgeza heftem jî wê weke rêgeza heyê bê. Li gorî wê heya mirov wê li deverê bê. BI carekê li du deveran wê nikaribê bibê xwediyê heyê. Li ser temenekê rêgezî ya ku mirov di wê demê de wê li wê bi hey bibê ku mirov heya xwe bide ser wê û li wê bi hey bê.

Rêgeza heştam jî wê rêgeza merdîti û xwûngermiyê bê. Li gorî wê rêgezê jî wê, mirov wê, di nava tûra têkiliyan de wê bijî û wê tiştên ku ew weke bi xweşikati, başî û hwd bijî wan wergerênê li rastiye wê, pêwîst bê ku ew wê bikê kirinê û ankû wergerênê li çalakiyê. Tiştên ku mirov bi başî û qanci dibêjê wan bikê kirinê û di kirinê de wan bide nîşandin. Wê di nêzîkatî, kirin û çalakiya xwe de wê bide dîyarkirin.

Rêgeza nihem jî wê weke rêgeza 'nûha' û 'li vir' bê. Li gorî wê rêgezê jî mirov li ya ku mirov di demên bûhûrî de ku aliqî û li ser ya pêşarojê ku ew bi dilgûman û hwd bû wê nikaribê wê kêlîka xwe ya nûha bijî bê. Ber vê yekê wê, ya ku mirov nûha bijî wê di serê xwe de tefkirbikê û li ser wê bihizirê. Di wê dema ku wê ya nûha bijî ne ya dema bûhûrî û ne jî ya pêşarojê ku ew hê nebûyî wê bihizirê.

Rêgeza dehem wê weke rêgeza gûharênê. Wê di wê temenê de wê, di gûharênê de ketina farqê û wê jîyankirina wê bi awayekê rast re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di wê rêgezê de wê tiştên ku wê weke fektor û element û fenomenên bandûrlêkirinê wan baş fahmbikê û wan derxê li têgihîştinê. Li wan serwer bê.

Rêgeza yazdem jî wê weke rêgeza sabirkirinê û bi wê xalatkirinê bê. Wê li gorî wê rêgezê ku mirov wê tiştêkê di dema wê de wê bijî û wê bênê ser ziman, ne berî wê û ne jî piştî wê werênê ser ziman. Bi gotinek din tiştê di dema wê de wê bijî. Di rewşên ku mirov wan dijî de dilgermî û kelegermî dikarê bibê sedema ku mirov carna bertekan di rewşan û bûyaran de berî dema wan û ankû piştî demên wan pirr bi derengî bide. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mantiqê vê rêgezê wê ew bê ku mirov tiştê di rewş û cihê wê de kiifşbikê û wê li gorî wê bertekê bide nîşandin bê.

Rêgeza duwanzdem jî wê weke rêgeza watelêkirinê û watedayinê bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê jî ya ku mirov wate da û wate lêkir jî gihiştina wê peyxamê û bi wê re wê tevgerihê. Çi giring û çi çawa giring a wê di rewşa wê û hevgeritî û tamiya wê de wê fahmbikê û wê hilde li dest. Minaq wê li gorî wê, rêgezê wê bûda bihizirê û wê bipirsê ku 'em divê ku li wênayê giştî ê gerdûnê bihiziri û di wê de fahmbikin ku em li kûderê na. Yan jî em li kûdera wateyê na. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê ew wê werênê ser ziman.

Bi giştî wê dema ku wê li felsefeya karma wê were lê hizirkirin wê bi rêgezî wê karma wê weke rêgeza bi marc û ku wê weke bi girêdana têkiliya sedem û encamê ve girêdayî wê di reng û awayekê de wê bi wê were lêhizirkirin. Ku em di awayekê de wê bi zimanekê hesanî wê werênina ser ziman wê, weke kiriinên baş û hesan wê bi encamên baş û qanc re wê wê encamê wê bide û wê yên zayif û ne zelal jî wê bi awayekê ne zelal û nebaş re wê encamê wê bi xwe re wê wrênê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê têngîna karma de wê dema ku wê ew wê li wê were lê hizirkirin wê bûda wê weke destûr û ankû rêgezêk xwezayî wê li wê

hizirbikê. Minaq wê di wê de wê dema ku wê bi başî û ankû nebaşî wê bibê wê di wê de wê, li ser temenê xalatkirin û ankû cezakirinê ji aliyê xwûdayekê û hwd ve ku wê bê kirin wê di derbarê wê de wê mirov wê rastî ti fahmkirin, gotin û têngînên bi wê rengê newê. Li gorî mantiqê wê jî wê hemû zindî wê, jîyane xwe wê bi hizir û çalakiyên xwe wê bi reng û awa bikin. Yan jî wê qalibên hizirkî û fêrbûyî wê bi wan û çerçoveya wan re wê bidina dîyarkirin. Minaq wê bi wê re wê dema ku mirov di jîyanê de wê zîrarê bide zindiyekê din wê, di dem û deverek din wê ew karibê bibê sedema jan û êşekê. Di wê çerçoveyê de mirov dikarê wê bêjê ku wê li ser kirin û hizrekê ku ew hatî pêşxistin re wê li deverek din û ankû wê bi rewşên ku wê bibin re wê bi têkiliyek sedemî a bi wê re jî wê karibê bikê nava têkiliyekê de. Li ser wê temenê wê Bûda wê di nava jîyanê de wê bi şagirtên xwe wê hertimî wê li ser wê bihizirê ku ew çawa wê, rêyên pêşketî û bi zane wê pêşbixin û wê, rewşên ku wê bina sedema tevliheviyê û wê rewşên bi wê rengê wê biafirênin ku ew çawa wê pêşîya wan bigirin wê li wê bide hizirkirin. Li ser wê temenê wê dîtina wan a li pêşarajê û fahmkirinê wê çawa wê zêdetirî wê pêşbixê û wê derxê li holê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê bi zanebûn, bi xoslet û sîyanbûn di xûy û kirinên xwe de wê weke aliyên ku ew li ser wan bihizirê bê. Bûda wê li ser wê re wê bîrê ser ziman ku wê dema ku mirov di wê temenê de bizane bû û xwe derbaskir wê, karibê xwe bigihênê fêr û azmûnên jîyanên berê xwe û wan jî fêr bibê.

Li vir wê di felsefeya karma de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin wê têngîn û têkiliya sedem û encamê ku wê weke aliyekê wê yê giring li wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Li gorî wê di wê dînyayê de wê hemû êş û nerastiyên ku wê werina kirin wê ji ber sedema nebûna dîtina hundirîn û nêzîkatîya rast bê. Li ser temenê ku wê xwestekên me wê di awayekê de wê weke korbûnek zêhnî wê bi me re wê çêbikê û wê xwe li bayê wê berdan, û nedîtina wan astengiyan wê ku wê xilas nekê wê bi wê ve wê girêdayî wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê aliyekê din jî wê minaq wê dema ku em di wê jîyane xwe de wê bi wê rengê bi wan nebaşî û eşan bijîn wê jîyanên piştî ku wê werin jî wê di nava wê dîngûya bûyînê û jîyankirinê de wê ew wê, bi wê rengê bi êş û nebaşî wê bibê.

Di bûdismê de wê meşa sermed wê weke 'samsara' wê were bi navkirin. Di çerçoveya têngîna karma de ku wê were lê hizirkirin wê bi gotina 'zindiyek wê li ser hevrastên cihê wê karibê jinûve bibê. Di wê temenê de wê hebûna hebûnê wê di awayekê de wê bi kirinên wê re wê

di awayekê de wê li ser çerçoveyek karma re wê bi wê re wê were fahmkirin.

Di dewama wê de wê dema ku wê bi têngîna gerdûnî wê were lê hizirkirin wê minaq wê her tişt wê, çendî ku wê di ahengekê de wê were dîtîn û fahmkirin wê li gorî wê karibê di awayekê de bi tevlihevi, bêaramî, bê sazûmanaî, bêpergalî û hwd bi awayekê wê karibê pêşve biçê. Di awayekê de wê, di awayê jinûve bûyînê wê şîroveyan cihê wê di rengekê de wê karibê were şîrovekirin û fahmkirin. Minaq wê, di nava cihane mirov de wê, bi aqilbûn û bi wê re wê rewşên weke êş, jan û stressê ku wê bibin wê dema ku wê mirov wê bixwezê wê karibê li gorî wê li dîmen û awayekê din ê jîyanî ku ew dervî wan têngîna wê karibê were fahmkirin wê bènê ser ziman.

Çerçoveya têngîna bûdismê de wê aliyekê wê yê din jî wê li ser têngîna êşkişandinê û rewşa wê ya weke 'dana êşkirindinê' bê. Wê di awayekê de wê weke ku em di zerdeştîyê de dibînin ku wê, li heywanan nerast nedîtina ku ew li wan êş bê dayin kişandin wê weke aliyekê din ku wê bûda jî wê di temenekê de wê li wê bihizirê. Wê dema ku em wê têngîna bûda wê li gorî têngînên felsefeyî ên humanist ên roja me wê şîrovebikin wê di wê rengê de wê karibê di awayekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê di zerdeştîyê de wê mirov wê weke zindiyekê bi ast ê bi aqil û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê mijar wê di wê çerçoveyê de wê were ser rewşên bi wê rengê wê, di wê çerçoveyê de wê êş dana kişandinê û hwd wê hinekî jî wê weke bi nezaniyekê û ankû nezanebûnekê re wê di rengekê de wê were fahmkirin û wê bê hanîn li ser ziman.

Zerdeşt wê, di rengekê de wê di wê mijarê de wê weke ku wê bihizirê ku mirov bi aqiliya xwe re dikeve bin berpirsîyarîyan ku mirov bi wê rast bikê. Di wê temenê de wê, şart û marcê pêşî ê bi aqilbûnê wê weke ya pêwîst wê kirina bi aqil weke kirina rast ku ew bê kirin bê. Wê di rengekê de wê, dema ku wê ji aliyekê ve wê aqiliya mirov wê bê pîvandî wê ji wê aliyê ve wê bi kirinên me û sînoren me yên bi kirinên re wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Kirinek bi çî têngînê hat kirin û ji wê hat ghiştin li têngihîstinek çawa wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were kirin. Aqil wê li gorî zerdeşt wê, di rengekê de wê, yekser wê, berpirsîyarîya rastîyê wê li ser milê wê bê. Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê ji aliyê aqilê şubjeyî ve wê, di wê temenê de ku wê bi têngîna rewîstî wê were lê hizirkirin wê, ji aliyê wijdanê û hwd ve jî wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wijdan wê di wê

temenê de wê weke bi rahma di dilê mirov de re wê hebê û wê ew jî wê bi aqil re wê ji aliyekê ve wê hebê. Wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ji aliyê têngîna wijdanê ve wê dema ku wê were lê hizirkirin. Di avêstaya zerdeşt de wê dema ku wê bahsa wijdanê wê were kîrin wê bi têngîna 'sraosha' re wê di rengekê de wê lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare wijdanê wê di rengekê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê mirovbûnê wê weke ku mirov dibînê wê li wê were lê hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Di çerçoveya têngînek hûmanîst de jî wê wijdan wê di wê temenê de wê weke aliyekê têngînî ê temenî û giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têngîna Bûda de jî wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara lêpîrsîna li ser têngîna mirovbûnê wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve jî wê di nava rengê hizrên Bûda jî wê di awayekê de wê were dîtin. Di aslê xwe de wê dema ku mirov ji wê aliyê ve li têngînên karma êmn bûdîsmê bînerê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê di çerçoveyekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mînaq wê di bûdîsma tibetê de wê têngînên weke yên dema ku mirov wê bixwezê bi gîyanê ji nava jîyane bi êş û stresse dîrkeve wê piştre wê di dema jinûvebûyînê de wê weke karibê di nava keyenîya heywanan de ew bi awayekê ji wê dîr were dînyayê. Wê di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Nêzîkatîya bûdîstên tibetî wê bi tememî wê di rengekê rasyonal û kîrinî de wê di dîmenekê de wê were dîtin. Wê di çerçoveya kifşkirina pîrsgîrêkên me û herêkirina wan de wê, bixwezê ku wê dakeve li kûrehiya zêhnên me. Bi wê sayê wê êdî wê mirov wê pêşîya cardina derketina li holê a pîrsgîrêkên bi wê rengê ku mirov bijî wê bigirê. Ev nêzîkatî wê sê têngîn û rengên wê yên di wê de kûrbûnê wê hebin. Yek wê li ser temenekê bi regezêk rewîstî bê. Ya dîn a duyem wê li ser temen û nêzîkatîya hoyandin û heybûnê a li wê bê. A dîn ya sêyem jî wê li ser esas û temenê dîtin û nerîna ji/li hundûr bê. Bi wê re wê bi têngînek weke ya ku wê çawa wê şafqatê wê li hemberê kesên din bide nîşandin û wê bi wê re wê rêzgirtinê û hwd re wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li gorî wê dema ku mirov ev şopandin wê mirov bigihîjê dilxweşîya mayînda û aramiya hundurîn.

Bûdism wê weke têngînek felsefeyî wê bi giştî bi hemû waryantên wê yên ku wê weke li çînê, tibetê, hindistanê û heta japonya ku wê li wan bibê wê di dîmen û awayekê de wê xwediyê têngîh û rengekê nerînî a li xwe û hewirdorê bê. Wê di wê temenê de wê ji têtikiliyên nava mirov û heta têtikiliyên mirov ên bi hewirdora mirov re wê di rengekê de wê bi wê re wê bê kirin ber awayekê lêpîrsînê û wê bi wê re wê bê xwestin ku ew li wê were lê hizirkiriin.

Di wê temenê de wê, di nava têtikiliya mirov a bi xwezaya derve û hundurîna mirov de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, xwediyê şêwayekê fahmkirinê bê. Wê di wê temenê de wê li gorî wê dema ku mirov ne rehet bê wê mirov wê di kirin, tevger, xûyên xwe û hwd de wê bi hemû awayên jîyane xwe de wê hem bide nîşandin û hem jî wê bandûrê wê li mirov û kirinên mirov û tevgerên mirov û heta gotinên mirov ên bi têtikiliyên me yên navxweyî û derveyî û hwd re wê li wê were lê kirin. Wê mirov wê bi têtikiliyên xwe yên derve û hundurên wê bi bendên ku ew çêdikê wê çawa wê di temenekê rehetî û aramî de wê di xwe de wê bibê û wê bigihijiyê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov wê dibînê û wê kifşdikê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê bê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê ku wê têngîna jîyanê û jîyankirinê wê bi bendên me yên hundurînî û derveyî re wê bi têtikiliyek jîyanî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî mirov dikarê li ser temenekê zanînê û bi wê re fahmkirinê wê hinekî li ser wê bisekinê. Di bûdismê de wê dema ku wê bahsa zêhnê wê bikê wê weke darêjkê wê fahmbikê û wê bînenê ser ziman. Di dewama wê de wê şîroveyên li ser daerêjkê ên bi bûdismê re wê di awayekê de wê di wê rengê de bin. “darêjk wê ji valahiyê û pê de ne tiştêkê din bê. Valahî ji ji darêjkê û pê de ne tiştêkê din a. Heman tişt wê bo hêst, derkkirin û hiş jî wê wusa bê. Hemû dîyar de wê di aslê xwe de wê valahi bin. Ew nehatina afirandin û ne hatina tûnakirin, ne lewitiya û ne paqij a, ne zêde dibin û ne jî kêmbin. Bi wê sedemê ku darêjka di valahiyê ku ew nebê wê, ne hêst, derk û ne jî hiş wê hebê, bi wê re wê gûh, çav, bêhvil, ziman, beden û ankû zêhn jî wê nebê” re wê werênê ser ziman. Wê li gorî wê ku darêjk nebê wê zêhn jî nebê, ku nikaribê ti tiştê bertekê bidiyê. Di dewama wê de wê dikarê werênê ser ziman ku zêhn jî nebê wê darêjk jî wê nikaribê tiştêkê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê re

wê kji aliyê ve wê hemû tiştê wê weke dîtbarîyekê bi raya sehên me wê bibînê û wê werênê ser ziman. Li gorî bûda wê ew ne rastî bin. Li gorî bûda wê raatî di meji de û ankû di laş de wê ne afirê.

Du bûdismê de wê, têgîna 'prajna' wê weke têgînek ku wê hemû fenomenan û bûyarên gerdûnê ku wê hilde li nava weke çerçoveyek zanînê wê were tefkirkirin. Li gorî bûdismê ku prajna ahenge nava beden û gîyanê çêbikê û di samadhi'yê de wê ahenge bikeve farqe cihêkirina wê cihêkirina ya kirdeyî(şubje) û ya bûjenî(obje) wê, wê jîrîyek derkkirinê wê rastarast wê bidest bixê.

Wê weke ku em dibînin wê mamosteyên 'zen'ê wê li ser tiştê wê bihizirin. Wê bi rêya dharman ku wê bi wê, mirov wê di rewşên meditsyonî de wê çawa wê bi zêhnî wê kifşbikê û wê bi wê re wê vegûharînê wê bijî û wê di dewama wê de wê bi wê vegûharînê wê karibê xwe bigihênê kifşkirinên dîyardeyî ên dervî wê ên din jî. Wê dema ku wê bahsa zanebûnê û zanînê wê were kirin wê mirov wê di wan her şeş rêyên ku wê bûda wê pêşniyar dikê ku wê di wan re wê derbas bibê û wê di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê çawa û herdû pêvajoyên derbaskirinê ên bi pêvajoyên wê gûharênê ku wê bijî re wê werênê ser ziman.

Di bûdismê de wê, di çerçoveya derkkirina dînyayê a bi her pênc rêyên sehên xwe rêyên weke laş, seh, derk, gîyan û binhişî û hwd re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di felsefeya bûdismê de wê karma wê tenê wê di rengê de wê weke têgînek li ser temenekê sedem û encamê û bertek û bandûrê û hwd re wê, ne tenê weke çerçoveyek fahmkirinê bê. Wê bi wê re wê aliyên wê yên din jî ên weke ku wê bi rêyên weke rêankarnasyonê û hwd re wê, goçkirina gîyanê û bi wê re wê, weke bi rêyên weke hajandinê û hwd re ku mirov wê were li xwe û hwd re jî wê weke têgînekê bê.

Wê dema ku wê di rewşên weke meditasyonê û hwd de wê bikê wê gotin wê weke bi temenî wê çawa wê zêhnê mirov wê armanc bigirê û wê bi re wê mirov wê çawa wê xwezayê xwe wê fahmbikê wê bi wê re wê di temenekê de wê bi wê re wê xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a fahmbikê bê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa kûrbûnê wê bi wê re wê bikê wê ne tenê wê weke bi gotinê bi kûrbûnê re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Wê di wê de wê weke aliyekê din ku ew bi bi gotinî di zêhnê de hatina û berhevbûna gotinên ku ew hena xwe jî wan rizgarbikê û ankû paqij bikê.

Wate û pêkhanîna zen´ê di budismê de

Dema ku em bahsa bûdismê bikin wê di rengê de wê weke ku em dibînin wê di awayekê de wê rewşa ponijînê û hwd wê di temenê de wê weke rêyek gihiştina bin zêhnê û ankû binhiş wê were dîtin û wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê di wê de wê kûrbibê wê bigihijê fahmkirinekê. Lê mirov wê li wê ne aliqê. Wê bi wê fahmkirinê re wê xwe ji wê bide derbaskiriin. Wê hinekî jî wê zanîn wê di wê rengê de wê, weke bi temenekê fahmkirinê re wê bi wê re wê, were ser ziman.

Têgîna ´zen´ê ku wê bi budismê ve wê were kirin û wê weke ´zen bûdismê´ wê were bi navkirin wê mejuya wê heta rewşên weke yên bi dibistanî ên *mahayana* wê herê. Zen wê hinekî wê bi wateyî ku em li wê bihizirin wê bi gotinê wê wateyên ku wê bide me wê ponijîn, meditasyon û hwd wê bi wê re wê di awayekê de wê derkeve li pêş. Wê weke ku wê mamosyên zen ên çînî ku wê li ser dharma´yan re wê perwerde bikin û wê bi wê re wê rê nîşandinê wê bidina kirin re wê rengê wê yê bi wê gihiştina fahmkirinê a di xwe de û hwd re wê bide nîşandin. Zen wê wateyek wê ya din jî wê bi tememî wê li ser temenekê kirinê wê bi fêrbûnê re wê xwediye wateyekê bê. Di wê temenê de wê bi kirinê re bi kifşkirinê re wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê mirov nikaribê di çerçoveya têgîna zen´ê de wê bi şewayekê teorikî wê werênê ser ziman. Wê weke fêrbûn û ankû şewayekê perwerdeyî li ser *dharma´yan* re di nava kirinê û jîyanê de ku wê bi wê re wê were kirin bê.

Zen wê di awayekê de wê dema ku mirov wê, li lê dinerê wê weke rewşek fêrbûnê wê derkeve hemberî me. Lê wê rewşa fêrbûnê mirov nikarê di rengê weke fêrkirina tiştêkê, bi tiştêkê bi fêrkirina re dana bawerkirinê û hwd re wê dikarê wê fahmbikê. Di serî de wê, di gotinekê de wê mirov dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Wê ew jî wê di wê rengê de wê karibê bi wê were ser ziman ku mirov di nava afrînerîya wê de zêhnê xwe serbest berdê û hêza wê bi kifşkirinê derxê li pêş, bi wê re bi ne hinek gotinan lê lê bi rastiyên jîyanê re alaquadar bibê, ku mirov bi wê rew zêhnê xwe ji temenê dualiteya obje û şubejê dûr bikê û ji wê derbas bibê û bi wê re xwe jî derbas bikê û li ser wê re bigihijê *nîrwana* bê. Di zenê de wê dawîya rêyê wê nîrwana bê.

Li ser wê temenê mirov nikarê wê di awayekê de wê bi têgînek dogma û hwd wê şîrove bikê. Wê di çerçoveyek têgîn pêşkifşkirî, pêşdîyarkirî û hwd re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. bi şewa û rêyên weke bi ponijê, û ankû meditasyonê û hwd re gihiştina ketina farqê û di wê de

pêşketin û pêdeçûyinê wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Têgîna 'zen'ê wê weke ku em di avêsta de wê dibînin wê ji aliyekê ve wê weke bi wateya şîrove, fahmkirin, aqılmeşandin û hwd re wê, were dîtîn. Di rengên weke yên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di nava têgînên cihê ên bûdismê de ku wê were fêrkirin û ankû dîyarkirin jî wê di awayekê de wê, weke ku mirov wê dibîne wê ji wê ne dûr û cihê bê.

Mamosteyên zen'ê ku ew wê fêr dikin wê têgîna zen'ê weke rêyek nû a derkkirinê ku wê mirov wê di derbarê hebûn, bûyîn û gerdûnê de wê bi wê karibê bigihijê fahmkirinê jî wê dibînin û wê di wê temenê de wê dihênina ser ziman. bi gotinek din wê zen di derbarê hebûnê û derkkirin û têgihîştina wê de wê weke çerçoveyek nû a fahmkirinê jî bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinin.

Di encama wê de wê bê hê bawerkirin ku wê mirov wê bigihijiyê rohnîyekê di xwe de. Wê rohnîya mirov di xwe de bi wê gihişt wê nerîna me yê li dînyayê hewirdorê û hwd jî wê bi xwe re wê bi gûharênê, nûbikê û wê di şewayekê nû ê fahmkirinê de wê me bigihênê reng, awa, ast û radeyekê. Li ser wê temenê wê dema ku wê mamosteyên zenê wê şîrove bikin wê ew wê weke têgînek ku wê bi tememî jî temenê kirinê fêrbûnê re wê şîrove û salixbikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê di wê temenê de wê li ser wê temenê wê ew wê, werênina ser ziman.

Di nava jîyan kirinê de wê, fêrbûnên ku wê bibin wê di awayekê de wê mirov wê, çawa wê li wan têbigihê û wan derxê li têgihîştinê wê ji aliyekê ve jî wê weke têgîn û rengê fêrbûnê û fahmkirinê a li wê û jî wê jî bê. Wê di wê temenê de wê, têgîna zenê wê bi wê re wê di awayekê de wê li ser temenê ku mirov jî kirin, rûdayîn, serborî, ponijînên di xwe de wê bi wê re wê fêrbibê wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Dema ku em zenê şîrove bikin em wê dikarin wê bi wê rengê wê di dewama wê de wê werênina ku wê zen wê ne pirtûkek pîroz bê û ne jî wê dogmayek bê. Zen yên ku wê di şopênin wê ne li ser temen û rengê ku ew tiştêkê bi wan bide fêrkirin û bawerkirin wê bibê bê. Ti baweriyê wê, zorê nedê ku ew wê bawer bikê. Di zenê de wê tiştêkê zanîna wê, rastiya wê ya hundirîn wê derkkirina wê û di wê de wê gihiştina fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Li ser wê temenê wê li gorî zenê wê fêr û azmûnên keseyetî û jîyane kes wê berî hertiştê wê were. Li ser wê temenê ku mirov aliyê zêhnê xwe

ê afrîner wê derxê li pêş bi wê li ser temen û awayekê azad di wê de bi nerîna hundurîn re pêde herê û bigihijê şewayekê derkkirinê. Li ser wê temenê û bi di xwe de ponijînê û kûrbûnê re wê di awayekê de wê mirov wê bigihijê ya di xwe de a fahmkirinê. Li gorî wê, ku wê were ser ziman wê li ser wê re wê bigihijê nûqta dawî nirwana û di wê de wê rohani wê ji xwe re wê di wê çerçoveyê de êdî wê hin bi hin wê bibê û wê bi wê re wê derkeve li holê.

Di çerçoveya *nirwana* de wê bi gotinê wê dema ku wê li wateya wê were hizirkirin bi mirov re wê, di temenekê wê weke di rengeê dema ku mirov agirekê pêdixê û piştê dibê koz bi wê rengê wê bi gotinên weke 'hundur vala' re wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Wê di wê de wê, ew wê weke gihiştina hiçbûnekê. Lê ew 'hiçbûn' wê ne weke bi temî weke hiçbûnekê mirov nikarê wê şîrovebikê. Vajî wê weke cewherê hemû awayan, û ji aliyekê din ve weke cewherê jîyanê bê. Li ser wê temenê wê dema ku wê budist wê nûqteyê wê şîrovebikin wê weke nûqte vala ku ew bi gotina 'sunyata' re wê dihênina ser ziman wê di wê de wê, weke nûqta vala û ankû bênavîn û hwd re wê şîrove bikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Têgîna zenê wê di awayekê de wê weke ku em di wê de wê kifş dikin wê li ser du temenê dikarê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di dewma wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman wê aliyek wê şîrove û aliyê din jî wê di xwe de wê weke bi ponijîn û bi wê re wê kûrbûnê bê. Di wê temenê de wê di bûdisma destpêkê de wê ev wê weke aliyekê ku wê derkeve li pêş bê. Di wê de wê, weke şêwa û awayekê ku wê di fahmkirinê, têgihîştinê, derkkirinê û gihiştina wateyê û hwd de kûrbûnê de wê bi zêdeyî wê bibê û wê weke rengê rêya kesên bi zane ku ew dixwezî heta dawî di wê de wê li ser zanînê re bimeşî wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, pêde wê herê. Ji aliyekê din ve jî wê weke ku mirov wê di wê de wê kifşdikê wê heta ku mirov wê tenegehê û daxilî wê nebê wê nikaribê wê fahmbikê û wê bi wê re wê bigûharênê jî.

Ber vê yekê wê zen wê di wê temenê de wê, ne weke têgînek ku wê di rengekê xwe yê şîroveyî de bêjê ku ev rengê fahmkirina mina û hwd bê. Wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di nava waryarên bi şîroveyî ên li ser bidismê re ku wê piştê wê pêşkevin wê hin bi hin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê pêşkevê û wê derkeve li pêş.

Di nava tégîhên budist hemûyan de wê mirov nikaribê wê di awayekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê di buda û piştre di nava budisma çînê û hindistanê de wê, di rengê de wê ev pêşkeve û wê weke temenekê gihiştina hebûne rûhanî jî wê bi wê re wê bibê. Piştre wê, çûyina wê ya li herêmên ên Asya ên weke japonya û hwd wê bibê.

Di nava tégînên baweriyên herêmî de wê budism wê li ser tégînên bi wê rengê ên weke zen´ re wê zûtirin wê di awayekê de wê, bi wan re wê heviyekiyekê û angejebûyînekê wê bi xwe re wê bijî. Wê di wê temenê de wê bi hinduismê li hindistanê, sintoismê li japonya û hwd re wê zûtirin wê di awayekê de wê di rengê bi wan û weke wan gihiştina fahmkirina û herêkirina wan û di nava wan de bi cihbûna wê êdî wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê bi xosletên rengên tégîn û tégîhên bawerî ên herêmê re wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê, di rengê de wê werênê ser ziman ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê êdî wê weke şewayekê fêrbûnê, tégîhiştinê, derkkiirnê û hwd wê, bi temenê de wê bibê. Wê di wê temenê de wê zen wê di nava rengên fahmkirinên weke yên bi bawerî û hwd de wê, weke rêyek ku wê ji wê derbasbûnêbi zêhnî û ji wê gihiştina aliyê wê yê din ku wê çî li wê hebê ku wê kifşbikê, fahmbikê û bigihijê tégîhiştina wê. Di wê temenê de wê, di rengê felsefeyî ê keseyetê û di xwe de ku wê hertimî wê bi xwe ji xwe derbaskirinê bi kifşkirinê di xwe de re wê bigihênê şêwa û rengên nû ên fahmkirinê re wê bi wê re wê di awa û rengê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Zen wê weke şewayekê fêrbûnê a ji jîyanê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê êdî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş.

Li gorî wê di nava jîyane me hemûyî de wê di awayekê de wê zen wê hebê û wê tenê wê pêwîst bê ku mirov wê kifşbikê. Minaq wê di nava tégîna zen´ê a zazenê´ de wê kirin û ankû pîretik wê di awayekê de wê derkeve li pêş. Wê hey û hoyandin wê li sekn û bêhna mirov bê. Di tégîna zenê a zazen´ê de wê, mirov bi tememî ji hemû şîyariyên hundirîn û derveyî re ku ew vekirî bê wê bi awayekê bêsînor wê farqitîyê, rewşên hiş û rewşên weke şîyariyê bi wê re wê bê dîtin û diyar bibê.

Wê ji aliyekê din ve jî wê mijare ketina farqitîyê wê di awayekê de wê di nava aheng û xwezayîya wê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Minaq wê di tégîna zenê a zazenê de wê mudahale li aheng û herikina hizirkirinê wê newê kirin. Wê di dewama wê de wê rewşa wê çawa wê were

fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê werênê derxê li têgihîştinê. Ji wê ya ku ew hat têgihîştin wê bixwezê ku ew bigihijê aliyên ên bi fahmkirinê. Mirov dikarê wê bi wê rengê wê ji aliyekê din ve wê biminaq bikê. Minaq wê, dema ku wê pêşveçûnên rojane ên xwezayî wê mirov di çerçoveya ezîtî û navendîtîyek xwe ya tekane de ku wê bikê wê, bixwezê ku ew bê derkkirin. Lê di dewama wê de wê bixwezê ku wê çawa ji wê bigihijê xwe bigihênê strûktura xwe ya pîrr-navendî wê bi wê re wê bixwezê ku ew bi wê re bikê rêya wê ya fahmkirinê de. Di wê temenê de wê di têngîna zenê a zazenê de wê, li herikina zincira zêhnan wê bişopênê.

Di têngîna zena zazenê de wê ya giring wê hiş bê, levkîrin bê û di ahenge de bê di mijare hizirkirin û ramanên di serê xwe de. Wê di wê temenê de wê mirov wê çawa wê bi wê re wê bigihijê ya rast û ankû wê bigihijê ya weke xwe wê, di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare zenê de wê ya giring ku wê di wê de wê di wê çerçoveyê de wê derkeve li pêş wê levkîrin wê weke aliyekê esasî bê. Ji aliyekê ve wê tiştên dibin û rûdidin ku mirov di hişmendîya wan de bê, di wê pêvajoyê de xwediyê şîyarîya zêhnî bê û bi wê re wê, di têngîna xwe ya ahengî de domandin wê weke ya esas ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê.

Li gorî wê mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê mirov li ser pêşarojê û hwd wê xwediyê hizrekê, hêvîyekê û bedewariyekê û hwd bê û bo wê, zenê bikê wê ew (**zen**) wê ne gihênê li wê. Bi gotinek din ku tu bixwezê bigihijê bûdatiyê wê ew te ne gihênê bûdatiyê. Wê zen wê te bikê farqê ku tu bûdayî. Di wê temenê de wê, di rengê de wê mirov dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê. Yanî wê bi gotinek din wê bi karhanîna zenê re wê bikeve farqe bûda de.

Di zene zazenê de wê di wê têngîna de wê bixwezê wê fahmkirinê bide ku mirov zêhnê xwe zanibê wê hingê wê derfeta ku mirov destpêka bûyîn û hebûna xwe jî zanibê wê mirov bi wê re wê bidest bixê. Ku carekê mirov di kûrehiyên zêhnên xwe de kûrbû û gerîya wê piştê wê ne bi derfet bê ku wê li ser rûyê wê wê ne vegehihê. Yan jî wê nexwezê ku ew vegehihê. Li gorî zene zazenê ku di wê dîtin û nerêna hundurînî de bi mirov re seh (parajna), şefqet, hêsta hêskirinê(rakuna) ku ew şîyarbûn wê êdî wê wê rastîya ku mirov wê biber azadîyê û serbixwebûnê ve wê bibê û wê di “derîyê bêderî” de wê bide birin. Ku mirov di wê derîyê bêderî de derbasbû jî wê weke ku ew gihiştîya wan aliyan weke azadi,

serbixwebûn, hiş û wan sîyanên din ên ku ew di xwe de hena ku ew wan pêwîstbûya ku ew wan kifşbikira. Li gorî zene zazenê wê di wê temenê de wê weke hin têngînên zêhnî ku me bi xwe di mejiyê xwe de çêkirina ên weke di rastiyê xwe de xwehrbûn, di mafiyê de bêmafî, di ya li gorî de ya ne li gorî û hwd ku wê weke qalibên pêşdaraziyê, gotin, pêşbijartin wê weke pêşlêgirtinên ku em bi wan rohnîya heyvê a li azmana ku em bibin wê weke awrna li pêşîya wê bin wê bibin.

Li gori mamosteyekê zenê wê ya ku mirov di serî de wê kifşbikê wê di serî de wê ev bê. “Pêşî bêî ku em heya xwe bidina tişteke em, ku hinekî bi wê re rehet bûn em bêhnek fireh distênin. Piştre bi awayekê hêdî û di ahenge wê de emê bêhstandinên xwe hêdî hêdî bidina domandin. Heta ku zêhn rehet bibê wê bêhstandina xwe dayimî bidomênin heta ku wê zêhn li ser temenekê rehetî rûnihê wê tempoyê bidomênê û bêhstandinên xwe bihijmêrê. Bi wê ku wê heya mirov ku wê were ser wê bêhstandinê û wê ew wê bi hesanî wê bibê wê bi wê re wê ji zêhnê û ji hizrên serrû ên qaba wê dûrketin wê hêdî hêdî wê bi wê re wê bibê. Bi wê re êdî wê pêlên hizirkirinê wê pêşkevin. Bi wê ya yan bêhstandinên xwe bihijmarên û yan jî bêhstandinên xwe bihijmêrên, Yanî weke ku carekê me bêhstand wê weke carekê, ku cara din hat standin weke care duyan wê bihijmêrê û wê li wê heybûna xwe çêbikê. Bi ti sedemê ji dehan derbas nebin di hijmartinên xwe de. Ku hun gihiştin dehan , cardin ji yekê, destpêkin û heta dehan bidomênin bi wê rengê. Di wê navberê de ew zêhnên ku wê werina hişê wan ne ji aqilê berdin wan û ne jî hewlbidin ku hun wan bigirin. Bihêlin ku ew bi serbestî herin û werin. Tenê ya ku ew di zêhnê de dibê li wê şîyar bin, ew tenê bes a. Li wê bi hey bin ku hun nekevina nava di xwe ve çûyinê û ankû xwe jibîrkirinê de.”

Di wê temenê de wê, bi wê re wê ev wê weke aliyekê metitasyonî wê bê kirin û wê di wê temenê de wê bê domandin. Bi têngîna meditasyonê wê zêhn wê di awayekê de wê were valakirin. Di têngîna zenê de wê di serî de wê ew wê weke aliyekê wê yê giirng ku wê di dewama wê de wê bê ser ziman ku ´mirov ji xwe re bibê rohnî, li dervî xwe li ti rohnîyê negirê, li ti piştgiriyê negerihê. Cihekê ku mirov xwe bi sipêrê de lénegerihê. Ji xwe û pê de ji tişteke pişgiri û xwe sipartinê lê negirin. Ev wê weke şîretên bûda bin wê di wê temenê de wê, di wê rewşa meditasyonê de ku wê werina bibîrkirin bin.

Di felsefeya bûda de fahmkirina xwezayê

Dema ku em li felsefeya bûda dinerin wê dibînin ku wê di rengekê de wê, di aslê xwe de wê hebûna xwezayî wê di reng û awayekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, bûda wê, şewayê ku ew li têngîna 'dharma'yan dinerê wê, di awayekê de wê bi şîroveyên wî re ku mirov dikê fahmbikê wê ji têngîna atomê a demokrit ne cihê awa û rengekê fahmkirinê wê bide me.

Di awayekê de wê dema ku wê zen wê were girtin wê di wê de wê, hinek şîroveyên ku wê bi dharma'yan re wê were ser ziman wê, di wê rengê de bin ku wê mirov wê bi wan re wê, hemû xwezayê wê bi wan re wê di temenekê fîzîkî ku ew ji wan diafirê wê fahmbikê bê.

Mînaq wê, şîroveyek bi wê rengê wê pîr zêde wê giring bê ku wê were fahmkirin. Bo kortasî wê mirov dikarê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Bûda wê 'dharma'yan wêw eke piçkên herî piçûk ên weke toz ku ew cewherê hemû tiştê diafirênin wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. «Dharma wê di nava xwezayê de wê weke qatkên piçûk bin. Bêhasab wê dharma wê hebin. Dema ku mirov bêjê dharma wê weke tozek zindî, gîyanî û an jî zinditiyek wê newê fahmkirin. Dharma wê qatkên ne zindî bin. Hemû heyînên ku ew zindî bin û ne zindî bin, çiya, kevir û hemû tiştên din wê bi hatina cem hev a ji wan dharmayan diafirê bê. Li gorî wê hemû hebûn wê ji hatina cem hev a wan dharmayan ku ew diafirê weke dîmenekê bê. Weki din wê dharmayek wê ne mayînda û dayimî bê. Pêşî dibê û piştê di hundurê demek kin de dîsa tûna dibê. Hebûnek mayînda, û dayimî ku ew bûya ew hî nebûya û nîn a. Hertimî wê awayekê vegûhar û herikin wê hebê. Her tiştê ku ew dibê jî wê ji wê hatina dharmayan a bi hevvebûna wan weke dîmenekê wê bi wê rengê wê bibê û wê hebê. Li ser wê temenê wê bi dharmayan wê bênavber wê pêvajoyek bûyîn û tûnabûnê wê hebê. Her hebûn wê wê bûhûnerîner bê, di kêliyê de wê rohnî bibê wê şawq bide, di wê kêliya ku ew birohnî dibê û şawq dibê wê bi mivirê û wê li şûn bimênê. Ber vê yekê wê ew kêlika ku wê di dema nûha de ku em di wê de dijîn wê rast bê. Û di dewama wê de wê gerdûn jî wê ku ew xwe hertimî nû dikê ji wan kêlikên nûka'yan, û bi wê wê ji berdewamîya ji wan kêliyên nûka û pê de wê ne tiştê din bê.

Li gorî wê têngîna Bûda wê dema ku em bahsa keseyetê jî bikin em nikarin bahsa tiştê mayînda bi wê re bikin. Li gorî wê keseyetîyek mayînda, ezîtî yekê nabê. Hişê me, sehên me û gîyane me her kêliyê jinûve diafirê û ji hev di felişê. Di wê demê de wê di pêvajoyek xwe

afirandin û ji hev felisînê de wê bibê. Di nava pêvajoyên bûyînê û tûnabûnê a bi wê rengê de wê bibê û wê hebûna xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide domandin.

Lê bûda wê dema ku wê bahsa dharmayan wê bikê wê di renekê de wê bahsa 'rêgezeke ku ew li gorî wê bi hev ve dibê' û ankû ew li gorî wê bi ya din re dibê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê her dharma wê, bi ya ji xwe cihê wê, wê di nava şertûmercêmn ku ew diafirênê re wê bibê. Ew wê 'li gorî rêgeze bandûr û bertekê ku ew wê li gorî wê hertişt bi hev ve hatiya girêdan' wê werênê ser ziman. Di nava têngîna bûdismê de wê dema ku mirov wê bahsa têngînek mayinda wê bikê wê li ser wê têngîna xwe bi dîngûya bûyin û tûnabûnê re ku wê hertimî wê, di renekê de wê, bide domandin wê têngînek destûrî ku wê weke ya hebûnê ku wê di temenê wê bûyin û nebûnê de ku wê ew wê li gorî wê bibê bê.

Li ser wê temenê wê dharma wê weke hebûnna ku wê, 'etmenên ku ew dûnyayê diafirênin, civakiya dîyardeyî û destûrên xwezayî wê dharma bin. ' Li ser wê temenê wê, dharma wê weke temen û çavkaniya tiştê wê bi têngînek xwezayî wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê bê hanîn li ser ziman.

Di mijara fahmkirina felsefeya bûda de wê, di wê temenê de wê weke ku mirov wê dibînê wê di renekê de wê, têngîna 'dharma' wê di wê temenê de wê weke renekê fahmkirinê ku wê bi gelek reng û awayan ku wê were salixkirin wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di renekê de wê, di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku mirov wê, li navaroka avêsta a pirtûka zerdeşt dinerê wê di aslê xwe de wê, di renekê de wê ji şîroveyên ku wê bi têngîna 'gatha' re wê were kirin wê di wê temenê de wê, were dîtin. Zerdeşt gathayên wî di renekê de wê, temenê 'zend' û ankû şîroveyan û bi giştî bineterên nivîskî 'yasna'yan wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê ew wê, weke temenekê hevgirtinê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bigihijê. Bi gotinên weke bi şîroveyên ji *gathayan* wê gihiştina li fahmkirina *yasnayan* wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê gelek şîroveyên ku wê bi awayekê di renekê de wê weke qat û qat bin wê li ser *avêsta* û hwd re wê werina kirin wê bi wan re wê hewl bê dayin ku ew bi wan bigihijê fahmkirinekê ku ew bi wê re wê fahmbikê. Lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman wê ew têngînen berhev wê, di renekê de wê

çendî ku wê weke ji wê avêsta jî bin wê têrê nekin ku mirov wê, wê bi awayekê başî wê fahmbikê.

Zerdeşt wê, di awayekê de wê, têngîna cewherê wê, di rengekê de wê weke ku em di felsefeya wî de dibînin wê hebê û wê di wê temenê de wê, gihiştina wê cewherê û di wê de kûrbûnê wê li ser temenekê wê, weke ku wê li ser navê wî heta roja me di nava civakê de wê bê gotin 'her zerreyê' fahmbikê' re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, di rengekê de wê, mijare fahmkiriinê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di şîrovevên avêsta de wê têngîna weke cewherê, 'tiştên ku ew cewherê diafirênin' û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were ser ziman. Di wê rengê fahmkirinê wê mirov dibîne ku wê şêwayê fahmkirinê ê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, were dîtîn û fahmkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Minaq wê dema ku wê di awayekê xitebeta di avêsta de ku wê li ahûra mazda wê were kirin de wê gotina «pêşîya pêşî a hebûna herî baş» çî bê ku wê ji me re wê bêjê. Di wê temenê de wê, têngînek ku wê di wê temenê de wê, bi têngînek deestpêkî wê di nava avêsta de ku mirov dikarê di awayekê bi wê rengê de jî wê fahmbikê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide nîşandin. Di dema wê de wê têngîna 'rêya rastteqîniyê' wê weke têngînek ku wê di wê de wê, bi wê gihiştina ya rastiye wê li wê were lê hizirkirin wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Zerdeşt wê, di felsefeya xwe de wê, di awayekê dîrokî û mejuyî de jî wê xwediyê rengekê fahmkirinê ê dîrokî bê. Minaq wê gotinên weke «bi rêya zêdebûnê, bavê rastiye ê seretayî wê kî bê» ku ew dipirsê wê, di wê temenê de wê, weke ku wê dimejiyê wî de wê, ew hizirkirina li demên berî dîrokê wê di mejiyê wî de wê hebê wê têngî û întîbayekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Zerdeşt di ahengekê de wê weke ku ew di fahmkirinekê de dihizirê. Minaq gotinên weke 'kê rêya stêran da dîyarkirin' re wê di wê temenê de wê têngînek ku mirov wê bi wê re ku mirov bi têngînek hebûnî û dîtbarî bi wê bihizirê wê têngî û çerçoveyek fahmkiriinê wê bide me.

Di awayekê de wê minaq wê li ser rohiya ji heyvê ku ew çavkaniya wê çî ya ku ew pirsê dikê wê di wê temenê de wê bixwezê têngînek gerdûnî ku ew di wê de wê fahmbikê wê xwe bigihênê wê di wê de dihizirê bê. «Rastî ya herî baş û bi bixêr a. Weke dihê xwestin, ya dihê xwestin, ya bi keseyetî rastiye nûminêr dikê wê rastîya herî rast bê.» Zerdeşt di wê rêza

avêsta a 27:14'ê de wê, têgîna keseyetê wê di wê temenê de wê weke li ser temenekê dîtbarî wê di çerçoveya têgîna gotina rastiyê de wê bi wê li wê bihizirê û wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Beremberê wê bi gotina ya li gorî dilê saf û paqij ku wê di fermane wê de wê hertiştê wê bi aqil bikê' re wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, li ser temene aqilmeşandinê û lêpîrsînên di dil de ên li ser aqil re ku ew dikê wê ji aliyekê ve wê dîmenekê bi aqil maşandinê ku wê bi aqil wê weke rêya gihiştina rastiyê wê bibînê wê bînenê ser ziman lê ji aliyekê din ve jî wê li ser wê temenê aqil û rasyonaliteya wê re wê, ya fahmkiri wê çawa wê dikarê li gorê rastiyê wê weke 'rastiyek têr wê herêbikê' wê bi wê re wê bi rengê lêpîrsîner wê wateyekê wê di wê rengê de di gotina xwe de wê bicih bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weki din wê di rêza 31:20'yê de jî wê li ser temenê hebûnê ku mirov wê di dîtbarîya kirinê de wê karibê fahmbikê û çawa wê fahmbikê û wê çawa wê dîtbarî wê, vegûharînîyekê wê bide dîyarkirin di derka me de wê ji aliyekê ve wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê di heman rêzê de wê têgîna 'nerîna di derbarê hebûnê' de wê li ser wê re wê, bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Zerdeşt wê di wê temenê de wê, di nava hizrên wî yên avêstayî de wê gelek têgînên ku em bi wan dikarin di çerçoveya nerîna wî ya hebûnê û bûyînê û çawa hebûn dibê û ku em bi wê li wê bihizirin wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê bi wê re wê karibê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê, mijare hebûnê wê di felsefeya zerdeşt de wê, di rengê de wê, li ser temenekê dîtîna me ya heyî û ankû heyîna heyî re wê bi awayekê wê li wê bihizirê. Zerdeşt wê, weke ku em di wê rengê de wê dibînin bi têgînên bûda ku ew li xwezayê dihizirê û wê hevgirtiniyên wê di temenekê dharma'yî de wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di temenekê de wê bi xwezê ku ew bi wê rengê li ser têgîna xw eya gathayî re wê bikê wê di dîmenekê de wê di fahmkirina xwe de wê werênê ser ziman. Lê Zerdeşt wê, gathayê wê hem di wateya ya heyî de wê werênê ser ziman, hem di wateya ya dibê de wê werênê ser ziman, hem di wateya ya temenî de wê werênê ser ziman, hem di wateya ya cewherî de wê bi wê rengê û awayê wê werênê ser ziman û hem jî wê di wateya fahmkiriinê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, gatha wê weke têgînên fahmkirinê wê di wê temenê de wê di nava hizra wî de wê xwe di rengê de wê bidina dîyarkirin û wê karibin bidina hanîn li ser ziman.

Di mijare fahmkirina felsefeya bûda de wê, li ser têngîna zimanê senskritî de wê di wê de wê kûrbûn wê di awayekê de wê bi wê re wê were kirin. Wê di wê temenê de wê minaq wê li deverekê wê 'dharma' wê di wateya helbestî de wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê bi rengê gotin û an jî peyvên ku wê di wê temenê de wê werina ser ziman û wê ji wan wê fêrbûn wê were kirin wê di renekê de wê were ser ziman. Di zimanê senskritî de wê, 'mantra' di wateya şewayekê helbestî de wê were bikarhanin û di awayekê wê weke rengê wê yê ku ew di wê temenê de wê were hanîn li ser ziman jî wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin di hanîna li ser ziman de. Wê ev di kevneşopîya meditasyonê a bi gotinî de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê, ev kevneşopîya bi gotinî wê weke renekê meditasyonî ê dîtbarî ku wê bi wê re wê were pêşxistin jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtîn. Wê dema ku ew wê were bikarhanîn wê di wê de wê, armanc wê di rene ku ew bi dengî dihê bikarhanîn de wê, ji gotinê û hejhejina (**vibration**) ku wê ji wê bibê wê di wê rewşa meditasyonê de wê çawa wê ji wê fêde wê were girtin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Ev têngîn wê di nava amûrên 'tantrik' ên teybet de wê di renekê de wê were hasibandin. Wê ev jî wê weke şewayekê ku wê têngînen referansî ku wê çawa wê derkevina li pêş wê bi wan fêrbûn wê bibê wê hinekî wê bi wê ve wê girêdayî bê. Lê di aslê xwe de wê, têngîna mantra ku wê ji aliyekê din ve wê were wateya 'navbeyna hizrî' jî wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, li ser temenekê fêrbûnê re wê, were fahmkirin. Ev kevneşopî wê di awayekê de weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê, di temen û awayekê ku wê çawa wê bi wê re wê, bi *orfên devkî* wê bi wê re wê bi awayekê weke temenekê perwerdeyî wê werina bikarhanîn wê çerçoveyê de wê were ser ziman. Orfên devkî wê di wê rengê de êw bi rêya axiftinê û bi wê re gihandina li têngihştinê re wê bi wê re wê, were ser ziman.

Li ser wê temenê wê kevneşopîyek demdirêj a bi têngîna bûdismê û bûdistên ku wê werin û herina re wê li ser temenê wê fêrbûnê wê bibê wê hebê. Wê dema ku em, di dewama wê de wê bahsa wê kevneşopîyê wê bikin em di dewama gotina mantra de em dikarin bahsa gotina 'koan' jî bikin ku wê bi temenekê wê bi wê bahsa tékiliyên hizrî ên bi zenê û ankû danûstandinên hostayên zenê ên demên berê ku wê çawa wê, weke temenekê pîvandina fêrbûnê wê were bikarhanîn wê di wê de wê, were ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê teybet wê di wê de wê hebê ku wê bala me bikişênê. Wê dema ku wê kesek wê di perwerdeya zaneyên zenê de wê derbas bibê wê bo ku ew zanîna wan û pîvana wan ya fêrbûyî wê bipîvîn wê ew çerçoveya koan wê bi wan re wê were bikarhanîn. Ew jî wê li ser wê temenê wê mantiqê ku wan berê fêrbûya wê hemû dênina aliyekê û wê di temenekê 'jixwere' de wê, bi wê re bidest hizirkiirina li wê bikin. Wê dema ku ev wê were kirin wê weke bê şibandin li ya hunermendekê ku ew di dema xêzkiirina wêneyê xwe de wê, çawa wê wêneyekê wê derxê li holê wê her kêla ku hunervan avêtîyê ku wê hinekî din wê rengê wê bide dîyarkirin re wê di wê rengê û awayekê de wê bê li holê û xwe bide dîyarkirin.

Di wê nava kevneşopîya koanê de wê, nîşeyên bi zanîne ku wê bi wan wê zanîna memosteyên berê ên zenê û ankû budistên berê wê werina ser ziman wê di wê temenê de wê werina ser ziman û wê ew jî wê weke têngîna ku mirov wê bigihijê li wan wê werina dîtîn. Bo dîtîna bersiva koanê wê şagirt wê di hizirkiirîna xwe de wê ew rêya mantiqî ku xwe li wê girtiya wê dênê aliyekê û wê ji wê dûr wê bi serê xwe wê weke bi tenê wê êdî wê bidest kifşkirinê di xwe de wê bi wê re wê bikê. Wê bi wê rengê wê ew wê bibîne. Li gorî wê têngîne wê dema ku wê mantiqê me yê berê hebê ku em xwe li wê digirin wê ew wê weke renekê darazî ku wê rengê hizirkiirîna me wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê em bo ku em di wê temenê de em bi temenekê pêşdarazî ne hizirkiirîna em pêwîstin ku wê fêrbûnê xwe yê berê û mantiq û rengên fahmkirinê ku me xwe li wan girtiya em dênina aliyekê. Di wê temenê de em bi wê re jinûve wê, destpêkirinê bikin. Wê ev wê weke reweşek ku mirov dikarê wê bişibihêne wê rewşa ku wê mirov wê çawa wê di renekê de wê, bikeve rêwitiyekê de bi serê xwe û wê pêwîst bê ku ew bi tenê rêya xwe bibîne û ew di wê de bigihijê dawîya rêyê ku ew digihijê kûderê.

Li gorî wê têngîna û çerçoveya fahmkiriina koanê wê çerçoveyek bi gotinê ku ew dînya me di mejî de bi sazûman dikê wê bi me re wê hebê. Wê di wê temenê de wê ew wê di wê de wê, li gorî wê mirov wê xwediyê renekê fahmkirinê ku mirov bi wê re dihêne ser ziman, dihizirê û fahmdikê bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê ku wê li gorî têngîna koanê wê weke formel jî wê were dîtîn jî bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê ew formelî wê weke aliyekê zêhnî û hwd wê bi me re wê biafirênê. Wê dema ku em bixwezîna herin û bigihijîna renekê a fahmkirinê û kifşkirîna din a bi hiş zêhnî wê, ev wê li wê pêşîya wê weke asteng bê.

Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê were hizirkirina memoste û hostayên zenê wê dema ku ew dixwezin mirov bigihênina rengê din a fahmkirinê wê pêşî wê çawa wê ew wê bi wê rewş û rengê zanîne heya re wê rû bi rû wê di awayekê de wê werênin û wê piştê wê ji wê bikin ku ew bidina derbaskirin. Ev wê weke xosletekê fêrbûna bi zenê ya bê ku wê, hertimî wê li ser temen û çerçoveyek ew ya ku ew heya wê fahmbikê û wê bi wê re wê ji wê derbas bibê. Wê di aslê xwe de wê, dema ku wê bûdism wê pêşkeve wê, di nava têngîna budismê li hindistanê, li japonya di nava têngînên weke sintoismê û hwd re wê were dîtin. Li çînê wê kevneşopîyek kevntir ku wê bi têngîna 'xanadana shang(li dora sedsale 16'min berî zayinê)' û ya xanadana zhou(li dora sedsale 11'min berî zayinê)' ku wê hebê wê di awayekê de wê, di rengê ritueli de wê, di wan de wê were dîtin. Minaq wê bawerîya wan wê bi zêdeyî wê bi têngîna bavkalan wan ku ew dimirin wê bi wan ve girêdayî ku wê hêzên rûhanî ew li jîyanê dimênin ve wê girêdayî wê di awayekê de wê bi wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa bavkalan wê were kirin wê bi 'dí' re wê werê ser ziman û dema ku wê bi yazdanan û hwd re wê were ser ziman wê 'shangdí' re wê werê ser ziman. Wê têngîna başî û nebaşiyê 'yin û yang' wê di navaroka wê de wê, bi têngînek 'ejederhayê' wê were numînêr kirin. Li ser temenekê xwezayî û bûyînw pirranîtiya bavkalan bi 'dí' re wê bi çerçoveyek xwezayî û têngîna wê ya serxwezayî re wê were hanîn ser ziman. Di nava wê kevneşopîya pîroz de wê têngîna hîyaranşiyî wê hebê û wê di asta jorin de wê 'shangdí' wê bi wê re wê were ser ziman. Shangdí wê weke têngînek ku wê bi yazdanî wê çendî ku wê di asta jorin de wê were ser ziman jî lê wê di rengê de wê, weke çerçoveyek berhevker a stalizebûyî a di wê temenê de wê bi çerçova û têngînek rûhanî re wê were hanîn li ser ziman.

Di nava wê kevneşopîya çînê a pirrhebûnî û pirr yazdanî a li ser temenê bavkalan û hwd re wê, êdî wê temenekê felsefeyî û hizirkirinê wê di wê temenê de wê ji wan wê bi derhanîne û hwd re wê hin bi hin wê biafirê. Piştê wê, di demên kevnera de wê hin bi hin ev kevneşopî wê bi têngînên felsefeyî ên weke yên Konfîçyus, taoism û hwd re wê çerçoveyek têngînî a bi aqilê rasyonel re wê bistênê û wê bi wê re wê bikê. Ya wê weke pêvajoya herî zêde wê sazûman û sistemetizeyê di aqil de wê bi temen û têngînek felsefeyî wê li ser wê kevneşopiyê re wê bikê û wê di wê de wê bi ber aqilê rasyonalitya wê ve wê pêvajoyek gûharîne wê di wê de wê bide çêkirin jî wê çerçoveya hizirkirinê a felsefeya bûda a nbi sazûman

ku wî çerçoveya wê afirandîya û li herêmê giştî hin bi hin bi bandûr dibê û dihê nasîn û fahmkirin bê. Di aslê xwe de wê bûdism wê li ser wê temenê wê di wê demê de wê weke ku wê di destpêkê de wê şoreşek civakî wê di wê temenê de wê bi têngînî wê bi wê re wê bikê.

Bûdism wê xosletê wê yê aramîparêz û aşîtiparêz ê ku ew heya wê di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê ti rengê têngînên berî wê ku ew hena wê red nekê û wê, li dijî wan wê nebê xwediyê rengekê têngînê. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê pêvajoyek pêşketinê a bi têngînî, hizrî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê rengê wê li herêmê wê bijê.

Bûdism wê çerçoveya wê hizirkirinê wê li herêmê wê ji hindistanê û heta çînê û japonya wê çerçoveya dema kevnera a wan herêman wê bide afirandin û wê bi wê re wê felsefe wê, bi hizirkirinê re wê pêşkeve. Hizrên konfiçyus û di dewama wê de yên tao ku wê werina ser ziman wê piştî wê li ser wê şopê wê bi gelek zaneyên din ên weke wan re wê, di rengekê de wê bi wê awayê wê pêvajoyên pêşketinê ku wê di temenê di hev de bi kûrbûnê a bi hiş û felsefeyî û hwd re wê bijîn. Ev jî wê weke alî, reng û şewayê pêşketina dema kevnera, felsefeya wê ya ku wê di wê temenê de wê bibê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê bê.

Di wan herêmên Asya de wê, di wê temenê de wê, bûdism wê xwe bixwe bi tenê re wê ne derxistin li têngiştinê. Wê xosleta wê ya giring wê di temenê bi fêrbûna zenê re wê, li ser temenê bi nixrên pîroz ên herêmê ên berê hena re wê xwe bi wan re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bide têngiştin û wê di wê temenê de wê di awayekê kevneşopîya ku ew bi wê rengê diafirênê de wê, çerçoveyek giştî a bi sazûmanî di têngîn û aqil de wê bi wê re wê êdî wê biafirênê. Di dewama wê de wê ber vê yekê bê ku wê li japonya wê budisma japon, li çînê wê budisma çînê, li hindistanê wê budisma hindî, li tîbetê wê budisma tîbetê û hwd wê pêşkeve wê hinekî jî wê li ser wê rengê pêşketinê ku ew bi nixrên herêmê û fahmkirina wan re dide kirin re wê bibê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em di demên piştî û heta roja me jî wê dema ku em meju û dîroka budismê wê dihênina ser ziman em bi wê re wê dibînin ku wê pîr zêde wê awa, şîroyên cihê, wariantên têngînî û felsefeyî û hwd wê hem li dûv hev û hem jî wê cihê bi cihê wê bi wê rengê wê bi wan re wê biafirê.

Di nava çînê a baweriyê de wê dema ku em demên wê yên berî zayinê dinerê wê demên shang û zhou wê, weke du demên li dûv hev dihên ji hev cihê bin. Lê wê di dewama hev de wê li ser temenekê pêvajoyên

pêşketina baweriyê wê wateyek wê hebê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa dema Shang bikê wê di dîmenekê de wê ne dîrî dema hûrîyên kurd ku wê hema bêja di wan deman de wê li mesopotamya wê serbibin wê weke wan bin. Wê dema ku wê piştî wan re wê were Mitannî jî mirov dikarê bi şibihênê Zhou li çînê, lê bi farqekê. Ew farq jî wê ew bê ku wê Zhou wê li dijî xanadana Shang wê şer bikê û wê bixê û li şûna wê derkeve li pêş û serwer bibê. Demên Shangê wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê li ser temenekê mîtolojikî û çanda ´dî´ ku wê taqabûlî çanda bawerîya yazdanî a xwe disipêrê bavkalan ku ew bi nav Shangdî´ bi nav dikin bikê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê çerçoveyek sazûmanî wê bi wê re wê biafirênê. Lê xanada Zhou wê çendî ku wê li ser temenekê xwe bi sipêrê wê jî lê wê bi serê xwe bê û wê, di renekê de wê, zêdetirî wê çandek baweriyê a gerdûnî wê bi xwe re wê bîne û wê derxê li pêş Minaq wê, çanda ´tîan´ wê di wê temenê de ku wê mirov dikarê di wateya ´bihûştê´ de jî wê fahmbikê wê di wê temenê de wê, bi têngînekê gerdûnî wê bi şîrove û temen bikê û wê werênê ser ziman. Xanadana Zhou wê bi zêdeyî wê li ser temenekê ku wê bi girseyî wê xwe bisipêrê çandiniyê û çanda wê. Wê xalkên Shangî ên xanadana berê Zhou wê heta ku ew yazdanên bavkalan ´shangdî´ weke weke kalkên xwe ne ragihênê jî wê ew wê, herê nekin. Lê piştî ku ew wê herê dikê wê weke di dewama wê de wê were, ku wê çendî wê bide ardê jî wê di wê çerçoveyê de wê ew wê were herêkkirin. Li gorî gelek dîrokzanên ku wê qarakterê wê demê ê bawerîya çînê wê demê wê şîrove bikin wê hinekî wê pêşketitir û bi çerçoveyek gerdûnî wê, şîrove bikin û wê di wê temenê de wê, bînina ser ziman. Dema ku wê Zhou wê werê ser desthilatê wê weke xwe diyê mafên û haqên pîroz bê wê ragihênê û wê di wê temenê de wê, bide herêkkirin.

Zhou wê di awayekê de wê, li ser temenekê wê, kesên ku ew rêdibin wê, bi têngîna sîyanê re wê taçîdar bikê. Li ser wê temenê wê gotinên weke ´´başîya pîroz´´ û hwd wê bikê. Di wê temenê de wê Zhou wê, demek ku wê, di renekê de wê, bi çerçoveyek pergali a rewîstî wê pêşbixê û wê bi wê re wê bibê bi hêz wê were dîtin. Xosletê wê demê bi Zhou re wê ew bê ku ew wê, rewîstê wê zanibê ku wê çawa wê wergerênê li hêzê û di wê temenê de wê, çawa wê xwe bi wê bikê desthilatdar. Di dewwama wê de wê çandek kosmolojikî wê derxê li pêş û wê her duwanzdeh stêrên bihev wê ji xwe re wê bikina dager û wê di wê temenê de wê bînina ser ziman. Pergalek rewîstî a baweriyê wê bi

çerçoveyek pêşketinek baş a li berçav wê di wê temenê de wê di çerçoveya baweriya bi 'tian'ê re wê biafirênê û wê bi wê re wê bi hev ve wê bide girtin. Xosletên Zhou ku ew hemû têngînên pîroz wê di xwe de wê, berhevbikê û wê xwe weke yekser hêza rûhanî a xilasker wê ragihanê wê bi wê re wê bi 'tian'ê wê werênê ser ziman. Lê dema ku wê dem wê were demên sedsale 7 û 6' min wê êdî wê herêm bi herêm wê keyeniyên piçûk wê derkevin û wê ew jî wê xwe di wê rengê de wê, weke numinêrê hêzên pîroz wê bibînin û wê werênina ser ziman. Wê bi wê re wê êdî wê ew jî wê rituelên tian'ê wê li darbixin. Ev dem wê di awayekê de wê ji gelek aliyên din ve wê derfetê ji pêvajoyên nû ên pêşketinê ên bi hizir re wê derxê li holê. Dema ku wê otoriteya zhou wê lawaz û zayif bibê wê êdî wê di wê de wê, pirsrerîti wê derkeve li holê. Wê xirabûn wê pergale de wê bibê wê nehaqî û bêmafî wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê, wê li ser wê temenê wê zane û filosofên weke konfiçyus wê derkevin û wê bi şîroveyên ku ew dikin wê li ser wê temenê bi gotinên weke yên wijdanê, merhemetê, kevneşopîyê û hwd re wê, hizirên xwe wê werênê ser ziman. Wê ji çanda dema Shang jî wê fêrbibê û ji ya Zhou jî wê perwerdeya xwe wê bibîne. Li ser wê temenê wê hewlbidê ku ew bi hizirên xwe yekitiyekê rewîstî li ser wê temenê di nava herdû çand, dem û pergalên baweriyê û hwd de bide çêkirin. Di wê temenê de wê têngîna 'civakî a ideal' ku wê konfiçyus wê çerçoveya wê xêz bikê wê di rengekê de wê, li ser wê temenê wê, bi azmûn, fêr û pêvajoyên wan ên pêşketinê wê di çerçoveyek giştî de wê çawa wê, ew wê, başkirinekê wê bi wê re wê bide çêkirin wê li ser wê çerçoveyê re wê bihizirê û wê bi wê armancê û nêhtê wê hizirên xwe wê werênê ser ziman.

Ji ya berê baştir weke zhou hinekî din gerdûn dibîne û ji herdûyan baştir wê çawa wê pêşketinek rewîstî, civakî û hwd bi pergalî wê rengê wê bi gotinên xwe re wê werênê ser ziman wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman. Ev dem wê di wê rengê de wê, bi hizirên kesên weke konfiçyus û hwd re wê dema kevnera herêmê wê hin bi hin wê reng û awa wê bistênê û wê pêşkeve.

Di temenê gotinên konfiçyus de wê sê gotin wê bi giringî wê derkevina li pêş. Levkirina rewîstî, civaknasî û ankû civakî û ramyarî ku wê bi hev re wê di ahengekê de wê werina pêşxistin wê bi wê re wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê bi hizirê. Konfiçyus wê li ser têngînên baweriyê ên weke tian'ê re wê di temenekê giştî de wê gotinên di temenê ku ew weke hebûnek mayinda de wê dibîne wê werênê ser ziman û li ser wê temenê rastîfîyê, dûrûstîfîyê, kirina fedekariyê û hwd wê, bilêvbikê.

Di gotinên konfiçyus de jî wê tian´ wê weke asta bilind a divê ku wê were lê ghiştin wê bibînê û wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê û li wê bihizirê. Hiyararşiyekê bi hizirkirinê, rewîst, û têtîgînên weke yên başîyê û hwd re wê di wê temenê de wê derxê li pêş.

Di dema konfiçyus de wê, welatên bi hev re şer dikin wê li herêmê wê zêde bibin. Konfiçyus wê çawa wê pêşîya wê bigirê wê li ser wê re wê bihizirê û wê, çawa wê aramî û aşîyetekê bi temenekê rewîstî û zanîne wê pêşbixê wê li ser wê temenê wê bihizirê. Li ser wê temenê wê konfiçyus wê bi berdewamî ku ew rojanên xwe demsalan dinivîsê re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê di dewama wê de wê, pergalek hizirkî a bi zane wê bi wê re wê pêşbixê. Wê têtîgînên weke yên bi metafîzîkê ku wê werina salixkirin wê li wan wê bihizirê û wê pêşbixê. Di wê warê de wê hizrên konfiçyus wê di çerçoveyekê de wê bi armanca ghiştina pergalek rewîstî û civakî a baş û ideal wê bi wê rengê wê, sazûmanek hizirkî wê bi çerçoveya hizirên xwe yên rûhanî wê pêşbixê. Wekî din wê tiştê din jî wê bikê. Ew jî wê ew bê ku wê hizrên xwe li ser têtîgînên klîşe ên kevneşopîyî ên ku ew di nava girseyan de weke temenê baweriyên hena minaq weke ´tian´ê û hwd re wê bêtê ser ziman wê di wê temenê de wê, di temenekê metafîzîkî û dîyalektîkî de wê têtîkîyek hizirkî a gerdûnî wê bi wan re wê dênê û wê pergalek hizirkirinê a gerdûnî wê li ser wê re wê bi hizirên xwe re wê hêdî hêdî wê çerçoveya wê bêtê ser ziman.

Di wê temenê de wê Konfiçyus rêya çêkirina gûharîn û pêşketinekê wê di wê temenê de wê, jinûve di wê temenê de salixkirin û bi watelêkirinên nû ên nixrên kevneşopîyî ên civakî ku ew heta wê demê hena û bûyîna weke temenekê xêvî ê civakî jî. Li ser wê re wê di awayekê de wê êdî wê bidest hizirkirinek di rengê felsefeyê de wê bi wê re wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê felsefeya konfiçyus gelek kesên ku ew ji wê temenê wê şîrove dikin wê weke ku ew bi wê çerçoveya kevneşopî dihizirê wê, werênê ser ziman. Lê konfiçyus wê ew wê kevneşopîyê bi lîxwedî derketinê re wê bi felsefe dikê û wê bi têtîgîn û nixrên fahmkirinê ên nû re wê bi salixkirinên xwe re wê, êdî wê, bikê temenê renek nû a pêşketinek civakî ku ew li gorî aqilê demê bi wê çerçoveyê ew êdî pêşkeve û bibê xwediyê renekê pêşketinê.

Li ser wê temenê wê dema kevnera a bi aqil pêşdikeve wê ji aliyekê ve wê hin bi hin wê li wan herêmên asya bi wê rengê bi hizrên weke yên konfiçyus û hwd re wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê demê û temenê de wê pêşketina bûda û felsefeya bûda wê di aslê xwe de wê ji

aliyekê ve wê, ne tenê wê weke felsefeyek bûdist wê bimênê wê, ji aliyê van pêşveçûnên weke yên bi konfiçyus û hwd re wê temenê wan jî wê bi çerçoveyek sazûmanî, pergali, gerdûnî û felsefeyî û hwd re wê xorttir bikê. Wê di wê regekê de wê, bandûra hizrên bûdismê wê ji wê aliyê ve jî wê li ser temenekê pergali, rewîstî û bi têngînên wê yên gerdûnî û hwd re wê bandûra xwe wê di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Wê ev wê bê temen û sedem ku wê hizrên konfiçyus jî wê bi têngihên dema nû û aqilekê felsefeyî li ser wê temenê kevneşopîyî û hwd re werina fahmkirin.

Konfiçyus wê di wê temenê de wê tiştê din wê bikê wê, di şîroveyan wî yên li ser 'tian'ê bê. Wê di wê temenê de wê, pêşî wê metafizika demên berê xwe de w formule bikê û wê piştê wê ji wê dayina hêza rûhanî ku wê bi têngîna 'yî' re wê werênê ser ziman re wê, çawa wê bigihîjê wê û hevdîtinek kosmikî wê bi wê re wê li ser wê bihizirê. Di wê temenê de wê têngînên weke yên meditasyonê û hwd wê, weke şewayên hizirkirî wê derkevina li pêş. Hizrên konfiçyus wê weke ku wê bandûrê li wê bikin ku wê demek nû a şariştanî wê hin bi hin wê li ser wê temenê û rengê hizirkirinê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Kevneşopîya hizra konfiçyus wê piştî wî re wê, bi filosofên ji wê kevneşopiyê ên weke ni navê 'Mencius' hwd re wê bibê û wê, li ser wê temenê wê bi şewayekê kirinî wê çawa wê were jîyankirin û wê bê gihiştin li regekê jîyanê ê bi fahmkirinê û zanebûna wê re. Ji aliyê din ve jî wê konfiçyus wê bi temenekê teorikî wê hizrên wî hertimî wê temen û çerçoveyek hizirkirinê a ku wê temenê hizirkiriinê û hwd wê biafirênin wê bibin.

Di nava hizirkirina konfiçyus wê sê tişt wê bi teybetî wê bale mirov wê bikişênin. Yek wê ew bê ku wê mirovek çawa wê pêwîst bê ku ew hebê û çawa divê ku ew bijî û xwediyê çerçoveyek çawa a mirovî bê. Aliyê din wê li ser temenekê baweriyê wê pergale baweriyê wê bi çerçoveyek sazûmanî û têngilîyan nava wê bi danînê û gihandina li hev a têngînên kosmikî û rûhanî bi hevdû re wê yekkirin û hevbeşiyê di ahengekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê çêbikê û wê di wê de jî wê bi serkeve. Aliyê din ê sêyem wê, li ser wê temenê wê, bi têngîna 'civake ideal', 'mirovê ideal' û hwd re ku wê pêşkeve ku wê di armanca hizirkirina konfiçyus de wê hertimî wê gihiştina ya baştirin ku wê hebê û wê bi wê re wê derkeve li pêş bê. Di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê bibê xwediyê regekê hizirkirin û fahmkirinê.

Baştirkin wê weke têtîn û gotinek baş ku wê armanca hizirkirina konfiçyus wê bi xwe re wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin. Çerçoveyek civakî li ser temene çandî, hizirê re wê, çerçoveya wê xêz bikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, hizirkirinên konfiçyûs wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bidê dîyarkirin. Wê dema ku em li navaroka nivîsandinên konfiçyus jî binerin wê gelek nivîsarên wî yên ku wê weke 'nivîsarên klasik' wê werina bi navkirin wê li ser wê temenê wê ji gelek nûqteyan wê bi şîrovekirinê wê jinûve bi salixkirinê û hwd re wê bi gihandina li hev û bi wê hewldana çêkirina yekitiyekê ku ew bikê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtîn. Konfiçyus wê li ser têtîna 'rêgeza zêr' re wê bimeşê. Minaq ku em wê rêgezê wê salixbikin wê 'ya ku tu nexwezê li te were kirin li ti kesekê neke', 'ya ku tu dihizirê ew bo te nebaş a, bo kesekê din jî neke,' 'ya ku tu dihizirê rast a wê bikê' û hwd re wê dikarê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Wê ew bixwe wê ji wê kevneşopîya ku wê malbate wî yek ji wan sê malbatên ku wê bi karên welat ên di qasrê de wê alaquadar bibê bê. Wê di wê demê de wê, karê di nava malbatan bi 'navwanî(in: title)' ku ew dihê parvekirin ew dixwezê bikê navendî û di wê temenê de wê bixwê ku hikimetek navendî ku wê wê hemû sazûmanê wê di destê xwe wê berhev bikê avabikê. Ev rengê hewldanên konfiçyus wê di derbarê rengê hizirkirina wîya giştî û gelemperiyî de jî wê têtînel xort wê karibin bidina me. Di derbarê jîyane wî û serboriyên wî de ku mirov hizirê wê gelek tiştên ku wê werina ser ziman wê hebin. Lê li vir bi zêdeyî em divê ku mijarê li ser temenê felsefeyê û bi fahmkirina wê re wê bi sînor bigirin.

Konfiçyus wê li ser têtîna **tian** 'ê re wê têtîna bûhuştê wê bihizirê û wê ew biriqîna bi têtîna a ji wê ku wê xwe li wê hizrên wî bide wê, temenê têtîna wî ya civake ideal û hwd wê biafirênê. Di wê temenê de wê, xwediye rengekê rewistî ê li pêş û layiq bê. li ser têtîna xwezaya hebûnê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê tiştên dijîn û najîn wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê bi wê têtîna xwe xwezayî wê fahmbikê. Minaq wê, di felsefeya wî de wê salixkirina bi nava û bi wê re wê salixkirinên weke nav û qarakter û hwd wê li wê bihizirê. Li gorî wî di nava nav û kesê ew navlêde wê têtînek qarakterî ku mirov wê bi hev re fahmbikê wê hebê. Li ser wê temenê wê, bo ku ew li ser temenekê baş fahmbikin wê giringiyê bide temenê fêrbûnê û fahmkirinê. Li ser wê temenê wê hizirkirinên xwe wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Şagirtên xwe wê

ji wan bixwezê ku ew li ser temenê fêrbûnên klasik û perwerdeyê pîrr zêde bisekin in. Di wê temenê de wê di ya kevn de wê bi rengê wê bixwezê ku ew bigihijê ya nû.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê hinekî li ser felsefeya konfiçyusiyê bihizirê wê dikarê wê ji gelek aliyan ve wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Wê li ser temenekê ku wê bi têtikiliya mirov û bi pîroziyê re wê dênê wê li ser wê re wê kirinên ji rêzê ên mirov jî wê bi wê re wê bi têtînek kirinê wê derxê li pêş. Ew dema ku wê bahsa wê dînya pîroz û ankû hanî dikê ew di farqe dînya kirinê a heyî de jî bê. Li ser wê temenê wê di nêzikatîya xwe ya felsefî de wê li ser temenekê humanist jî wê di rengê de wî dikarê fahmbikê û derxê li pêş. Ew dema ku ew li ser 'tian'ê dihizirê wê li ser aliyê wê yê dînyewî wê zêdetirî wê di awayekê de wê bihizirê. Li ser wê temenê ji kirinê û têtînekê wê çawa bi rengê wê fêrbûnê wê kirinê wê li wê bihizirê. Minaq wê çawa wê, başî wê were fêrkirin wê di rengê de wê bi felsefeyî wê li wê bihizirê. Li gorî wê mirov hem bi keseyetî û civakî di kirinên xwe de ew, xwe bixwe pêşbixê, xwe biafirênê û derxê li astek baştirin.

Ji aliyê rewîstî ve wê, di temenekê de wê çawa wê dînyayek sîyanî wê avabikê wê li wê bihizirê. Di felsefeya konfiçyus a rewîstê de wê hinek gotinên weke 'rén', 'yì(rastî û wekhevi)', 'lǐ(bi rastî kirin)', 'zhì(zanin)', 'jèn(xêrxwazî û mirovtî)', 'xìn(giştî)', 'jie (wekhevi)', 'Zhōng', 'Xiào(bi bawerî û ghiştina rewîstek baş)', 'Jié(sadaqet)', 'tian (bihûşt)' û hwd wê, bi têtînekê weke bi başiyê, alikariyê, mirovbûnê, rewîsta baş û hwd wê karibin werina ser ziman. Weki din wê li ser wan gotinan re wê bi gelek têtînekê din jî wê her yekê ku wê bi wan wê werina ser ziman wê bibin. Di wê çerçoveyê de ew dema ku bahsa 'merhemetê' dikê wê bi têtînekê weke cewherê mirov û awa û şeklê bihûştê wê şîrove bikê. Li gorî 'yí' bibaşî û kirina başiyê re, 'lǐ' ku mirov di jîyane xwe ya rojane de bi têtînekê bihûştê re di hevrengê de bijî û di wê temenê de hertimî di ya baş de kirina xwe bide nîşandin û 'zhì' ku wê li ser temenê ku kesekê dervî me ku kirinek kir ku mirov, bi wê çî rast û wekhev a, çî ya rast a û çî ne rast a wê bi wê bide nîşandin re wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku mirov li felsefeya konfiçyus dihizirê wê dibînê ku ew di çerçoveyê de wê bi têtikiliya mirov û zanînê re wê li kirinê û li ser kirinê re wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê hewlbide ku ew ya baş û kirina baş bi wê re kifşbikê û wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Lê di awayekê de wê dema ku em li felsefeya konfiçyus dihizirin wê di wê temenê de wê weke ku me li jor bo wê hanî ser ziman ku wê hinek xosletên humanist wê bide nîşandin jî wê di wê temenê de wê têngîna mirov, zanîn û perwerdeyê wê li hev bikê û wê bi hev re wê li ser temenekê jîyanê, başîyê, qanciye, rastîyê û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Di felsefeya konfiçyus de wê di çerçoveya têngîna wî ya civakî û ankû têngîna wî ya 'civake ideal' de wê, mirovê perwerdekirî wê weke pêjnekê hizirkirinê wê di nava hizrên wî de wê derkeve li pêş. Di wê temenê de wê ya ku wê hinekî jî wê di temenekê de ku wê bi wê bi mirov bide hizirkirin ku ew di felsefeya xwe de wê xwediyê nêzîkatîyek mirovî bê wê di rengekê de jî wê ev bê. Li ser fahmkirinê û zanînê re wê dema ku ew dihizirê wê li kirinên rêveberan wê bihizirê û wê bi gotinên weke li hev hoyandî wê bikarbênê. Gotinên weke '(ji rêveber re wê bêjê) tû baş bê wê xalk jî li hemberê de wê baş bê' re wê bi gotina xwe wê werênê ser ziman.

Konfiçyus wê di hizirkirinên xwe de wê çendî ku wê hevgirtinê, yekitiyê û hwd wê di çerçoveya civakî de wê li wê bihizirê û wê bi gotinên xwe re wê werênê ser ziman wê bi heman rengê wê bi wê re wê bi kes re wê li ser ezîtyê û keseyetiyê wê bi wê re wê bihizirê ku ew xwe pêşbixê, bibînê û bizane bikê re jî wê li wê bihizirê. Ew têngîna bihûştê ku ew li ser têngîna 'tian' re wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê weke biriqînek hişmendî wê kifşbikê û wê di wê temenê de wê li gorî rewîsta wê, zanîna wê, jîyane wê, felsefeya wê ya kirinê, bi wê rengê li hemberî hev başbûnê û hwd re wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Wê weke ku wê di felsefeyên mesopotamî de wê, çawa wê, hemû xosletên baş wê li yazdanan wê werina baxşkirin û piştî wê mirov wê xwe di wê keseyetîya yazdanî de wê bibînê wê bi dîmenekê ku wê taqabûlî wê bikê wê konfiçyus wê bihûştê wê dihizirkirina xwe de wê weke armanca bi başbûnê û pêşketinê ast û pîvane mirov û jîyane mirov û hwd re ku mirov di dînya xwe de bigihijiyê de wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê têngîna tîan wê ji aliyekê teorikî ve ku ew bi wê dihizirê wê temenê têngîna civaketîya wî ya ideal, mirovê îdeal, keseyetîya ideal û hwd ku ew li wê dihizirê wê biafirênê. Ew ji wê digihijê wê bi fahmkirina xwe re. Wê di wê temenê de wê, weke ku ew li dîmenek din a jîyanê a tekûz bi hizirê û ew li wê dînya ku ew dijî wê pêşbixê û weke wê bikê wê di rengekê de wê hizirkirina wî bê dîtin.

Konfiçyus wê wê têngînê wê li ser temenekê zanînê û jiyane mirov dênê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê di dewama wê de wê, bi zanînê re wî werênê ser ziman wê mirov dikarê wê bi zanîna wî re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Ew zanînê û mirov wê di wê temenê de wê bênê ser ziman. Wê di temenekê de wê, weke ku wê bi çerçoveya têngîna 'Rén'ê re ew wê werênê ser ziman. wê bi têngîna ya ku hîssa mirov a bi sîyanî dide dîyarkirin re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku mirov wê, hîssa xwe ya parastin û dilbaşîyê li hemberî zaroyekê wê bide nîşandin wê, di wê temenê de wê ew wê weke têngînek ku wê li gorî Konfiçyus wê ji bihuştê û ankû tian'ê bê. Wê di wê temenê de ew wê salixdikê.

Konfiçyus wê, di renekê de wê weke ku em bi têngîna 'Rén' re wê li wê dihizirin ew li nirxbûna mirov bi wê hinekî dihizirê û têngînên xwe yên ku ew di wê çerçoveyê de dihênê ser ziman wê mirov dikarê di wê rengê de wê di renekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wê şagirtekê wî yêbi navê Yán Huí wê werênê ser ziman ku wê konfiçyus wê, 'Rén'ê salixbikê wê bi gotina 'mirov tiştê ne li gorî nebînê, tiştê ne li gorî ne bihîzê, tiştê ne li gorî bi lêv nekê û tiştê ne li gorî nekê' re wê bênê ser ziman ku wî ew hanî ser ziman. Di dewama wê de wê li ser temen û hebûnê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê têngîna şûnpêyê wê li wê bihizirê. Di heman rengê de wê weke ku wê heman şagirtê wî weke ku wê bi navê wî ragihênê wê, konfiçyus wê bênê ser ziman ku 'ew xwe dixwezê xwe demezrênê û bi wê re yên din jî didemezrênê û dema ku ew xwe mazin dibê yên din jî bi xwe re mazin dikê' re wê bênê ser ziman. Bi renekê din jî wê dema ku em felsefeya ku konfiçyus bi têngîna 'Rén''ê re dihênê ser ziman ku mirov wê salixbikê wê bi gotina 'ya ku mirov nexwezê li mirov were kirin ku mirov wê li hemberê kesekê din nekê' bi renekê weke wê re mirov dikarê bênê ser ziman. Li gorî konfiçyus yên ku ew, li 'Rén'ê bigerihin ew wê dibînin û 'Rén' ji mirov ne dûr a. Ew ti carî mirov ne terikênê' re wê bênê ser ziman.

Weki din wê weke 'Rén'ê mirov dikarê wê bahsa têngîna 'Lí' bikê ku wê bi wê rengê wê weke bi têngînek ritueli, rêgezî, kevneşopîyî û hwd re wê bê şîrovekirin û wê werê hanîn li ser ziman. Ya bi mirov û li gorî xûynîşandina ku wê bi wê re wê, bê dayin nîşandin re wê dikarê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Konfiçyus wê, weke têngîna ku wê bi ritueli ku wê, bi temenê têkiliya nava mirov û yazdanan re wê, di renekê de wê bê hanîn li ser ziman. Rituel wê weke ku wê li gorî wê têngîna

konfiçyus ku mirov wê salixbikê wê ya nayê dîtin ku ew bê dîtin, û ya ku ew di bin xwezayê de weke vêşarî heya ew sazûmana pêşketina wê û derhanîna wê ya li holê wê bide dîyarkirin ku wê bi wê re wê, bê hanîn li ser ziman. Rituel di awayekê de wê, di çerçoveyek salixkirinê de wê, ku mirov wê li ser kirinê re dikê û ankû pirezeyekê bi awayekê pênasekirin û watelêkirinê re dikê re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Li gorî konfiçyus wê bo pergale rewîstî û ankû menewî wê weke aliyekê têtikiliyek rûhanî û dûnyawî ku wê di wê temenê de wê pêşbixê wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê weke têtînek ku wê di nava têtînan de wê, di awayekê bi fahmkirinê de wê têtikiliyek menewî ku mirov dênê bênê ser ziman. Wê weke çerçoveyek têtîna a di çerçoveya pergalek civakî û rewîst de ku wê çawa wê bi nirxên xwe re wê di awayekê de wê rengekê têtikiliyê dênê wê li ser wê re wê bi awayekê wê li wê bihizirê. Wê bi wê re wê konfiçyus wê, di çerçoveya têtîna bihuştê, dûnya û mirovatiyê de wê, çerçoveyek sazûmanî û pergâlî bi civakî wê çawa pêşbixê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê wê li wê bihizirê. Ji wê ahengê re jî wê 'yāng' wê were gotin. Konfiçyus wê di wê temenê de wê li mirov wê bihizirê ku wê çawa wê xwe weke navend wê hin bi hin wê bibînê û wê bi wê bihizirê wê werênê ser ziman. Li gorî konfiçyus mirov ber ku ew xwezayîya afrîner in wê ji navenda xwe wê gavê diavêjin di nava hemû afirandinê de.

Weki din 'li' wê di nava mirov, bûjeniya mirov û xwezayê de wê tûrek têtikiliyan wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi kirinên me yên rojane de wê çawa wê were kirin û wê çawa wê were fahmkirin û wê bi têtikiliyek xwezayî wê were ser ziman wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Weki din wê konfiçyus wê li ser wê rewşa girêdanê û hwd re wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê têtikiliya wê bi wê rengê wê bi fêrbûn û fahmkirinê re wê dênê. Li gorî wî kesekê bi jîr wê çawa wê fêrbûna xwe di nava civakê de wê bênê ser ziman û bikê xismeta wê de wê, ew wê, bi çerçoveya fahmkirina wî ve wê girêdayî bê. Li rex têtîna rastkirinê wê bi zêdeyî wê giringiyê bide 'serwerîya rewîstî' ku ew mirov xwediyê wê bê. Wê jî bi temenekê zanînê wê dixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de li xûy, nêzîkatî, gavavêtinên mirov di hizirê. Di dewama wê de wê, têtîna sîyanê wê, bi wê re wê di awayekê de wê weke ast û pîvanekê wê bibînê û wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Konfiçyus wê di dewama wê de wê, li ser têtikiliyên ramyarî, rêzanî û hwd wê bisekinê. Wê di wê temenê de wê li ser temenê başbûnê bi kirinê ku wê çawa wê bê temenê têtikiliya baş a nava desthilat û gel wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, nîqaşên weke “ku hikimdar xirab bê wê demê mafê gel heya ku wî bide ardê.”

Di çerçoveya felsefeya bawerîyê a konfiçyus de ku mirov dihizirê wê di awayekê de wê çerçoveyek hiyararşiyî ku mirov wê dibînê wê bibê. Minaq wê di felsefeya wî de wê têtîna ‘xiào’ wê di wê wateyê de bê ku wê bi girêdana bi bavkalan ve wê werênê ser ziman bê. Wê li gorî wê têtîna wê rêz wê weke sîyanekê wê were pênasekirin û wê di temenekê hiyararşiyî de wê çawa wê, weke ku wê piçûk ji mazin re bide nîşandin, zaro û ji dêûbav re bide nîşandin, jiûmêr ji hev re bidina nîşandin û hwd re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Ev têtîna wê weke rêgezê ku wê çawa wê civakê baş wê were pêşxistin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê were lê hizirkirin. Minaq wê di dema di nava konfiçyus û şagirtekê wî yê bi navê Zeng shen de wê danûstandin wê li ser wê rêgezê bibê wê di çerçoveya wê çawa wê weke rêgezê civakî û wê bi wê re wê civak di awayekê de wê di temenekê baş de wê bi wê were hizirkirin û ankû wê ev rêgez wê çawa wê were kirin temenê pêşxistina civaketîyekê de wê bi wê re wê li wê nîqaş bikin. Li gorî ku konfiçyus wê werênê ser ziman di wê danûstandina xwe de wê, di armanca wê rêgeza ‘xiào’ de wê gihîştina civaketîyekê baştir wê hebê. Li gorî wê rêgezê wê biqasî ji wê danûstandina konfiçyus wê were fahmkirin wê mirov bo ku baş were nasîn bi navkiran hertimî li derve jî kirinên baş bikê, li hemberî dêbav, û bavkalan ‘berpirsîyarîyên xwe’ werênê li cih. Wê di wê temenê de wê, di çerçoveyek aramî de wê bi gotinên weke ‘ne bina xwediyê raperinvaniyekê, rêz û hûrmetê bidina nîşandin’ hwd re wê ew wê, li wê bihizirê. Aliyekê din wê, di çerçoveya wê rêgezê û danûstandinên wî yên li ser wê rêgezê ku wê bişagirtê xwe re wê bikê û wê bi navî piştî wî re wê were ser ziman wê ew bê ku wê, ‘xwestekan bi çavgirtî neşopênin bê’. Yanî dema ku mirov kirinekê bikê, ku ew bi bi gotina xwe bikê û ankû bi gotina kesekê din bikê ew zanibê ku ew çî bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê li ser rewşên weke têtikiliya nava birayan û heta nekirina bêdadîya rewîstî û hwd re wê di gelek çerçoveyan de wê di wê temenê de wê hizirên xwe wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê heta ku wê, piştî mirina dêûbavan bo ku ew çawa xamginiya xwe bide nîşandin ku ew korbanan bide wê di wê temenê de

wê li ser wê jî wê di wê çerçoveyê de wê bisekinê. Mijare piştî mirinê bi bûjenê dayina tiştan weke 'xêrê' û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyekê de wê, li ser temenê danîşandina rêz û hûrmet û hêzkerinê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê li ser têkiliya civaknasî a nava mirovan wê bisekinê û wê bi wê re wê dema ku ew bahsa têkiliya têkiliyê dikê wê 'levkirina civaknasî' û di dewama wê de 'beremberîtî' û 'berpirsîyarî' wê weke du gotinên ku wê bi wateyên wan re ew di wê çerçoveyê de wê li wan wê bihizirê bê. Bi gotina beremberîtîyê re wê ya ku mirov wê bikê ku wê beremberê wê bê dayin. Wê dema ku mirov dest da kesekê destê mirov li hewa newê hiştin. Mirov rêz û hûrmetek da kesekê mirov beremberê nebaşî û bêrêzîyê nebînê û hwd wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê bi rengê ku ew li levkirina civaknasî dihizirê wê, rêzgirtina weke nava jin û mêr, dêûbav, zaro û dêûbavan û heta hikimdarên û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên ku ew bi wê re dihizirê bê. Dibê ku wê ji kevneşopîya konfîçyus a rêveberiyê ku ew dibê wê, ew wê, di awayekê de wê li ser wê temenê wê, bi wê temenê wê bihizirê û wê di dewama wê de wê ew wê weke çerçoveyek navendî wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê bi temenekê rêzanî û ramyarî wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa rêzêdayina li hev bikê wê rêzkerina li dû hev a bi rengê ji hikimdar heta rêveber, bav heta kûr, ji mêr heta jinê, ji birayê mazin heta birayê piçûk ku ew di dewama hev de bê dayin nîşandin wê bi wê rengê wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, wê dema ku wê bahsa têkiliyê wê bikê wê di rengekê de wê çawa wê mirov wê bi têkiliya bi mirovên cûrbêcûr re wê dênê û wê bikê re wê bi wê re wê, di temenekê rast, dûrûst û hwd de wê bikê û wê bi wê re wê beremberê wê bibînê wê li ser wê bisekinê. Ew di wê temenê de wê bi rêgezê pergale rewîstî li wê dihizirê û ew di wê temenê de wê dixwezê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê konfîçyus ku wê di wateya "mîrovê ideal" de wê, bînê ser ziman gotina 'junzi' weke têgihek felsefeyî wê bi hizirkirinên wî re wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê gotina 'junzi' wê dema ku wê li wê were hizirkirin wê di nava jîyanê de wê, bi tevgerîya asilzadetiyê' re wê di awayekê de wê were nûminêr kirin. Bi têgînek demên hemdem ku em wê werênina ser ziman wê dikarê beremberê gotina 'centilmeniyê' wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê, bi

temenekê ku mirov di rewşa xwe de bi giraniya xwe hebê wê bi wê re wê, werê ser ziman. Li gorî ku wê konfiçyus wê werênê ser ziman mirov, dibê ku di nava xizaniyê de bijî, hindik di axifê bê. Lê wê bi zane bê û wê di kirinên xwe de wê hertimî wê ya bi wijdan, jidil û bizane wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê konfiçyus wê zanebûnê wê bi dewlemendiyê û ankû xizaniyê ve negirêdayî wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê, li gorî wî weke kesekê bi rûmet dikarê xizan jî bê û dewlemend jî bê, kesekê bi zane jî dikarê xizan jî bê û dewlemend jî bê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. **Junzi** wê weke têngîne ku wê di kirina xwe de wê çawa wê bi rewîst û sîyanî wê mirov tevbigerihe wê bi wê re wê xwediyê temen û çerçoveyek fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa kes di wê çerçoveyê de wê bikê wê weke kesê ku ew li xwe serwer û bizane û di wê temenê de xwe li bayê zewkên hêstî na bardê' û hwd re wê lê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Dema ku em mijarê li ser şêwayê fahmkirinê ên bi salixkirinên bi gotinê û ji hev derhanîna wan û bi wan gihiştina têngînek fahmkirinê wê di wê temenê de wê, têngîna gotinê bixwe wê, di awayekê de wê di naba hizirkirina konfiçyus de wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Ew jî wê bi zanîna navan û ankû tûra têtikiliyên bi hişmendî ên ku wê werina danîn re ku wê ew bi wan wê çawa wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê bê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di nava têngîna konfiçyus de wê bi têngînek danûstandinî a ku wê bi navê “Zi lu” re wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê, têngînekê wê weke ku wê bîne ser ziman. li gorî wê dihê gotin ku ‘hosta pirsî ku bo ku mirov navan bi rayixistinekê rastbikê wê çi pêwîst bê?’ Dihê gotin ku Zi Lu jê pirsîn ku rastkirinek bi wê rengê wê ber çi wê pêwîst bê?’ Di dewama wê de wê weke bersiv wê şagirtekê konfiçyus wê bersivê bide û wê bîne ser ziman ku hosta got ku ‘tu çendî bêçandî, Yu. Mirov serwerî (junzi) wê hemû tiştê lê nenerê, dema ku ew neçê xwe sehêtkirinekê.’ Piştî di dewama wê de wê gotinên konfiçyus wê bi wê rengê wê di dewama wê de wê werênina ser ziman. “ku nav ne rast bin wê hingî wê ziman jî ne li gorî rastîya tiştê bê. Ziman ku ew ne li gorî ya tiştê bê wê, di têtikiliyên fahmkirinê de mirov negihê serkevtinê. Dema ku mirov di têtikiliyên fahmkirinê de negihêjê têtikiliyên serfireziyê wê hingî pêşketin di fahmkirin û rewşên wê têtigiştin wê nebê. Dema ku ew rast pêşketin nebû wê, rast darazandin wê nebê wê hingê ceza jî wê rast newina dayin. Ku ew jî rast ne hat kirin wê di nava civakê de wê, bêaramî wê rûbidê. Li gorî wê mirovê serwerî wê, navan wê li gorî

rastîya wan wê bikarbênê û wê werina çî wateyê wê ew wê, derxê li têghiştinê. Wê weke ku wê karibê were dîtin û fahmkirin wê mirov serwerî û baş re wê tenê bi gotinên wî re wê tiştên nebaş wê nebê.' Konfiçyus wê li ser temenê ku ew li wê giirngîya navan û fahmkirina wan disekinê wê di çerçoveya hevgirtî û ahenge civakî de wê, di temenê levkirinîya wê ya navxweyî de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Konfiçyus ew di nav û rastkirina wan de ew sazûmanek civakî dibînê. Li ser wê temenê ew dihênê ser ziman ku wê, di wê çerçoveyê de wê, li gorî ku ew rastkirin, rast fahmkirin û rast dîyarkirin, salixkirin û têkilidanîn bi wê nebê wê hingî alozî wê di nava civakê de wê bibê û wê ev wê weke nîşanaya ku ew di nava xwe de têkherê.

Konfiçyus wê çendî ku wê dem bi dem di nava hizrên xwe de wê werênê ser ziman ku wî tenê yên zanînen berê dúbare hanîna ser ziman jî lê wî bi rengê li hev hûnandinê, şîrovekirin û watelêkirinên li gorî rewşên dema xwe ku ew bi wê dikê re wê, çerçoveyek fahmkirinê a nû wê bi wê re wê werênê li holê. Di wê temenê de wê bi hizrên xwe re wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê, di nava wan de wê, ji hev cihêkirinên bi başî û nebaşî û hwd jî wê, di rengê de wê bi wan re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê sazûmana civake kevneşop a kevn wê werênê ser ziman lê di wê de wê, ya rast û ne rast wê çî bê wê bi wê re wê ew wê bi aqilê dema nû re wê bikê. Wê di wê temenê de wê xosletê hizirkirinên konfiçyus wê di wê temenê de wê di serî de wê ji aliyekê ve jî wê ew bê ku ew di nava têngînan de wê bi têkilidanîna wan re wê di rengê de wê çawa wê, ew sazûmana fahmkirinê û çerçoveya zanîne wê li ser temenekê zanîna demê û bi şewayekê felsefeyî wê pêşbixê wê mirov bi wê e wê dibînê.

Li ser temenekê hiyaraşîkî konfiçyus dihizirê û wê di wê temenê de wê, bi aliyên wê yên civaknasî, têkiliyên nava wê, têkiliya jêr û jorin û hwd wê, bi gelek aliyên ve wê, di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, şewayekê ku wê gelek zanînen demê wê bi têngînek meritokrasîyi ku wê hizrên konfiçyus wê di rengê de jî wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Bi kortasî wê meritokrasî wê mantiqê wê li ser wê temenê bê ku wê weke şeklekê rêveberî ê pergali ku wê esasê wê li ser zanîn û bizanebûnê wê ava bê. Her çendî ku wê bi xosletên wê re wê rengê şîroveyên wê yê were ser ziman wê, di rengê de wê, konfiçyus wê, di rengê de wê, hemû etmenên civakê wê şîrove bikê û wê bi wê re wê

werênê ser ziman. Wê dema ku mirov wê, bê gotin 'ne malbata wê lê hun kîna wê ew giring bê' konfîçyus wê bi wê kîbûna mirov re wê li malbatê jî wê bihizirê. Dema ku wê bê hizirkirin 'ku wê kesekê din wê bo we çi kiriya wê ne ew, lê weke çi kir wê ew giring bê' wê bènê ser ziman wê di dewama wê de wê, kesên din jî bo we çi kirina wê ew jî wê, weke aliyekê din ê lêpîrsînê ku wê ew wê li bipîrsê bê. Dema ku wê bê gotin ku wê 'ya giring wê ne zayend, nîjad, ol, temen, û mejuya mirov bê wê 'karîgerîya mirov bê' wê konfîçyus wê wan etmenên weke zayendê, nîjad, ol û mejuyê jî wê bi wê temenê wê li wê bihizirê û wê di fahmkirna xwe de wê werênê ser ziman. Weki din wê bi têtîngînê weke 'kerîgeriyên (in: talent) te ku ew te bibina kûderê here wir' û ankû 'mîrovê serkevî wê têtîngînê xwe bi wê dijî' re ku wê werê ser ziman wê temenê wê çi bê wê weke aliyên din ê ku wê konfîçyus wê li wê bihizirê bê. Li vir di hizrên konfîçyus ên civakî de wê, ya ku mirov wê biserekeyî dibînê wê li ser temenekê fahmkirî ku ew bi wê dihizirê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku ew li ya baştirin bi lêgerînê re wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Lê wê bi temenekê wê li wê bihizirê. Ew temenên ku ew bi etmenên civakê weke beşên wê yên navxweyî û çînî û hwd ku ew li wê dihizirê re wê ew wê, di renekê de wê bixwezê ku wê, werênê ser ziman. Dema ku wê konfîçyus wê karigerî û ya ku ew ji destê mirov dihê ku ew şîrovedikê wê, li ser wê temenê wê yê hebûnê ê keseyetî, civakî, têtîkiliyên bi hev re û hwd re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê bi rêgezên rewîstî û çerçoveyek pergali re wê li wê bihizirê û wê, di çerçoveyek têtîngînê a rêzanî û keseyetî de wê, bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Konfîçyus wê di renekê de wê li ser temenekê jinûve avakirina civakê wê di renekê de wê bihizirê. Ji hev felişînên têtîkiliyên berê ên civakê, û derketina li holê a bi aloziyên bi keyeni û ankû welatkên piçûk û şerên wan ên bi hev re ku wê çawa wê di awayekê de wê li ser temenekê rêgezî ê bi civakî û pergalek rewîstî a ku em dikarin wê bi rengê rêzanî û 'ramîyarîya sîyanî' wê pênasebikin re wê, derbasbikê wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, konfîçyus wê di wê hizrê de bê ku wê ya kevn wê newê li şûna xwe û wê wê weke berê wê sazûmanek wê nebê. Di wê temenê de wê ya baştirin wê çawa wê bibê wê li wê bigerihê. Weke têtîngînek manifestoyî wê çavkaniya konfîçyus hî wê di renekê de wê, têtîngîna bihûstê û çerçoveya wê bi sazûmanî ku ew hatî pêşxistin wê bi wê re wê, di renekê de bê. Wê, ber vê yekê wê, 'tian' wê weke têtîngînek bingihînî wê, di wê rengê de wê, li

wê bihizirê. Wê sazûmana civakî ku ew di wê de dihê tasawurkirin wê di nava kirinên jîyane me ya dînyayî de wê çawa wê were bi gotinkirin û pirezekirin wê di wê temenê de wê di nava lêgerînên wê de bê. Bi gotinek din jî wê, mirov dikarê wê bîrê ser ziman ku ew dixwezê wê tipolojîyek bi rengekê fahmkirinê ji wê bihûştê li wê dînya xwe bi rêgezên wê yê civakî û li ser temenê gihiştina li wê astê û ankû 'li ya baştir in' ku wê weke 'ya îdeal' wê were dîtin wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, aliyekê din ê giring wê konfiçyus wê di wê nûqteyê de wê kifşbikê û wê derxê li pêş. Wê di awayekê de wê kesên bi zane ku ew weke kesên pêşeng li wê dihizirê û kesên ji rêzê ên nava civakê wê li ser tîgînên wan ên baweriyê û hwd re wê, çawa wê, xitabî wan bi rêya ku ew di wê de bi zane na wê bikê wê di wê temenê de wê di tipolojîyekê de wê li kevneşopîyê û şîrovekirina bi wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku ew wê dikê wê li ser wê çerçoveya kevneşopî re wê êdî wê bi wê re wê, xwe bigihênê mirovan û mejiyê wan û di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê bi wê tîkiliya wan a bi hev re ku wê dênê re wê temen û çerçoveyek pêşketinê wê bi wê re wê bide çêkirin û danîn.

Ber vê yekê wê çerçoveya kevneşopîyê wê li ser temenê wê yê berê wê çawa wê bê kirin temenekê hizirkirinê ê bi felsefeyî di demên wê yê kevnera de wê, konfiçyus wê minaqeke wê di wê temennê de wê bide çêkirin û dîyarkirin. Serdema kevnera a wan herêmên Asya wê di wê temenê de wê ji wê aliyê ve wê weke ku em bi konfiçyus re dibînin wê di bin dîmenekê kevneşopîyê de ku wê li gorî hizrên demê ên nû wê were hanîn li awa û astekê wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê, weke dîmenekê wê yê ku mirov wê bi xosletên wê re wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarin di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê mijara salixkirinên civakî jî wê di wê temenê de wê, tipolojîya wê ya ku mirov wê li wê dihizirê wê bi wê re wê heman tiştê wê bibîrê. Minaq wê ji dema Shang û heta dema Zhou ku mirov dinerê wê dema Zhou wê hinekî din wê bi çerçoveyek gerdûnî wê xwediyê çerçoveyek zanîn û kosmolojîyekê bê wê, di wê temenê de wê di wê herîkînê de wê, bi wê re wê, karibê wê fahmbikê bê. Di wê rengê de wê, di temen û awayekê demê nû a civakî a dema nû di çerçoveya pêvajoyên demên civakên dema kevnera de wê fahmbikê. Ku dema Shang wê demê mîtolojîkî wê bihasibênê wê ya Zhou wê niv-mîtolojîkî û nêvîyê din ku ew bi ber aqilê felsefeyî û hwd de wê di awayekê de wê bikeve rê û rengekê pêşketinê de wê, dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Konfiçyus jî wê di wê rengê de wê numinêriya wê aliyê nivê duyem ku wê bi ber aqilê felsefeyî û hwd ve wê herê wê bikê û wê di wê temenê de wê rêgezên hizirkirinê wê hin bi hin wê di çerçoveya hebûna civakê û rengê jîyane wê de wê bixwezê bi temenekê rewistî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê civake rewist, û ankû civake îdeal, mirovê pêşketî û serwer 'junzi' ku ew bi wê dihizirê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya wê ya hizirkirinê wê bi xwe re wê di rengê de wê bidina dîyarkirin. Li ser wê temenê wê êdî wê konfiçyus wê perspektife xwe wê di rengê de wê biafirênê û wê bi wê re wê êdî wê bidest hizirkirinê wê bikê. Civake di mejiyê konfiçyus de wê di wê temenê de wê weke reng û awayekê civakî weke ji bihûştê û ankû ji 'tian'ê bê. Di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. ..

Pêşketinên bi felsefeyî ên weke felsefeyên tantrikî û rengên xatên wan ên pêşketinê

Ev **dem** wê di wê temenê de wê weke rengê hizirkî a ku wê di wê çerçoveyê de wê, êdî wê li wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê were fahmkirin bê. Wê ber çî wê di vê herêma Asya de wê, felsefe wê bi mîtolojiyê û gotinên wê re wê were kirin? Di wê temenê de wê, di rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Sedema wê ew bê ku wê ev têngîn wê ne tenê têngîna ku wê bi mitolojikî wê serwer bin. Di dewama wê de wê weke têngîna ku wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bidina dîyarkirin bin. Di aslê xwe de wê, ev wê, rengên hizirkirinê ên bi darazî ku wê piştê wê wergerihina li baweriyên û hwd jî wê biafirênin. Ev wê, di heman rengê de wê di nava têngînen mitolojikî de wê gotinên bi wê rengê wê derkevina li pêş wê bi şirovekirinên wan ên li ser temenekê bi aqilê rasyonel re wê di wê rengê de wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê gotin wê aliyekê wê yê gîyanî û ankû rûhî wê hebê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq em dikarin di wê çerçoveyê de wê gotina '**tantra**' ku wê di nava hinduîzmê û heta piştê di nava awayên budîzmê ku wê pêşkevin de jî wê bibê wê, were ser ziman wê bi têngînek felsefeyî ên derûnî û keseyetî ku wê, weke bi temenê xwe başhizirkirinê û hwd re wê, were pêşxistin bibin. Wê li ser temenekê bi kirinî ku wê bi wê re wê çawa wê mirov xwe baş hîsbikê bi ya ku mirov bi kirinî di xwezê wê bikê û ya ku mirov nexwezê ku wê bikê wê ji wê dûr bisekinê û hwd re wê, weke aliyekê ku wê bi

temenê bandûrlêkirina bi pozitivî ku wê bi encama wê re wê li wê were lê hizirkirin jî bê. Di gotina 'tantra' de wê koka wê 'tan' di hinduismê de wê, li ser temenê 'berfirehkirin', 'lê zêdekirin', 'zivirin', 'hûnandin', 'dungu', 'danîna li holê' û hwd re wê, were fahmkirin. Wê di wê temenê de wê, êdî wê li ser kifşkirina bi gotinên bi wê rengê û ji wan gihiştina bi wateyên cihê bi cihê û hwd re wê temenê wê yê kûrbûnê wê bi wê re wê were çêkirin. Lê bi koka xwe ve gotina 'tantra jî wê di hinduismê de wê bigihîjê 'şîva' û 'shakta' ku wê yek *nêr* û ya din *mê* bê. Wê minaq wê di budisma tibetî de wê, tantra wê ji kevneşopîya 'vajrayana' ku wê weke rengê budismê jî wê bi wê re wê were salixkirin li wê herêmê wê bi wê re wê weke bi têngîna tantra hundurîn û tantra derveyî re wê, were salixkirin. Tantra wê weke ji yên ku wê jîyan wê bide me ji ya ji rêzê heta ya gîyanî wê di pêşxistina xwestina ezîtiyê de wê, bikarbênê. Di çerçoveya têngîna tantra de wê, di nava giştîya rastîyê de wê tenê wê şubjeyek ku ew heya wê herê bikê. Li gorî wê dînyayên ku ew hena bi hebûna wan cihêreng wê, bo wê şubjeyê weke derkkirinên wê yên bi azmûnî ew hatîya afirandin.

Di wê temenê de wê minaq wê dema ku em li ser wê têngînê re em dihizirin wê heta demên hemdem wê di pêvajoyekê de wê weke ekolek hizirkirinê a pirr zanînî û lingî wê hin bi hin wê pêşkeve û wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê bibê. Ji vê aliyê ve wê dema ku em wê rengê bi felsefêkirina wan têngînên mîtolojikî û bi wateyên wan re têkiliyek bi hebûn, jîyan û rewşên xwe yên jîyankirinê re danîna û bi wê re gihiştina başîyekê û ankû hêstek baş wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyên wê yên ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di mantiqê têngîna tantra de minaq wê, têngîna vejenê û sehêtkirina vejena xwe ji aliyekê ve wê hebê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Bi şewayên weke xwe nasînê, di xwe de û bi dervî xwe re xwe gihandina têkili û bendên bi hişmendî û ku li wan şîyarbûyî wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman. Li ser rewşên jîyankirinê, jîyanê, fîzîk û kirinên bi pîretikî ên ku mirov di wan de dijî weke yên bi rewşên xewê, têkiliyên zayendî û hwd re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê di wê temenê de wê, çawa wê xwe gihandina levkirinnek bi kîrin û hundurîn û derveyîya xwe re wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, gotin wê weke ku wê konfiçyus wê li wê bihizirê wê salixkirina wê di rengê de wê di awayê ku ew dihê

salixkirin de wê, çawa wê fahmkirinekê bide me wê ew wê bi wê rengê wê karibê bibê temenê xwe bi wê baş û ankû nebaş hîskirin jî.

Di budismê de wê têngîna tantraismê wê di rengê de wê, pêkhanîna wê di rengê de wê bi şewayekê meditasyonî de ku wê çawa wê bi dîtbarî hatina heremberî hev bi yazdanan re wê, di dîmenekê de wê têngînekê jî wê salixbikê. Ev wê, di awayekê de wê, weke dîmenekê fîzîkî û dîtbarî ku wê karibê li ser wê têngîne re wê bi gelek awayan bi felsefî û hwd re wê were şîrovekirin û ji wê bê gihiştin li fahmkirinên nû ên di derbarê keseyetê, ezîtî, hebûn, rewşên têkiliyê û bi wê dîtina rengên bi hevdû û hwd re jî. Di hinek şewayên din ku wê taqabûlî têngîna reankarnasyonê wê bikin wê di wê rengê de wê werina dîtin. Ku wê aidî sedsale 1' min a berî zayinê bê wê, di destê bawermendên budist û hinduist de wê, tasênsere mirovên miri ku ew dihilgirin wê werina dîtin di hinek bineterna nivîskî li ser kevnera de. Ew wê weke rituelek tantrayî ku wê ew kesên ku ew tasaserê wan ên ku wê di pêşarojê de wê jinûve wê bibin ku wê wan pêşdibînin nîminêrbikê û wê ew wê yên ku ew destdanê ku ew wê dizanin wê bi wê were tefsirkirin.

Tantrikî wê weke têngînekê wê bi demê re wê pêşkeve û wê hizrên xwe yên wê pêşbixê. Minaq wê, di wê temenê de wê, bi çerçoveya wê re wê, weke bawerîya wan rastiya wan bê wê lê bihizirin û wê, di wê temenê de wê li wê ne nerin ku ew hizra wan li gorî baweriyek din bê û ankû na. Bi felsefî wê xwediyê şewayekê hizirkirinê ê ku wê li vejene cewherê jîyanê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê nepeniyên jîyanî û hwd wê li wan bihizirê ku wan kifşbikê.

Têngîna tantrikî wê ji aliyekê din ve jî wê li ser têngînek din ya yazdanî weke ku wê bi têngîna shakta re wê were ser ziman wê bi hêza rûhanî û pîroz a jinî wê li mijarê wê bihizirê û wê weke temen û çavkaniya wê ya afrîner wê bibîne û wê werênê ser ziman. Wê, di awayekê de wê, bi awayekê ku wê bi têngînek yazdanî ku wê li ser xwe dana nîşandina bi mē'yî ku wê bide nîşandin û dîyarkirin re wê were dîtin. Wê li ser wê temenê 'mē'yî wê bi awayekê yogayî ku wê rê û awayê vejenê wê dîyarbikê re wê xwediyê rengê kirina yoya jî bê. Wê rewşên weke yên bêhn dan û standinê wê di rengê de wê li ser wê bisekinê û wê di wê de wê li ser jiyankirina wê bisekinê. Li ser wê temenê wê felsefeya tantrik wê li şûna ku wê, hêst û hîsên xwe wê li şûna bi çewsênê wê wan serbest berdê û wê bi wê re wê, bi temenekê bi hiş wê bikê ku ew li wan şîyar bibê.

Felsefeya tantra wê weke felsefeyek kirinî wê pêşkeve û wê li ser temenê jîyanê, jîyankirinê û hwd re wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê fahmbikê. Di dewama wê de wê, li ser wê re wê, bigihijê têgihîştinê. Minaq têgîna brahmanî ku wê weke têgînek ku bi rituelî a ku wê ji aliyê çîna serdest a li qasrê û hwd ve weke ku wê dabê dîyarkiriin wê di dîmenekê de ku wê were li berçav wê çanda tantikî wê weke çanda ji nava xalkê û bi kirinên rojane û hwd hizirkirinê û hwd re wê, di renekê de wê were dîtin.

Li gorî ku wê di nava felsefeya tantrikî de wê di derbarê têgîna vejenê de wê were ser ziman wê 'vejene gerdûnî' û 'vejene kesene' wê hebê. mirov wê çendî wê vejene xwe wê kifşbikê û wê pêşbixê wê bi ber ya giştî û ankû gerdûnî ve wê gav bi gav wê herê û wê xwe bi wê re wê pêşbixê. Wê bi wê re wê, di renekê de wê xwediyê renekê wê yê fahmkirinê bê. Di awayekê de wê dema ku em li ser temenekê felsefeyî ê 'mê'yî re wê li wê bihizirê wê weke di nava budismê, hinduismê, taosimê û hwd re ku wê bibê û wê bi wê re wê, weke li kurdistanê û ankû mesopotamiya wê bi çanda pîroz a yazdanî a jinê û hwd re ku mirov bi mîtra û zerdeşt re dibinê re jî wê xwediyê awayekê wê yê ku mirov wê, bînê ser ziman bê. Beremberê wê li kurdistanê wê '*kevneşopîya hemewîyê*' di nava civake kurd de wê, şewayekê ku mirov wê di wê de bi felsefeyî kûr bibê wê karibê ji gelek aliyan ve wê bi wê rengê têgihên civakî, keseyetî, jîyanî û kirinî û rengê wê yê bi kirinî û hwd re wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Felsefeya tantrikî wê li rojava û deverên din wê bi zêdeyî wê, di çerçoveya kirinên seksuali de wê, wê pîrsgirêkên seksuali û hwd re jî wê, weke temenekê çareserkirina pîrsgirêkên mirov û ankû nava mirovan ên di wê warê de jî werênê ser ziman. Wê weke li ser temenê xwe û laşê xwe kifşkirinê û hwd re wê bê teorizekirin û hanîn li ser ziman. Gelek teoriyên bi sexologyê û hwd wê di wê temenê de wê, bi têgînên yogaya tantrikî û hwd re wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin û wê, were pêşxistin. Ev wê weke dîmenekê ji dîmenê wê yê felsefeyî û awayê wê yê berê ku ew bi wê hebû û rituelên wê dihatin kirin wê cihê bê. Di wê temenê de wê bi pêvajoyek dîrokî û berheviyên wê yên bi têgînî wê weke mijarek zêde kûr, komplika û berfireh wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Bi têgînî wê awayekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin li ser têgînên buda wê bi temen û rengê paqijkirina zêhnê û bê rengkirina darêjkên xwe yên hizirkirin û bi wê re wê bi xwe re wê, pêşxistin û pêşxistina bi wê re xwe wê, li ser wê di renekê de wê bê hizirkirin. Mantiqê têgînê wê ew

bê ku mirov bi xwe wê kirina xwe di xwe de bi kifşkirinên di xwe de re wê bikê û wê bi encamên wê re bijî bê.

Li ser wê temenê wê, di salixkirinên ku wê bi şîva re wê bi wê re wê werina kirin wê weke ew hebûna hemû hejhejan a wê bê pênasekirin. Wê di temenekê dîyalektîkî wê bi hev ve girêdayî wê werênê ser ziman. Minaq wê bo pênasekirina wê girêdana bi hev ve wê bi gotina 'roj ji tirêjên xwe ne cûda bê' re wê, li ser re wê bi gotina wê rastî jî ji derkkirina xwe ne cihê/cûda bê' re wê werê hanîn li ser ziman.

Wê dema ku mirov bahsa Şîva û shakta bikê wê di wê temenê de wê weke rewşa təkiliya nava wan ku wê weke di nava təkiliya zayendî de weke evîndaran jî wê di awayekê de wê werina tefsirkirin. Wê ew jî wê bi têngînên weke dagerî re wê di rewşên ku ew dikin re wê werina ser ziman. Minaq wê, 'prakasha' wê di derhaqê şîva de bê û wê bi wateya rohniya hişmendiyê wê di renekê de wê were şîrovekirin. Û 'vimarşa' jî wê bi shakta ve girêdayî bê û wê were wateya 'hêza farqîfîya cewherî' de wê were ser ziman. Vimarşa wê ji aliyekê din ve bènê ser ziman ku em biriqîna hişmendîya safî na jî bin.

Wê di temenê şîrovekirina wê de wê, Şîva wê li ser tefkirinên awayên afirandina hebûnî de wê werina ser ziman. Wê hebûna hebûnê ku wê uzwen zayendî nebin wê ne afirê û wê, şîva wê bi wê re wê, were salixkirin. Li ser wê temenê wê xwediyê têngînek hebûnê û bûyîna hebûnê bê. Li gorî têngîna felsefeya tantrîkî wê hizir, bûjen û hemû tevgerên laşê me û hemû tegerînên di laş de ên weke bi vejenî û hwd wê weke bi tevgeriyên şîva û shakta wê bibin. Di wê temenê de wê felsefeya tantrîkê wê, hemû hebûna jîyanê wê di wê çerçoveyekê wê weke berhemekê wê lê bînerê û wê di wê temenê de wê bixwenê û wê werênê ser ziman.

Li gorî tantra ku mirov bihizirê wê demê wê li ser têngîna wateyê re ku mirov wê bènê ser ziman wê weke 'hûnandina wateyekê' wê, li wê bînerê û wê bihizirê. Li gorî tantra wê bi keseyetê û azmûnê xwediyê temenên weke bi gerdûnê 'sadhana' û 'sadhak' ku wê weke yên ku wê bi temenekê rituelî ku wê li ser têngînek gîyanî re wê li wê were lê hizirkirin û wê bi temenê ji nezanîyê (moksha) û hwd xilaskirinê re wê, xwe bi wê re wê bi encam bikê.

Ew dema ku wê li kirinê, hizirkirinê, fahmkirinekê û hwd wê bihizirê wê weke ku mirov çawa naqşekê dikê wê ew wê bi wê rengê wê li ser kirinê re ku wê bibê wê li wê bihizirê. Ku em wê li ser têngîna *vedikên* hinduiyî re wê li wê bihizirin dikarê wê di temenê 'darshanas'ê de ku wê xwediyê navarokên weke Samkhya, Vaisheshika, Purva Mimamsa, Yoga,

Nyaya û Vedanta bin wê werênê ser ziman. Weki din wê beremberê wê aliyê wê yê din jî wê di awayekê de wê li ser temenekê dualitayî wê bi wê re wê were afirandin wê bibê. Ew jî wê weke aliyên wê yên bi têtîni wê bibê bê. Di wan deverên ku wê bi Sanskritî bi navê ' darshanas'an werênê ser ziman wê, di wan de wê, li gorî têtîniên vedayên hinduiyî wê fêrbûn wê ji aliyekê teorikî û kirinî ve wê bi wan re wê were kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi rêya navberînkariya wan têtîni û ragihandêrên wan re wê hewlbêdayin ku mirov bigihijê ya baş di xwe de. Li ser wê temenê wê bi têtîna tantra wê, têtîniên vedayan wê li ser temenekê mê'yî wê dema ku wê, yazdana jin wê were ser ziman wê bi wê re wê werina xwandin. Ji wê aliyê ve wê bi şîroveyên wê re wê ew wê, werina ser ziman.

Di pêşketina têtîna vedayan de jî wê mirov dikarê wê, di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê ew bixwe jî wê weke bertekê ku wê li ser li dijî hin 'bijartiyên ku ew didin dîyarkirin ku wê kî layiqî azadiyê bê û kî wê nebê..' Di awayekê din de jî wê çand û felsefeya tantra ku wê bi têtîni jinyarî wê bibê wê li dijî civake mêr ku ew weke kifşkar li pêş bê wê, pêşkeve. Di wê temenê de wê felsefeya tantra wê di çerçoveya civakê de wê bi aliyê zayenda mê' de wê, di rengekê teybet û giring de wê bi civakî wê di awayekê wekhev de wê gûharînan wê bi wê rengê wê bi xwe re wê, di nava wê sazûmana hizirkirinê de wê werênê li holê.

Di felsefeya tantra de wê aliyekê din jî wê li ser têtîna dualismê re ku mirov wê li wê bihizirê bê. Bi çerçoveya hinduiyî a şîva û shakta re wê, di wê temenê dualitîkî de wê xwediyê rengekê felsefeyî bê. Lê bi têtîna **saiwismî** ku wê navenda wê keşmîr bê jî wê bi têtînek deist û ankû ne dualist wê karibê li wê were nerîn û wê di wê temenê de wê were fahmkirin. Çavkaniyên wê jî wê hem **agama** û hem jî veda bin. Wê weke têtînek ku wê li ser temenê têtîna matefizîka brahman bilindbûya dikarê wê werênê ser **ziman**. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê hevdû alî jî wê di awayekê de wê, di çerçoveya têtîna felsefeyî a tantra de ku mirov li wê bihizirê wê, ji hev fêrbûnên wan wê bina temenê bi hev re di ahengekê de ew pêşkevin û pêşde herin.

Di çerçoveya têtîna tantra a shakti de ku mirov li wê binerê wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê gerdûnê wê di awayekê de wê bi temenekê gerdûnî weke bi min û te, tiştên ku ew hena û em dixwûn, dûnya ku em li ser wê dijîn, hemû hebûnên gerwêrk, rêkadiz (galaxy), tiştên ku em dibînin û hîsdikin û xwedî hejhej in û hwd wê bi wan re wê di şewayekê de wê bihizirê û wê bi wê re wê ji wê bi biriqîna wê û

derkkirina wê re wê werênê ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê dema ku mirov li wê dinerê wê bi awayekê xwezayî wê bide dîyarkirin ku wê felsefeya tantra bi aliyê xwe yê shakti ku wê bi wê rengê li wê dihê hizirkirin wê bi wê re wê were dîtin ku ew bi temenekî kirinî û ankû pîretikî heya û di wê çerçoveyê de wê bi temen û çerçoveya ya ku ew heya re wê xwediyê şêwayekê fahmkirin û rengê derkkiirnê ê şenber yê bi wê bê.

Weki din wê aliyekê din jî wê ew wê shakta wê werênê ser ziman ku wê aliyekê din weke bi darêjk ku mirov wê nabînê, ku em nikarin wê hîsbikin, û ankû em nizanin wê weke aliyê weke yê hişmendiya saf û ankû dûnya gîyanan wê pênasebikê. Ew jî wê bi azmûn û kesên zêde bi zanebûna û bi wê re di wê de kûrbûna û xwediyê wê hesasiyeta fahmkirinê na wê karibin li wê têbigihin û wê fahmbikin. Ev kes jî wê weke kesên bi zane û kesên xwe derbaskiriina ên bi zanîna xwe bin. Ev jî wê weke aliyê bi zane ku ew bi şîva re ya wê lê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê têngîna fahmkirinê ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare fahmkirinê wê, weke ya ku em wê fahmdikin wê bi wê re wê were fahmkirin wê di nava wê felsefeyê de wê weke aliyekê din ê birahmanî ku wê hertiştê wê weke 'illisyonekê' tefkir bikê û wê bi têngînên weke '*dûnya illisyon a*', '*brahman tenê rast a*' '*dûnya brahman a*' wê bi wê re wê, di rengê de wê were lê hizirkirin û wê ev jî wê, ji wê bûyinê û wê çawa wê bûyinê wê bi wê re wê hizirbikê wê weke aliyekê wê ku wê, bê hizirkirin bê. Di têngîna Shakta a rengê fahmkiriinê de wê zêdetirî wê di temenekê kirinî de wê beremberî wê wê weke awayekê wê were dîtin û wê, di wê temenê de wê, weke hebûnek bûjenîparêz a kirinî jî wê bi rengê wê xwe bide dîyarkiirn.

Di wê temenê de wê felsefeya tantra wê, di rengê de wê ji redkirina ya heyî bi hebûnê û ankû dûnyayê di wê temenê de wê ji wê zêdetirî wê weke têngînek ku ew bi temenê wê hebûna wê herêdikê û wê bi derkkiirna wê û kirinîniyên bi wê ên jîyanî û hwd re wê, pêvajoyên fahmkirinê li ser temenê 'li hev hûnandinê' û hwd re wê bixwezê ku wê fahmbikê. Felsefeya tantra wê ji wê aliyê ve wê weke têngînek felsefeyî a bi çavkanîyên xwe yên ku ew bi wan dihizirê wê zêde aktiv bê û wê bi wê rengê wê derkeve li pêş.

Di nava têngînên felsefeyê ku wê bi têngîna nava *şîva* û *shakta* re jî wê werina ser ziman wê di rengê de wê, li ser temenê ku wê weke *şîva* dixwezê bi hişê xwe ji shakta derbas bibê wê, bi felsefeya tantra re ku wê

bi tégîna 'berî darêjkê hiş hebûya' re wê werê ser ziman wê, di çerçoveyek zêhnî û gîyanî û ankû valakirina xwe ji zêhnan û hwd de wê di rewşên kirinên wê yên weke yoga, meditasyonê û hwd de wê, bê bi temenkirin û di rengê de wê were fahmkirin. Ev rewşa weke ya bi tégîna 'ji shakta derbasbûna şîva' wê bi tégîna 'shastra tantra' re wê were ser ziman. Ev diikarê bi aqilê felsefeyê weke 'hişê berî darêjkê hebûya' jî were xwandin.

Di awayekê de wê ji aliyekê din ve jî wê mijare gihiştina hiş û bi wê re wê tékiliya hiş û vejenê bi hev re wê, li ser wê temenê ku wê bi hinek tefsîrên bi şîva re wê werina kirin wê, di wê temenê de wê, bi temenê şîyariya li xwe û bi hişbûna di wê de re wê, di rengê de wê were fahmkirin. Wê şîva wê weke hebûna hiş ku wê were tefsirkirin û wê bi wî re wê, taça ku weke bi dagerî hiş di wê de ya wê were lê hizirkirin 'nataraja' wê bi tégîna ku şîva heta ku ew bigihijê wê taça hiş wê, vejene di hastüyê marîpišta xwe de wê bikarbênê û ev jî wê bi tégînek dagerî wê bi gotina 'kundalinî' re wê were pênasekirin û ser ziman. Weki din wê di yogayê de wê 'kundalinî' wê navê wê tégîna bi nepeniya vejene peresendinê jî bê. Li gorî wê, di organismaya laşê mirov de wê weke bêtevger û weke hêzekê ew hebê. Di laşê mirov de wê, vejene vêşarî 'Muladhara Çakra' ku ew wê weke vejene jîyanî 'prana' wê weke aliyekê wê yê statikî bê wê, di koka dûv de ku wê bê hizirkirin ew heya wê li ser wê re wê were lê hizirkirin. Li gorî wê ku wê weke vejenek raziyayi 'vejene Muladhara Çakra' wê bo vejene kundalinî şîyarbikê wê bi 'navendên çakra' û piştê bi rêya rêyên vejenên 'ida' û 'pingala' wê bi aktivkirina wan re wê bikê ku wê, bi teknikên yoga re wê li 'navenda giştî suşumna' aktiv bikê. Bi wê re wê êdî wê kundalinî wê bê şîyarkirin û wê bê hanîn li rêya suşumna ku ew bê gihandin. Ku wê weke çakra herî binî bê 'Muladhara Çakra' wê, bi wê şîyarkirinê û rêgirtinê re wê di hemû çakrayan de wê bê derbaskirin heta ku ew bê gihiştin li asta '**Sahasrara Çakra**' ku wê weke asta wê ya herî bilind wê were pênasekirin.

Di wê temenê de wê dema ku wê gihiştina li hiş a kesî ku wê bi 'yoga' wê bi gerdûnî re jî wê were û bigihijê hev wê ew nûqte jî wê weke bi tégîna 'para-atman' re wê bê hanîn li ser ziman. Di nava rituelên tantra de wê, bihevrebûna bi tékiliya zayendî a shakta û şîva ku wê numinêr bikê wê leyistina wê ya kosmikî wê, weke temenê afirandina hemû tiştî û hiş û bi tékiliya wê ya fahmkirinê re wê bê dîtin. Minaq wê dema ku wê gotina 'yoga' wê were ser ziman wê bi tégîna bi ya bizane re şîyarbûn û

ankû bi ya pîroz re şîyarbûn û li xwe hatinê re wê were hanîn li ser ziman. Wê li ser wê temenê wê awayên yoga wê werin û pêşkevin. Di felsefeya tantrîkê de wê di wê temenê de wê bi cewherê, hebûnê û ya saf û hwd re gihîştina hev û hevnasîkirinê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê çerçoveya leyistina zayendî a shakta a bi armanca bi şîva re bûnê wê di wê temenê afirîna kosmikî de wê were dîtîn û wê dema ku wê bahsa wê hebûna afirînê wê werê kirin jî wê, elementên vejenî ên ku wê biafirin û wê taqabûlî axê, avê, hewa, agir û hwd bikin bi têngîna şîva re mirov rastî wê dihêt.

Dema ku wê di nava têngîna tantra de wê bahsa têngîna şîva wê were kirin wê weke afirîna vekirî wê bi shakta wê bibê û wê bo wê hertimî wê bê haasab wê berg ji shakta re wê werina kirin.

Li wê nûqtayê de em tiştêkê din jî wê werênina ser ziman wê weke bi rengê wê li ser vedayan re bin û ankû wê bi têngîna pîroziyê û hwd re bê wê, ew mijare navbeynîya nava jin û mêrê weke rewşekê wê xwe bide dîyarkirin wê weke bina mijara têngîna tantra jî. Wê pîroziya jinê wê bi wê re wê, di awayekê de wê herêbikin lê wê pîroziya şîva jî wê di wê temenê de wê bê derxistin li pêş.

Di wê temenê de wê, mijara hebûnê û afirînê wê, di wê temenê de wê di temenekê mitolojîyî de wê di nava mîtolojîyê senskirîttê de wê werê ser ziman. Di çerçoveya têngîna tantra de ku wê were lê hizirkirin wê bi têngîna *'tantra bê mantra nabê'* re wê, ew wê were ser ziman. Wê wateya wê jî wê çî bê. wê bahsa afirîna gerdûnê û afirîna wê re wê were ser ziman. Li gorî wê têngîna wê, di aslê xwe de wê hinekî wê li ser têngîna ziman senskritî re jî wê di rengekê de ku wê bi wê rengê wê bi wê were bawerkirin ku ew zimanê herî kevn a wê bê hanîn li ser ziman wê, bi wê re wê bê gotin ku wê bi *'dengê pêşî'* ku wê bi navê *'aum'* re wê were derxistin wê bi wê re wê weke hejhejinekê wê destpêka bûyîna gerdûnê û hebûnê wê bibê. Heta ku wê di wê navbera bûyînê de wê valahiyên ku wê bi wê re wê bibin wê şîva û shakta jî wê ji wan wê biafirin. Li gorî wê were gotin ku wê *'shakti wê xwe bide dîyarkirin û wê biafirênê.'* Lê di wê nûqtaya ku wê ev wê were ser ziman de wê hinekî jî wê têngînek bi mêrî a nêrî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mînaq wê, li pêşîya gotina *'shakti wê xwe bide dîyarkirin û wê biafirênê'* wê, gotina *'bo* ku ew mazinahiya şîva jî bibînê' wê ew xwe biafirênê û yan jî wê hin gotinên ku wê werina wê wateyê wê di rengekê de wê werina bikarhanîn. Di wê temenê de wê, ya ku wê, weke têngînek ji wê dûalîteya nava wan

wê weke ku wê derbasbûnekê li temenekê monist wê bide çêkirin li ser temenê şîva' re wê ev bê ku wê bi wê re wê çêbikê bê.

Di mijara bûyinê de wê, çendî ku wê şîva wê weke yê afrîner wê bê derxistin li pêş jî wê piştre wê, bi têngîna ew bi tenê bi xwe nikarê wê afirandinê bikê û wê shakta wê bibê. Ew li her deverê gerdûnê wê bi gelek rohnîyan wê bibê û wê, temenê afirînê wê çêbikê. Di awayekê de jî wê di wê temenê de wê, di nava şîva û shakta de wê têkiliyê wê bi wê rengê wê were danîn û wê bê gotin û shakta wê rûyê şîva bê' re wê werê ser ziman. Wê li ser wê re wê şîva wê weke *çîroska pêşî a bi haml manê a pêşî* wê bi wê re wê were şîrovekirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê bi temenî wê di renekê de wê temenê hemû afirînê û çavkaniya wê ku wê şîva wê were dîtin wê bi wê re wê were dîtin û wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman.

Şîva wê weke ku wê weke hiş wê were dîtin wê bi temenê çêkirina konsantrasyon, bi gotinkirin û hêza sehêtê wê were ser ziman. Şîva wê, di renekê de wê weke hebûnek bêdarêjk, bêtevger û hwd re wê were salixkirin û wê di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê weke **shakta nebê wê ew nikaribê biafirênê** wê û werênê li darêjkê wê bi wê re wê were li holê. Li ser wê temenê wê çendî ku wê bêî shakta wê şîva wê weke nikaribê bibê û biafirênê wê were ser ziman jî lê wê ji aliyê din ve jî wê bi şîroveyên weke shakta weke *kaos û bêtemenî* wê di awayna de wê li ser şîva re wê di wê temenê de wê were şîrovekirin. Ev gotin wê bo çêkirina temenê têngîna hiş a bi şîva re ku ew were ser ziman wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê nûqteyê de wê têngîna fahmkirina tantrikî wê li ser bûyinê û hebûnê ku ew di temenekê weke bi leyistinê re wê şîrovebikê wê bènê ser ziman. Wê hatina ba hev a şîva û shakta û bihevrebûna wan wê weke bi têngîne *leyistika kosmikî* wê li ser wê çerçoveyê de wê weke temenê bûyinê wê were ser ziman. Lê di awayekê de wê ya ku wê têngîna tantra wê di renekê de wê werênê ser ziman wê weke ku wê herdû hev tamam dîkin wê di renekê de ku wê şîrovebikê wê bi wê re wê di renekê de wê, werênê ser ziman. Mînaq wê têngîna *saiwisma keşmîrê* wê, di wê warê de wê, bi têngîna 'jîyan, wate, ji derkkirinên me yên bûjenî û têngihkirina me ya rastiye re ku wê, ku me hebûna wê farqkiriya hişmendiye xwezayî ku wê were li holê û wê bibê' weke hebûna şîva wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ev weke hişê saf, hebûna saf, dilxweşîya saf û hwd, wê were pênasekirin û wê ev wê weke li şîvayê vegerinê wê bi renekê tantrikî wê werina şîrovekirin. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa şîva wê were kirin wê bi hişmendî

wê bi têngîna 'li şîva wegerîn li çavkaniya hebûna teqez wegerîn bê' re wê, were ser ziman.

Di wê temenê de wê ev wegerîn wê weke bilindbûnê, wê were dîtîn. Di wê temenê de wê, şiyarbûn wê bi hebûna mirovî re wê were girêdan. Wê bi wê re wê, ev şiyarbûn wê weke bilindbûn û daketinek rûhanî wê were tefsirkirin. Di daketina li mirov û entegrebûyîna li wê jî wê di wê temenê de wê weke rewşek din a teybet ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were fahmkirin wê lê were nerîn û wê were şîrovekirin di têngna tantra de. Li gorî wê ya ku mirov gihiştîyê wê di mirovbûna mirov de wê berfirehî û kûrbûnê wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di awayekê mîstikî de wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê mirov wê çendî ku wê weke ku wê di wê rewşê de wê, bi aqilê lingê xwe wê pêl ardê bikê û wê li ser ardê wê bimeşe jî lê wê weke ku serê mirov wê li azmana di nava awran de wê bigerihê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê were tefkirkirin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ew jî wê bi têngîna mantra û awayên salixkirinên bi wê re ên weke bi başbûnê, sihetê, rehetbûnê, baxtê baş, pêşxistina jîrbûna mirov û hwd re ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê bi wê re wê werê ser ziman. **Mantra** wê weke *hejhejina pêşî* ku wê bibê temenê afirînê û wê di wê temenê de wê were salixkirin bê. Di temenê têngîna mantra de wê hinek rêgez wê bi wê re ku wê weke temenê fahmkirina jîyanê wê werina dîtîn wê bèn kifşkirin. Minaq wê hejhejin ku wê weke temen û destpêka jîyanê wê were dîtîn wê bi wê re wê di her tiştê ku ew heya û bûya de wê ew hejhejin wê hebê û wê di awayekê de wê bi encama wê re wê bibê re wê li wê were tefkirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Li gorî wê û mantiqê wê her tişt wê bi wê hejhejinê wê bibê. ne tenê jîyan wê hemû tiştên ku ew hena û heta rikadizan (galaxy) û hwd jî wê bi wê re wê bibin. Ev wê weke temenekê gerdûnî wê di wê temenê de wê bi wê re wê were salixkirin û wê bi wê re wê bê hanîn li ser ziman. Li gorî wê her tiştê ku ew heya wê di nava 'mikrokosmosiyekê' de bê. Wê di hebûna mirov de jî wê weke rêgezek destpêkê a bi afirandinê re ku wê were ser ziman wê were pênasekirin.

Di nava têngîna felsefeyî a tantra de wê di serî de wê vebûn û xwe ji girtinê û ankû derkkirinê re vekirin wê weke ku wê ji aliyekê ve wê li ser wê bê sekin in bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev hemû pêşketin jî wê, di temenekê de wê, weke ku wê bi têngîna yoga re wê weke ku wê di nava felsefeya tantra de wê were ser ziman wê, weke hebûnek gerdûnî a dervî me wê were dîtîn û wê di

wê temenê de wê bê salixkirin. Minaq wê bê gotin ku wê di gergûnê de germî heya ber ku ew pêwîsta. Germîya me wê heta kijan radeyê wê taqabûlî wê bikê wê bi wê re wê, karibê karibê wê ji aliyekê din ve jî wê fahmbikê. Ku laşê mirov wê minaq wê weke germîya mikrokosmik ku ew di afirênê wê çendî wê dengî wê were wê ew jî wê weke çendî wê dengî wê were wê bi wê ve girêdayî wê lê were hizirkirin.

Di wê temenê de wê, dema ku wê ev wê were gotin wê tiştê din wê dîsa wê li vir wê xwe li bîra mirov bide ku mirov wê dûbare wê werênê ser ziman. Ew jî wê têngîna hejhejinê bê. Wê di wê temenê de wê, ew wê bi ya ku em wê dijîn wê çendî wê bi wê re wê di dengîyekê de wê bibê wê, bi wê re wê karibê were pîvandî. Di her tiştê de wê ew hejhejin wê li gorî wê hebê. Di wê temenê de wê, li gorî wê di astên hejhejinê de wê bûyina wê re wê, heta kîjan radeyê em dikarin bi wê asta wê ve herin wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê dengî wê bi wê re wê bibê. Wê hingî mirov wê di wê de wê, xwe bigihênê li astakê bi wê re.

Di aslê xwe de wê, di nava têngîna felsefeya tantra de wê weke ku mirov wê bi wê re wê kifşdikê wê di rengekê de wê, ast û pîvan wê di wê temenê de wê li ser wê têngîna vejenê û hejhejinê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide nîşandin. Ev weke du elementên ku wê, mirov karibê di rengekê de wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Wê, di wê temenê bi yoga, meditasyonê û hwd re mirov wê di rengekê de wê bixwezê ku ew xwe di awayekê de wê bikê wê rêya wê ya ahengî û ankû dengî de. Li vir wê, aheng wê di rengekê de wê dengîyekê wê biafirinê. Wê ew dengîya ku ew afirî wê li ser temenekê ku wê mirov wê bi wê rewşa hejhejinê re wê di awayekê de wê weke ku wê bikê dengê û wê bi wê re wê mirov di wê de wê, êdî wê, bibigihijê rewşek weke ya ahengê a bi wê re wê.

Di nava têngîna felsefî a tantra de ku em tantra weke dayikekê wê şîrovebikin wê yoga, meditasyon û hwd wê weke zaroyna wê xwe di mejiyê mirov de wê bi têngîh bikin. Li gorî têngîna tantra wê navendên me yên vejenî ên cihê wê karibin hebin. Wê di wê temenê de wê, ahengê wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, di aslê xwe de wê, di rewşek derûnî de wê weke ku wê beremberê hemû rewşên afirandinê ên gerdûnî ku wê were wê di awayekê de wê, şêwayekê wê yê bi dîtbarî wê karibê xwe bi têngînî û hwd bide dîyarkirin. Tantra wê bi rêgezên wê yên ku ew bi kardihênê re wê, bi temenekê kirinî û ankû pîretikî wê bibê û wê, dikarê wê bi wê rengê wê fahmbikê. Di awayekê de wê, li ser wê temenê wê, hertimî wê di temenekê de wê bi têngîna tevgerînê a kirinî û pîretikî re wê,

xwe bi wê re wê bênê ser ziman. Minaq li gorî kabbalah wê, 'hemû tiştê li jor wê were li jêr û hemû tiştê li jêr wê biçê li jor' wê bi renekê menewî û ankû di wê temenê pêdeçuyina bi hiş û hwd re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê çuyina jêr û zor de wê di wê nûqtaya navîn de wê, hertimî wê carekê wê li lev rast wê were wê, di temenekê kosmikî de wê, têgînekê wê bikê ew li ser wê rewşê re bi me re bide çêkirin. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê ev têgîna jêr û jorin wê, di temenekê de wê têgînek din ku wê temenê wê biafirênê wê mirov wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê bê gotin û ankû bawerkirin ku wê mirov wê gerdûnek piçûk bê. Lê gerdûn jî wê mirovekê mazin bê. Di wê temenê de wê ew mirovê mazin wê di her rewşên piçûkbûnê de wê li jêriya xwe wê karibê biçê û wê werê. Lê ji aliyê têgîna pêşî ve ku mirov wê weke weke gerdûna piçûk wê were şirovekirin wê her pêvajoyê û ankû merheleyên ku wê mirov wê bi pêşketina xwe ve wê qaydbikê wê hinekî wê di wê mazinbûna xwe de wê bi ber ya aliyê mazin ve wê herê û wê dem û pêvajoyên ku wê di wê temenê de wê li şûn xwe wê bihêlê wê weke pêvajoyîna ku wê, bi fêrûazmûnî li ser wê re karibê fahmbikê û ew weke temenê wê yê bi hiş ê afirî û hwd ku mirov dikarê wê fahmbikê wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê karibê ew were fahmkirin.

Di wê temenê de wê dema ku em li ser têgîna gerdûnê û di wê temenê de wê di renekê de wê werênê ser ziman wê ev şibandina kopîyayên gerdûnî ên holografikî ku wê bên tefsirkirin wê, di dewama wê de wê, bên ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê bahsa têgîna gerdûnê û ji wê girtinê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê mejuya wê ya fahmkirinê wê pirr zêde wê kevn wê herê. Minaq wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bi têgîna gerdûnê wê hertimî wê di temenekê vejenî, gîyanî û hwd de wê bi wê re wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin. Di wê hebûnê de wê, di awayekê de wê, di nava têgîna şîva û shakta de wê ya ku wê zêde bala mirov wê bikişênê ku wê weke ku wê şîva weke hebûna bêdarêjk û bêtevger ku wê were dîtin û ew bo ku ew bi wê rengê bi darêjk û tevger bibê wê pêwîstîya wê bi têkiliya wî ya bi shakta re wê hebê. Wê di wê temenê de wê, ew hevdu temem bikin. Di gelek rewşên fahmkirinê de wê, destpêka gerdûnê wê di awayekê de wê weke 'çirosk pêşî ew bi wê bû', 'gotina pêşî', 'hişê pêşî' û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Lê mirov dibînê ku wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di rewşa

fahmkirina hebûna gerdûnî de wê, ji wê bûyînê wê, çawa wê were salixkirin û wê gihiştina li wê ku wê di wê de wê di ahengekê de û ankû ritmekê de wê bi wê re wê were jiyin wê weke temenê levkîrnê, aramî û hwd a di jîyanê de jî wê were dîtîn wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di nava bûdusmê, hinduismê û hwd de wê, pîrîniya felsefeyên asyayî ku wê di wê temenê de wê bandûrak bi fahmkirinê wê li hev wê hebê wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser temenekê wê bi wê re wê bihizirê û wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê bikê ku ew wê biafirênê werênê ser ziman.

Di çerçoveya hinduismê de wê, dema ku mirov wê bènê ser ziman wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê tantra wê weke felsefeyek ku wê di temenekê zanîna xwûdawende jinyarîyî de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Wê, weke zanîna jinê bê. Wê di temenekê de wê, tantra wê dema ku wê yoga wê were kirin wê di wê temenê de wê, weke ku çawa wê bi 'bhaktî' re wê re wê, weke ya ku ew reng dide û awa dikê wê bibê. Bhaktî wê weki din weke rêye gîyanî ku wê bi yogayê re wê xwediyê şewayên weke rêyên wê yên bi wê yogayî ên weke Jnana, **Karma** û Kriya û hwd jî bê. Li gorî wê ku bhaktî nebê wê kirinîya gîyanî wê weke bê tahm bê, û wê zûwa û wê weke wateyek birastî nebê ku wê bikeve rewşekê de bê. Di şewayên ku wê weke bi bhaktî re wê yoga wê werina kirin wê weke yogayên ku wê xwûdan di darêjkekê de were tefkirkirin û ew rengê ku ew bi wê dihê hizirkirin wê weke dagera girêdan li wê were dîtîn û wê bi wê were lê hizirkirin. Tantrîkî wê li şîva û shaktî wê bergbikin lê wê weke weke 'Ishta Devata' ya kesî jî wê bêhasab wê, awayên xwûdayî ku wê bèn bijartin wê yên din jî wê hebin.

Di tantra de wê ya ku wê bi zêdeyî wê weke dîyardeyek li berçav wê were dîtîn wê ew bê ku ew wê weke zanista xwûdaya jin shaktî bê wê di reng û dîmenekê de wê were dîtîn bê. wê bi gelek awayên pêşxistî re wê li ser wê re ku mirov wê bi wê bixwezê rêjeya xwe ya vejenî bilind bikê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Shaktî wê weke bi bergkirinên bi wê re wê were dîtîn wê weke bergkirina ji jina pîroz re wê werina kirin wê di dîmenekê de wê bibin. Di nava hinduismê û di giştîya hindistanê û deverên din ên asya de wê, gelek awayên wê yên ku wê weke bi şaqî wê pêşkevin weke Vişnu, şîva, Surya, Ganapati û hwd wê hebin ku wê bi temen û rengên bergkirin û hwd re wê xwediyê awayên rituelî bîn. Weke wan ku wê weke şaq û di rengê mezhebî de wê weke ya xwûdaya jin

bê 'Maha Vidya' ankû 'Sri Vidya' ku wê bibê û wê bergê bikê wê dema ku wê li wê were nerîn wê ew jî wê, di hundurê salê de wê gelek awayên bi rituelên xwe tişkirina bi vejenî û hwd bikin wê bibin. Di nava wan de ya ku wê were dîtin wê di wê temenê de ku wê bi temenê zêde xwe girêdanê re wê, zêdekirina vejene xwe re wê, li wê bihizirin û wê ew wê bikin. Ev şêwayên ku wê piştî wê pêşkevin wê hin bi hin wê rewşek 'psisikî' wê weke rewşna bi ber regekê fahmkirinê ê giyanî ve wê di wê temenê de wê bi regekê çûyinê ku wê xwe bidina dîyarkirin bin. Di rengê weke ku mirov di nava zerdeştîyê, manitîyê, xiristîyanetê, islamê û hwd de wê şêwayên 'tasawûfî' ku wê bibin bi ber regekê wê rengê ve wê, biherikin.

Di şêwayên ku mirov dikarê li wê bihizirê wê, awayên hizirkirinê ê bi wê re wê, li ser temenekê darêjkî bi wê hizirkirinê re wê were dîtin. Minaq mirov nikaribê gotina brahman a xwûdê ku wê weke 'xwûdê her tişt a' wê darêjkek wê derxê û wê salixbikê. Lê minaq wê şêwayên weke yên ku wê bi şîva, shaktî re wê were kiriin wê di regekê de wê, derxê. Li ser bhakti re ku mirov bêjê wê, di binetera bi navê 'bhakti sutras' de wê di derbarê bihakti de wê ser 9 awayên darêjkî ku wê bèn derxistin li holê wê bibin. Minaq wê li ser bineterên nivîskî ên weke ser bhakti û hwd re wê were kirin wê di temenê yogayên girêdanê re wê di regekê de wê bi wê re wê werina kirin.

Di roja me de jî wê minaq di nava hinduismê de wê, bi zêdeyî wê weke bi rengên tefsirkirina xwûdayî wê bi navkirina wan re wê di regekê de wê were kirin. Heta roja me wê minaq li hindistanê wê, weke awayên bhakti wê 'Ishta Devata' û 'arkanam' wê korban dayin û rituel wê werina pêşxistin. Wê hem di malan de û hem jî di bawergehan de wê ew wê, di regekê de wê weke çandekê ku ew bo wê dihê kirin wê were dîtin. Di aslê xwe de wê weke ku wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê, hunduiyî ku wê weke watelêkirina vedanta'yan bê û wê bi wê re wê, gelek awa û şêwayên wê yên ku wê bi şaqî, mezbehî û hwd wê pêşkevin. Lê hinduism wê di aslê xwe de wê bi wê rengê wê di awayekê de wê hinekî jî wê di temenekê tantrikî de wê, dikarê salixbikê û wê werênê ser ziman. Hinekî din jî ku mirov di wê de pêde herê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di regekê wê weke bi kirpendina 'arkanam' re wê wê rengê xwe yê tantrikî wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava têngîna hinduismê de wê dema ku mirov bi wê re dihizirê wê dibînê ku wê di awayê wê yê pêşketinê de wê li ser temenekê derxistina

vejene mirov a li holê re wê di awayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê minaq wê di hinek rituelên ku wê bi wê armancê wê bawermendên wê yên bi navê 'pujari' ku wê dema ku ew wê bikin wê bikin ku ew xitabî darêjkên xwûdayên bi navê 'mandala' û 'yantra' wê bikin wê ji wan re wê, gelek çiçek, tutsî û tiştên din wê weke dayina li wan wê bin kirin.

Di hinduismê de wê dema ku wê li ser darêjka xwûdayan re wê bê hizirkirin wê minaq wê weke bi 'mandala' re wê, were lê hizirkirin wê bi navê 'devamurtis' re wê were ser ziman. 'Deva' wê bi wateyî wê were wateya *xwûdê* û hwd, bê. Lê 'murtis' wê were wateya wê rengê *darêjka ku ew ketiyê* û ew di wê de dihê dîtin bê. Ev dikarê di rengê mirovekê bê û ankû di rengê heywanekê bê. Minaq ew tefsirên ku wê werina kirin wê, bi çêkirina peykelên wan re wê di awayekê darêjkê de wê werina bi dîmenkirin. Ev wê, minaq li hindistanê wê karibin li her deverên wê werina dîtin.

Di awayekê de wê hizirkirina xwûdê di darêjkekê de wê, di nava têngîhên baweriyî ên din de jî wê, di awayekê de wê bibê. Minaq di awayên baweriyê in ku weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê, di renekê de wê, bi her tiştê salixkirinê re wê, ji temen û awayekê darêjkê wê weke ku wê bê derxistin. Lê di awayekê de wê mejiyê mirov wê hertimî wê bixwezê ku wê, di awayekê de wê, di renekê darêjkî de wê fahmbikê. Di xiristiyanîyetê de wê, bahsa îsa weke 'kûrê xwûdê' wê were kirin û wê di wê temenê de wê ev wê, di aslê xwe de wê, di şewayekê de wê, têngînek ku wê di awayekê de weke ku wê darêjkkirin bê wê, karibê were salixkirin.

Di her tiştê bi têngîni ku mirov wê li wê dihizirê de wê, di awayekê de wê pêwîstiya bi darêjkkirinê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em farişteyekê dihizirin ku ew difirê wê demê em di awayekê de kêr zêde wê, li wê darêjkekê baxş dîkin. Di jîyanê de wê tiştên ku ew difirin bi wê re wê xosletekê didina wê.

Di tantra de wê, di serî de wê, di awayekê de wê, li ser wê re wê di awayekê de wê, bi darêjkî wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, kirina darêjkê wê di awayekê de wê, weke awayekê bi wê re lê hizirkirinê bê. Di nava felsefeya tantra a baweriyê de wê, aliyekê din jî ku ew zêde ji me re beyenî newê wê hebê. Ew jî wê agir ku wê bi hejhejinên wê re wê weke *rêya têkilidanînê* ku wê were dîtin û wê di temenê de wê, were dîtin bê. Di tantra de wê, tiştêkê giring wê hebê wê hertimî di çerçoveya têngîna gerdûnî de wê, wê bi têngînek dualiteyî wê

hewldana gihiştina wê ahenge nava hişmendîya gerdûnî û ya keseyetî ku ew çawa wê li ser wan qaytan û hejhejinên wê re wê, têkiliyekê dengî û ahengî wê bi wê re wê dênê û wê bi wê re wê mazin bilind bibê wê li wê bihizirê. Wê ew rewşên weke yên êgir û awayên ku ew dihên pêşxistin weke di tiştêkê sifir de û ankû deverek ji kûmê ku ew hatî kortin û di wê de hatî kirin wê weke aliyna ku wê bi çerçoveya rituelî a bi Bhakti ve girêdayî wê werina dîtin û ser ziman. Bhakti wê weke beşek ji gîyane mirov a bi awayekê ajoyî a hundirînî jî bê wê were ser ziman.

Di çerçoveya têngînên yogayî ên tantrikî de ku mirov wê bènê ser ziman wê biqasî tevger û kirin wê giring bin wê deng jî wê bi wê awayê wê li wê were nerîn. Di nava deng de wê ew hejhejina ku ew dihê kifşkirin wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê di temenekê têkilidanînê a ku em bi temenekê bandûrê û bertekê de wê fahmbikin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava wê têkiliya nava bandûr û bertekê de wê, têkiliyek gerdûnî wê bi wê re wê, bi temenekê vejenî a ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê were kifşkirin û wê were ser ziman.

Li vir em dikarin di deewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê bi rewşa têkiliya zayendî re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bi wê gotinekê wê werênina ser ziman. Ev jî wê di renekê de wê, derkeve li pêş û ev wê bi teybetî wê li ser 'shaktî' re wê werina şîrovekirin û ser ziman. Li gorî wê, shakti wê weke pênc awayên vejenê di hundurê me de dijî. Ev jî weke, bêhnstandinê, serifendinê, tevgerkirin û hwd re wê were ser ziman. Ev wê weke hebûna shakti bi têngîna 'pana' re ku wê were salixkirin û bi navkirin re wê were dîtin.

Li ser wê temenê wê hinek rengên hizirkirinê ên bi şêwayekê ji wê derhanînê ên weke bi têkiliyên zayendî re wê, were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê aliyê têkiliya zayendî û ankû seksê ku wê bi wê re wê derkeve li pêş wê di demên wê yên kevn de wê zêde ne dîmenekê dîyar bê ku mirov wê di awayekê de wê bi wê rengê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Lê wê di awayekê de wê çavkaniya wê têkiliya zayendî a bihevbinê ku wê bi wê re wê werê ser ziman wê li ser têkiliya şîva û shakti re wê were ser ziman.

Di rengên ku wê bi wê re wê were hizirkirin wê dema ku wê mêr wê bi jinê re wê têkiliyê dênê û wê bi wê re wê bibê ew xwe bikê şûna şîva û jinê jî weke shakti bibînê û bi wê re têkiliyê dênê. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke wê dema ku wê mêr wê jina xwe weke shakti wê

tefikir bikê wê weke bigûharênê wê demê wê bihevrebûnê weke bergekê wê bikê di çerçoveya danîna têkiliyê a nava hiş û vejenê de.

Ji aliyekê din ve jî wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê hinek şîroveyên din jî wê bi wê re wê werina kirin. Ew jî wê di wê temenê de wê li ser temen û rengê ku ew dihên ser ziman wê bi awayê weke 'shakti nebê wê xwûdê jî nebê' wê di wê temenê de ku wê werina ser ziman wê li lê were hizirkirin. Yanî wê li gorî wê mantiqê her bi hevrebûna bi zayendî wê weke afirandina xwûdê wê di wê temenê de wê bi têngîna shakti re wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di têngîna tantra de wê, di dema têkiliyê de wê, bi nîyet, hizir û rengekek ramani wê karibê were kirin.

Wê dema ku wê li shakti wê were hizirkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê vejenî jî wê tefkirina wê di aslê xwe de wê were dîtin. Di wê temenê de wê rengên ku wê di wê temenê û çerçoveyê de wê ew bi wan dihê salixkirin ku mirov li wan dinerê wê di wê temenê de wê, di reng û awayekê de wê karibê were dîtin û fahmkirin. Wê di dema têkiliya bi hevdu a mirov de jî wê di wê temenê de wê, ew wê di wê rengê de wê di awayekê de wê were salixkirin. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê mirov dikarê wê bi wê re wê di awayekê de wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di rewşên weke yên yoga de ku wê di pozisyonên ku mirov di wê de bê wê çawa wê, rewşên weke bi vejenî bandûrê li mirov dikin wê bibin û yan jî di rewşên têkiliyên zayendî de wê, rewşên hîskirinê û hwd wê di wê temenê de ku wê karibin werina salixkirin wê rûbidin. Ev hemû wê di awayekê de wê weke rewşna vejenî ku ew diafirin û xwe didina dîyarkirin bin.

Di çerçoveya têngîna tantrikî de wê dema ku em bahsa yoga bikin wê di wê de wê di awayekê de wê çi wê were qastkirin? Di serî de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku wê were fahmkirin wê, bi kirinîn gîyanî re wê ev wê were salixkirin. Wê ji vejenên laş wê destpê bê kirin û wê di dewama wê de wê heta asta gerdûnî wê di rengekê de wê bi wê re wê bi gihiştina wê re wê, were lê hizirkirin. Di çerçoveya tantra de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê 'yogaya hatha' wê di serî de ku wê, weke cûreyekê 'sadhana' wê were pênasekirin bê. Ev jî wê, di rengekê de wê, bi temenê kirinî û ankû pîretika gîyanî re wê were fahmkirin.

Dema ku wê bahsa yoga wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê du awayên wê bi serekeyî wê derkevina li pêş. Aliyê pêşî ê fizikî ku wê bi tevger û labitandinên hemû qasên laş re wê di rengekê de wê bi hewldana gihiştina rewşa vejene laşî û aktivîteya wê bê. Aliyê din jî wê bi rewşên

weke yogaya giyanî ku wê di rengekê de wê bi ponijîn û hwd re wê, di wê de wê, weke bi temenekê gîyanî û hwd re wê di temenekê ku wê bi di xwe de kûrbûnê re wê were dîtin bê. Ji aliyê gîyanî ve wê bi zêdeyî wê aliyê konsentrasyonê, adeptasyon û hwd wê derkeve li pêş. Ya aliyê fîzîkî jî wê li ser temenekê tempogirtinê re wê di rengekê de wê di awa û rengekê lez ê biahengî û bi dengî ku wê were kirin re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, aliyê fîzîkî wê di temenekê de wê, bi təkiliya fîzîk û hişê re wê di rengekê de wê xwediyê şewayekê bê ku mirov wê fahmbikê bê. Aliyê din ê duyem ê gîyanî jî wê li ser temenê gîyan, konsentrasyon û hişmendiyê û hwd re bê. Wê di wê temenê û çerçoveyê de wê temenê wê were ser ziman.

Minaq ku wê weke serekekê civake rûhanî bê û wê bi nivîs û pirtûkên xwe yê li ser yoga û budismê re wê **were** nasîn Swami Satyanada wê dema ku wê bahsa yoga wê bikê wê têngîna farqîtiyê wê weke marîpişta wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî wê dema ku wê farqîti wê nebê wê mmirov nikaribê bahsa yogayê jî bikê. Li gorî di aslê xwe de wê, dema ku em têngîna Swami Satyanada yogayê wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê bi têngîna farqîtiyê re wê çî farqîti wê were li holê û ankû wê çî wê were qastkirin? Li vir wê ya qasan û ankû muskulatûran, girêdan û skeletê bê, yan jî wê ya hiş, zanîn û gîyanî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê di nava təkiliya fîzîkî û gîyanî wê têngîna farqîtiyê wê di rewşek çawa de wê dikarê wê fahmbikê û wê li wê bihizirê wê weke aliyekê din ê ku mirov wê karibê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, zaneyên yogayî ên weke Swami Satyanada wê di nivîsên xwe de wê, yogayê wê li ya fîzîk û gîyanê û hwd wê pêşî li duyan beşbikin û piştre wê li ser rewş û aliyên ku wê bi wan yoga û hwd wê were kirin wê di wan de jî wê şewayekê din ê weke ku mirov karibê bêjê wê taqabûlî rengekê wê şewayê beşkirinê wê bikê wê pênasebikin û wê werênina ser ziman.

Li gorî têngîna tantrîkî ku wê yoga wê were kirin wê bineterên weke agamas û tantra wê werina li berçav girtin. Ji wan jî wê bi şewayên weke yê 'asana(weke seknek bi rûniştîna li çokan a di dema yogakirinê de)' ku wê werina bikarhanîn bi têngîna 'prana' û ankû awayekê bi pergali wê were pêşxistin. Li gorî wê jî wê, di awayekê de wê weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman wê vejene gerdûnî û ya kes wê ji hev cihê wê li wê were lê hizirkirin. Ev vejen wê her yekê wê bi serê xwe wê were şirovekirin û fahmkirin. Di dewama wê de wê, bi kifşkirina wan re wê,

pêvajoya wê di awayekê de wê dest pêbikê. Di têngîna tantra a yoga de wê çendê ku wê weke di dîmenekê de wê li bedenê fîzîkî wê were heykîrin jî lê di aslê xwe de wê li bedenê vejenî wê di dîmenekê de wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê hewl bê dayin ku ew were fahmkirin.

Di têngîna 'yoga sutras' de wê, weke ku wê awayekê bisekinî wê dîyarbikê 'asana' wê di awayekê de wê, di sekna wê de wê, bi rewşên fîzîkî re wê li gerdûnê heygirtin û heya xwe dana ser wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were ser ziman bê. Li gorî wê têngîna yoga wê, mirov wê xwediyê hejhejinên di laşê xwe ên bixwe re de bê. Ya ti kesekê wê ne şibihê yê din. Di wê rewşê de wê, beden (kosha) wê werênê ser ziman. Wê dema ku em di çerçoveya têngîna yogaya fîzîkî de wê, dihizirin wê weke bedenê fîzîkî (annamaya kosha) wê li ser temenekê zelal ê bi zêhnî û hişmendî re wê, bi wê re wê bi pêdeçûyinê re wê bide dîyarkirin. Wê bi awayekê de wê, di wê de wê, weke ku wê salixbikê wê li ser rewşên wê yê bedenî ên girtin û dayinê re wê di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê. Minaq wê xwarin wê, bi têngîna 'anna' û vejen jî wê bi têngîna 'pranadan'ê re wê, di wê de wê, were li holê ev jî wê hemû di temenê hikmê 'pranamaya kosha' de wê bibin. Bi têngîna 'pranamaya kosha' re wê ew jî wê were hizirkiriin ku ew girtin û ankû hildanên ku ew dibin wê çawa wê, bi ahengek vejenî û temenekê aktiviteyî wê bibin wê bi wê re jî wê bibê temenekê hizirkirinê. Di wê temenê de wêbi rêgezî li ser fîzîka laş re wê li wê bihizirê ku ew levbikê. Wê çêbûna vejenê bi wê û awayê rola wê vejenê di laş de wê, bi wê re wê hewlbêdayin ku ew were kifşkirin. Ahenge laş bi bedenê re wê, ew bê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê ji aliyekê ve wê fîzîka wê çawa wê karibê bi vejen bibê û wê ji aliyê din ve jî wê temen û çavkaniya wê vejenê wê li wê bê hizirkirin. Aliyek wê bi fîzîkî û bûjenî bi tiştên ku mirov dihilde re bê. Aliyê din jî wê bi gîyanî, hiş û aqil û hwd re bê. Lê wê têkiliya herdu aliyên jî wê di awayekê de wê bi rewşa bedenê re wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Bi fîzîkî minaq wê dema ku mirov tiştêkê şêrîn dixwe ew bandûrek baş li ser derûniya me dikê û tiştêkê tîrş û ankû tahl wê çawa wê vajî wê bandûrekê li mirov **bikê** û hwd.

Di têngîna yogaya tantra de wê, ji aliyê fîzîkî ve wê dema ku em li wê binerin wê çawa wê, weke dil di singa me de wê dilbiavêjê wê, li wê were heybûn. Wê rewşê vergerendina li rewşek vejenî û bi wê re wê li wê hizirkirinê û bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, bi wê farqîtiya fîzîkî re wê ya ku wê li wê fîzîkê serwer û ankû wê bi bandûr wê hebê wê kifşbikê. Ev jî wê weke derketina dervî wê rewşa fîzîkî bi wê rewşa fîzîkî

ku mirov wê çawa wê bi wê re wê weke bi rewşek vejenî wê hîskirina wê bikê re wê, bibê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku wê weke 'kosha manomaya' jî wê were bi navkirin wê rewşa dîmenê aqil wê bûhûrîna wê bi wê re wê bibê. Ev jî wê di wê de wê aqil, gotin, xêv û hwd wê, weke aliyên ku wê tefkirkirîna wê li wan bihizirê bê. Di wê rewşê de wê, farqîtî wê bi rewşên weke yên derkkirinê re ên weke yên derkî bi şewayî sehkirinê (intuition) re wê, karibê li wê were tefkirkirin. Ev wê weke rewşa laş û ankû bedenê herî nazik û zîz ê bi navê 'anandamaya kosha' re wê, bi gihiştin û kifşkirina wê û di wê de bi kifşkirinan û hwd re wê li wê were lê hizirkirin jî bê. Ev wê weke aliyekê ku wê bê gotin wê, weke rewşek gerdûnî ku wê ziman wê di awayekê de wê nikaribê xwe bigihênê wê were dîtin. Di nava binetetên bûda de wê, li ser wê nûqtayê wê bahsa gerdûnbûna mirov û ankû weke 'jixwe derbasbûnê' di renekê de wê were kirin.

Di çerçoveya têngîna tantra de wê hemû beden wê bi wê rêwîtyê re wê herina dîyarê shakti. Di temenê wan de wê weke ya bi sekn wê şîva wê hebê. Yek ji wan bêyî ya din navê û ku herdû jî nebin wê yoga jî wê nebê.

Di nava têngîna yogayê ya tantra de wê hişê xwe wê çawa wê bihiş bikê û wê li laşê xwe weke amûrekê wê bikê wê lê were tefkir kirin. Wê di wê rewşê de wê, yoga wê bi hoyandina li bêhn standinê û danê wê bi zêdeyî wê bibê û wê, ev wê weke nûqtayek zêde giring bê ku wê li ser wê were sekinin. Minaq wê 'Vijnana Bhairava' wê di warê rewşa bêhnstandinê a di tantra de wê, hewlbide ku ew awayekê yogayê û bigihiştina awayên darêjkî ên bêawa re wê, li wê bihizirê di nava wê gerdûnê de. Weki din 'Vijnana Bhairava' wê weke awayekê meditasyonî ku wê bi wê re wê, mirov bigihijê bêawayan wê were lê hizirkirin. Di nava jîyane rojane û heta ku wê di nava pîretikên 'yogaya hatha' de wê were bikarhanîn. Di dewama wê de wê dema ku wê salixkirinek wê were kirin wê di wê rengê de wê karibê wê bi wê re wê were kirin. Wê bê gotin ku wê dema mirov ev kir wê, di mejiyê xwe de wê, wê bi rohniya shakti wê, ji wateya hemû gotinan ku shaktî bi wê ji gerdûnê û demê derbasdikê û digihênê valahiyekê hunê bigihijina li wê re wê dikarê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di wê gotinê de wê, 'bi gotinên shaktî gerdûnê û demê derbaskirinê û gihiştina **valahiya teqez**' ku wê bi wê re wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê bi têngînên shaktî re wê di dema wê kirina yogayê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Weki din wê têngînek din jî wê di dewama wê de wê bi shakti re wê bi wê rengê

wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di yogaya bi navê wê de. Wê bi gotina 'shaktîya pîroz ku ew li hundur û derve bû, li jêr û jor li bû, û piştê li du û ankû sê nûqtayan ku ew mir wê xwe çêbikê. Bo wê yekê jî di nava du lêvan de mirov wê hingê karibê gerdûn sermed bi azmûn bikin.

Weki din wê dema ku wê bi bêhn hat standin û dayin (bi kirina yogayê re) wê, laşê xwe rehet berdê û zêhnê xwe serbest berdê. Piştê li dilê xwe bihisênin. Wê hingê wê herikina li navenda teqez a vejenê *bhairava* wê weke devera ku hemû cewher li wê diherikê wê bê herikin. Hingê wê bi wê re wê dema ku mirov wê bêhn standin û da wê, ku tevgerên bêhnê ji xwe re sekin in wê ezîfî wê windabibê û wê, shaktî wê xwe bide dîyarkirin. Bi wê re shakti, weke ji koka 'lotus'ê bi ber jor ve, ji navendê li navendê ku wê bibê û bêhn wê wergerihê li vejenê, bi wê derketina li jorin re wê rohaniya ku ew xwe dide dîyarkirin, hê tenik û zîztir li wê bihizirin. Gihiştina navenda serî wê weke şîyarîya 'bhairava' bê. Bi wê re wê, dil vebê û wê 'kundalinî wê weke sivik bibê wê bikeve lezekê. Piştê wê ihtîşama bhairava wê xwe bide dîyarkirin. Alaqaya li danûstandina bêhnê, li rex wê, bi tantra re wê, alaqaya dil wê di pergale yoga de wê, li ser du xwe spartinên wê yên din re wê giringîyekê li mantrayê wê bide dîyarkirin. Ew jî wê bi wê re wê 'yantra' û 'mandala' bin. Dema wê mirov laşê xwe bikê awayan de wê, di bikarhanîna mantra de wê, aliyekê bê hempa ê yogaya hatha' jî wê biafirênê. Bi heman rengê û awayê wê dema ku mirov li hinek şakra'yên dîyar bihey bibê û bi wê hinek awayên geometrikî dîtbar bikê wê wê hêza wê bikarhanînê wê zêdetirî wê xwe bide dîyarkirin. Ev minaq wê di awayekê demek kirina seansa yoga de wê, ji nûqtayên çakra bi hesaniyek 'yantra' û 'mandala' û ankû bi wê re di nava ritmên bêhnstandinê de wê ew tevger weke agirê mûmekê li ser marîpiştê mirov dikarê wê tefkir bikê.

Li gorî wê li devera ku aqil diherikê li lê wê 'prana' biherikê. Bi wê yekê 'yogaya hatha' û ankû 'yogaya nidra' ku di dema kirina wan de hinek hejhejina hanîna li laş wê fêdeya wê xwe bide dîyarkiriin û wê bi wê re wê aktîbûna çakrayan ku wê zêdetirî bibê û di dewama wê de ku wê bi wê re wê rêyên vejenê ku wê bi navê 'nadis' ku ew bi wê werina paqijkirin wê piştê wê, rewşa ku mirov wê karibê bi wê û hinek pêvajoyan re wê, vejene li dora laş wê dîtbar bikê. Minaq wê dema ku me, pêkhanîna 'uddiyana bandha' kir wê bi wê re wê bi derfet bê ku wê vejene ji çakrayên binî heta li yên serî wê ku ew diherikê wê dikarê bi dîtbar bikê. Wê di wê temenê de wê li ser temenê hoyandin û heybûnê wê

dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman. Minaq wê dema ku mirov wê, 'Padahastasana' pêkbênê wê bi wê re wê li şûna ku mirov wê li dirêjbûna maripîştê û bilindkirina binê lingê li şûna li wê hizirkirinê li li ling û serê teliyan ji koka wan li kêrhiya dûnyayê wan kokên ku ew dirêj dibin li wan bihizirê. Di her bêhnstandinê de wê bi li jor bûna lingan re wê, wê bêhn û hîsa vejene axa wê bikê. Di çakraya mooladhara'ya de wê di çerçoveya laş de ku çeng bi jêr de sekinî na bin wê, vejene ku ew dikê biavêjê wê bide avêtin/herikandin li axê. Di her rotasyonekê de wê, çakra kokî wê, bi hiskirina me û bi wê re bi vejenê berfirehbûna me wê bikê ew bi xwe re werênê. Bi rêya hebûna me ya bi hiş re wê xwe paqij bikê û wê çawa wê bikê ahengekê wê bi wê re wê xiyal bikê. Di aslê xwe de wê di awayekê de wê rastarast wê weke li çakra mooladhara wê weke wê were heybûn û wê bi wê re wê li rengekê wê were hizirkirin. Wê hinek tîpên li pişt ên mooladhara wê lê heybûn wê kirin û wê ew wê bi wê re wê weke wê were dîtbar kirin. ..

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li ser rewşa yogaya tantra û salixkirinê wê yên bi watelêkirinê bi gotinê wê dihizirê wê dibînê ku wê, çawa wê xwediyê awayekê li wê hizirkirinê bê. Ku mirov ji kîjan aliyê ve li tantra bihizirê û kîjan teknikê ku em bikarbênin weke ku me li jor bi hinek awayan re da nîşandin wê armanca wan di serî de wê ew bê ku mirov wê çawa wê ji sînoren xwe yên hêstî, keseyetî, zêhnî, bedenî, fîzîkî û hwd wê derbas bibê bê. Li ser wê temenê re wê mirov dikarê wê bêjê ku wê dilê tantra wê weke ku wê bi awayên yoga ên weke 'hatha', 'raja' û hwd re bê. Wê nûqtaya wê ya heybûnê jî wê, li ser hebûna me ya bi hiş re wê ku wê di xwe de wê bi kêrbûnê re wê bibê bê. Wê bi wê re wê bi pirsên weke 'ez kim a', 'ez çi ma' û hwd re wê li xwe bipirsê. Wê li ser wê re wê xwe bigihênê li sehkirinan. Di nava têtîna yoga a tantra de wê awayên yoga ên weke 'jnana' jî wê dema ku wê hinek çakrayan wê aktiv bikê wê, bi wê re wê li 'valahiya serî', 'dilê gîyanê' wê bi heybûnê re wê li wê bide hizirkirin. Li gotî wê jî wê ev rewşên weke yên weke lêpîrsînê hundurin û ankû kêrbûnê bi wê re ku mirov di xwe de dijî wê, mirov ji hebûna bûjenê wê rizgarbikê û wê bi hiş 'şîva-shaktî' re wê bi wê re wê bigihijê kokeke jîyanê bi wê ku ew xwe ji xwe derbas bikê.

Di çerçoveya felsefeya tantra de ku mirov li wê bihizirê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê weke dilê yogaya tantra wê dil bê û wê li ser temenekê bi wê re di xwe de çûyin û ankû derketina kifşkirinê û bi wê re azmûnkirinê bê. Bi wê pirsên weke ez kim

e û 'rastî çî ya' û hwd re wê, li bersivên wan jî wê di renekê de wê bikê ku ew lêbigerihê û mirov bigihênê li rastîyekê bi fahmkirinê.

Di felsefeya tantra de wê dema ku ev alî dihên kirin jî wê li ser temenekê rasyonel wê bi wê re wê were lêhizirkirin û wê di wê de wê bi wê re wê di nava wê rasyonalitya wê de wê, bixwezê ku ew bi hişmendiyê re mirov bikeve nava kifşkirin û fahmkirina rastiyê. Bi gotinek din wê mirov di nava pêvajoyek jîyanî, hişmendî û hwd a kifşkirinê de jî wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê bide birin.

Li ser wê temenê wê bi hebûna xwe ya fîzîkî û gîyanî re wê, bi wê re wê, bi pêşketinê û kifşkirinê ku ew di xwe de ew dixwezê bikê wê bi wê re wê serî li têngîna tantra a yoga û hwd a tantrîkî wê bide. Xwestina xwe naskirin, fahmkirin û zêde xwestina gihiştina zanînê, fahmkirinê, aramiyê û hwd di xwe de û bi hewirdora xwe re wê weke aliyna ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê kirinê û bi wê re ew kirinê me yên salixkirî wê bi rengên nû ên watelêkirinê û di dewama wê de wê, çawa wê li ser wê re wê di ahengekê de wê bigihijê şêwa, reng û pêvajoyek fahmkirinê a di dewama hev de û wê li ser wê re wê bibê xwediye jîyanek bi aram di jîyane xwe de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de mirov wê dema ku ew xwe kifşdikê wê hertimî wê di rewş û awayekê de wê, di wê pêvajoya xwe ya bi pêşketina hişmendî a fîzîkî û gîyanî de wê bi li wê serwerbûnê re wê, ew wê bijî.

Hiş wê, weke aliyekê me yê ku mirov wê hertimî wê bixwezê ku wê, çawa wê bi wê re wê bijî û wê bi wê re wê bigihijê li serwerîyekê bê. Di wê temenê de wê hemû kirinê me yên ku em di wê temenê de wê bikin wê ji aliyekê ve jî wê, bi hewldanê bi pirralî ên fahmkirina wan re wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê, çawa ew wê bigihijê li wê. Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê ku wê di armanca fahmkirinê felsefeyî de jî bê. Di nava felsefeyên asyayî de wê weke ku me di wê çerçoveyê de bi felsefeya bûda, konfiçyus, felsefeya tantra û hwd de dibênê wê şewayekê zêhnî û hişmendî ku wê çawa wê bi wê re wê di wê de wê bi kûrbûnê re wê bê jînkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin.

Felsefeya bêtevgerîyê û taoism

Li ser wê temenê wê weke felsefeyên bûdismê, konfiçyus û hwd re wê, felsefeya tao ku wê temenê wê xwe bi sipêrê berhema Laozi wê, di wê temenê de wê di renekê felsefeyî de wê dikarê wê werênê aser ziman.

Felsefeya zêhnî wê, di wê temenê de wê, dema ku em dîmenên wê li wê dihizirin wê li ser temenekê bi hişmendî wê bi felsefeya tao re jî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Felsefeya tao û ankû 'dao' wê di awayekê de wê, li ser temenekê fîzîkî û kosmolojîkî wê di renekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Di demên hemdem de jî wê ji aliyekê ve jî wê dema ku wê weke aliyna ku wê li ser felsefeya tao re wê were lê hizirkirin wê bi temenekê ku wê bi teoriyên fîzîkî li gerdûnê wê were hizirkirin û bi wê re rewşên weke yên 'qulkênreş, 'rêgeza nedîyariyê', 'pîrrgerdûnîtî' û hwd wê weke aliyna ku wê bi têngînî wê di mejiyê mirov de wê temenê wan wê bi wê re wê bê afirandin ji bê.

Felsefeya tao wê di renekê de wê weke ku em dibînin wê di awayekê de wê, di awayekê têngînî ê felsefeyî de wê xwe bide dîyarkirin. Lê wê li ser wê re wê hertimî wê hizirkirinên weke ew felsefeya û ankû oleka wê bi şêwayekê ku wê bi wê rengê wê ser wê re wê were nîqaşkirin wê bibê. Lê di awayekê de wê, tao wê felsefeya wê di renekê de wê, hinek aliyan din wê bi wê re wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê di mijara salixkirinên weke yên weke yên bi têngîna tendûrûstê re jî wê bi wê re wê pêşkevin. Ya ku wê di awayekê de wê hizrên taoismê wê weke di temenekê felsefeyê de wê, ji aliyekê ve wê weke fêrbûnekê û ankû ekolek doktrinî a felsefeyî wê bide dîyarkiriin jî wê ev bê. Yê ku wê ji wê aliye ve wê weke hinek pêşketinna di di çerçoveya wê felsefeyê de wê bide çêkirin li ser kevneşopiyên fêrbûnê ên weke bi bûda, konfiçyus, felsefeyên weke yên tantra û hwd re wê, bi temenekê meditasyonî wê bidest li wê hizirkiriinê wê bikê û wê weke felsefeyek başkirinê wê ji wê bigihijê hizran wê Zhang Ling (P.z. 34-156) bê. Zhang Ling wê hinek aligirên wî di wê temenê de wê bihizirin ku wê di laş de wê hebûna 'vejene chí' ku ew heya wê parastina wê û bi wê ku mirov karibê xwe ji nexweşîya rizgarbikê û biparêzê wê pêşbixê wê bi rê û şêwayên weke yên yoga, meditasyonê û hwd re wê, serî li awayên pêşxistinê û rêyên başkirinê ên li ser wê felsefeya taoismê re wê bide.

Di wê temenê de wê pêşxistinên ku ew wê di wê temenê de wê bide çêkirin wê piştê wê bi gelek caran wê ji xwe bidina bahskirin. Di wê temenê de wê, têngînên Zhang Ling wê çendî ku wê di wê temenê de wê, di çerçoveyekê de wê, temenê wê bi wê re wê biafirênê û wê pêşxistinên wê bi wê re wê bide çêkirin jî lê dîsa wê rengê hizirkiriinên wî yên weke 'di rîya ustadên azmanî de' ku wê di temenekê tevgerî de wê pêşbixê wê bê sedema nîqaşên weke taosim felsefeyeka û ankû oleka jî. Di wê

çerçoveye de wê, di aslê xwe de wê mirov dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dema ku em li hizrên 'Laozî' bihizirin wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ji van rengên şîroveyên ku wê di awayekê de wê li ser wê re wê di awayekê de wê piştîre wê werina ser ziman wê hinekî cihê jî mirov dikarê nêzî wê bibê û wê bi serê xwe wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di felsefeya taoismê de wê têngîna 'tîpê ê li pişt' wê di rengekê de wê, derkeve li pêş. Ev wê, di rengekê de wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, minaq wê di mejiyê mirov de wê çî wê çawa were lê hizirkirin, yan jî piştî hizra me çî ya û hwd re wê di rengekê de wê karibê bi wê rengê jî wê li wê bihizirê.

Di felsefeya taoismê de wê di serî de wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê dîmenekê wê di wê rengê de wê, li ser têngînên rewîstî, civakî, xwezayî, mirov û hwd re wê, bi şîroveyên ku wê werina ser ziman re wê bê dîtin. Gotina 'tao' bixwe jî ku wê were wateya 'rê' wê di awayekê de wê li ser wê re jî wê, di rengekê de wê were lê hizirkirin. Tao, tiştê kir. Ya ku wî kir wê di serî de wê hemû fêrbûn û hizrên berî xwe ku ew pêşketina wê hevgirtinek (sentez) ji wan wê bixwezê ku wê çêbikê û di wê temenê de ku ew bi wê re di rengekê de wê di astek bilind de wê, werênê li holê. Wê li ser temenê hebûnê, çavkani û têngîna rastîya sermed re wê, di awayekê de wê bixwezê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, bi hizrên xwe yên ku ew bi wê re wê bîne ser ziman re wê, temenekê felsefeyî bi têngîna fîzîkî û hwd re wê, di rengekê de wê biafirênê.

Di awayekê de wê dema ku em li rengê hizirkirina tao dihizirin wê dibînin ku ew li ser temenekê xwezayî dihizirê û bi wê re dixwezê awayekê hizirkirinê biafirê. Wê li xweza wê bigerê. Li ser wê temenê wê, dema ku wê li mirov wê bihizirê wê bi gotina lao zi di awayekê de wê bi gotina 'mirov divê ku weke tao bê, kiirna kar weke nekirina wê, xabate wê weke nexabate wê bê.' Ew wê gotinê di temenekê xwezayî de wê dihênê ser ziman. Wî rengê hizirkirina xw eya felsefeyî û teorikî dişiband avê. Ku ew çendî nerme wê hert tiştê biafirênê û wê têkbibê. Di wê çerçoveyê de wê bi gotina 'şopandina sazûmana xwezayê re wê, temenê hizirkirina xwe wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li gorî wê bi têngîna 'te'yê bi bandûr bikê. Ew jî wê were çî wateyê? Ew jî wê were wê wateyê ku wê, azad û bi serê xwe wê çawa wê were

rewşek bi fêde wê werênê ser ziman. Li gorî wî ' dema ku rêveber bêtevger bibê wê rêveberîya wî jî wê wusa baştir û tekûz wê bibê.

Lao zi wê dema ku wê bahsa rêveberiyê wê bikê wê gotinek wî ya pîrr zêde ku wê deng wê bi xwe re wê werênê wê bibê. Ew jî wê di wê temenê de bê ku 'wê dema ku wê di welêt de çendê qadaxakirin bibê wê ew çendî gel xizan bibê. Muameleya ku ew li mirovan hat kirin ku ew çendî bihîlekarî bê wê, ewçendî di nava mirovan de wê wilqasî wê hîlekirin wê were û pêşkeve. Çiqasî zagonên ku ew fermanê didin bèn derhanîn wê ewçendî wê bi wê re wê haramzade û diz wê derkevin li holê.'

Lao-zi wê dema ku ew temenê têngîna taosmie dihênê ser ziman wê di rengê de wê, bi temenekê nepenîparêzî a panteist ku mirov wê dikarê bibînê wê di dîmenekê de jî wê bi awayekê wê werênê ser ziman. li gorî Lao zi wê berî li gerdûnê û dûnyê wê, rêgezê hebê û ew jî wê wê bi navê 'tao' wê werênê ser ziman. Ew wê rêgeze weke berê hemû hebûnê ku ew heya û ew hemû hebûnan himbêz dikê bê. Hemû tişt bi rêya wê pêk dihêt. Lao-zi wê bi rengê weke 'ew hebûna ku ew di gûharê û bi awayê pirranî temenê wê diafirê û wê bi wê re wê xwediyê yekîtîti nayê vegûhartin, jîyan û hemû tevger ku wê sedema bûyîna wan dide dîyarkirin weke hêzekê bê.' Di wê temenê de wê, wê bînenê ser ziman ku ew 'xwe bixwe heya, bêawa û tekûz a.' Berî ardûazman heya, bêdeng, bêcism û nagûharê. Her tiştê ew lê serwer a, nayê xapandin, nayê dîtin, destlê nayê dayîn, bi hesanî nayê derkkirin û bê sînora a. Li gorî Lao zi wê 'tao wê yek bê.' Ji yekê wê du 'yin û yang' wê bibê. Ji duyan wê sê, yin, yang û bêhn wê bibê. Ji sêyan wê gerdûn wê biafirê. Li gorî lao zi wê çendî wê tao wê afrîner bê jî ew wê bi têngînek afrînerî wê li wê nehizirê. Ew wê weke hebûne kesî li wê ne hizirîya.

Wê di hizirkirina xwe ya li ser xwezayê de wê bi têngîna 'xweza bêtevger a', ew ji xwe re bûya. Ew xwe bixwe hatiya û bûya. Li gorî taosimê wê, erka mirov wê, di xwezayê de wê, li gorî rêgeza tao a gerdûnî afirînerîya wê xwe bide dîyarkirin. Lê ew wê dema ku wê dihênê ser ziman wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê 'rêgeza tao wê çawa wê bê astengî wê bi rêya mirov wê, pêk were, bê. Li gorî wê jî wê kes di tao de ew divê ku ew destûrê bide ku ew destûrê bide ku tao pêk were. Mirov li ser navê tiştê nekê tenê li gorî tao'ya xwezayê bikê û rêya wê bişopênê.

Di taoismê de wê têngîna pêşbaziyê û valahiyê wê di awayekê de wê li ser hebûna xwezayê re wê bi hev re wê bê danîn. Minaq 'di valahiyê de

pêşbazî wê, şêwayekê bêtevgeriyê a xwezayî wê bê dîtin. Bêtevgerî wê weke ku wê bînê ser ziman wê taqabûlî hebûna wê ya afirî wê bikê. Valahi wê dema ku wê xwestek tûnabûn wê bi wê re wê, werê li holê. Li gorî wê kesek bi bédengiya xwe bêî ku ew bi kesekê re bide berhev ew dikarê bi ser hemû tiştî ve were.’ Di wê temenê de wê, li ser têngîna xwe berdanê û bi ya heyî razibûnê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Li gorî yekî taoist wê dilxweşî wê weke yekê ku ew ti tiştê li bendê nebê wê weke dilxweşîya wan bê’ wê werênê ser ziman.

Têngîna dualisma başî û nebaşî a gerdûnî bi ‘yin û yang’ re ku mirov dibînê wê di nava têngîna taosimê de jî wê di rengekê de wê were dîtin. Lê bi teybetiya ku wê taoist wê hilde li dest wê hinekî di temenekê zêhnî û rêgezî de wê were dîtin ku wê werênê ser ziman. Mînaq wê bi têngîna ‘rêgezên pozîtiv û negatîv hena’ wê di wê temenê de wê, weke destpêka hizirkirinê wê di wê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê bi têngîna ‘her tişt wê bi ya vajî xwe û ankû bi ziddê xwe re wê hebê’ re wê werênê ser ziman. Li gorî wê her tiştê ku ew hebê wê bi girêdana ya hebûna ziddê ve jî wê girêdayî bê. Di wê temenê de wê wê, bi têngîna ‘yang ku ew çendî hebê û bi bandûr bê wê ewçendî wê yin jî wê hebê û wê bi bandûr bê’ re wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê, ji hev cihê kirinên weke bi têngînî weke ‘nêr û mê’ yî, ‘ard û azman’, ‘tarîtî û rohnî’, ‘başî û nebaşî’ û hwd re wê dikarê wê di rengekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di pirtûka taosimê ‘*tao te king*’ê de wê, werê hanîn li ser ziman ku wê fahmkirina tao wê jî goitna wirdetir wê weke tişteke wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke di temenekê nepenî de wê girêdanak metafîzîkî wê di rengekê de wê bi xwe re wê bixwezê di awayekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya hizrên taoismê de wê dema ku mirov li wê binerê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi temenekê kosmolojîkî, ontolojîkî û rewîstî re wê di çerçoveyekê de wê dikarê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Ji aliyekê din ve jî wê, di temenekê xwezayî de wê bi temenekê kirinî wê li wê bihizirê. Di nava jîyanê de wê, ji ber rêgezek ku wê weke konfîçyus jî wê di temenê ‘berpirsîyarîya rewîstî’ û hwd re wê, bi têngîna desthilatdariyê û hwd re wê derxê li pêş a rêgeza ‘wu wei’ wê zêde di jîyanê de wê dernekeve li pêş. Li gorî wê rengê felsefeya taoismê wê li gorî wê weke felsefeyek pasîf, bê tevger, bédeng bi rengê nerîna xwe ya jîyanî re wê werênê ser ziman wê êdî wê dernekeve li pêş.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di temenek ji xwe re bûnê re wê bixwestina jîyankirinê di nava xwezayê û ankû xwezaye xwe de wê bi wê re wê, di awayekê de wê derkeve li pêş.

Lê di aslê xwe de wê dema ku em li cewherê felsefeya taoismê binerin wê ji aliyê têngîna rewîstî ve wê karibê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê civake aram wê di xwe de wê, di jîyankirinê de wê xiyalbikê û wê di wê temenê de wê, ji kul, êş, şer û hwd dût wê çawa wê pêşkeve di nava xwezaye xwe de û wê di temenekê bi hev re baş û di başîyê de wê pêşkeve wê li wê bihizirê.

Wê di dema xanadana 'han' de wê li dora sedsale 2' min de wê hin bi hin wê di nava xalkê de wê weke baweriyekê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Wê li her deverên herêmê wê di wê demê de wê were nasîn û wê derkeve li pêş. Wê bi wê re wê demek bi aeramiya felsefeyî û rûhanî di zikhev de ku wê lê were lêgerîn wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li ser têngîna taoismê re wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê '**taoisma felsefî**' û '**taoisma olî**' û hwd re wê di rengekê de wê dikarê wê li ser du temenan re wê li wê bihizirê. Wê taoism bi giştî wê li ser temenekê meditasyonî wê pêşkeve. Weki din wê piştî budism wê li ser temenê têngînên yazdanê, bihûşt, dojah, pirtûka pîroz û hwd re ku wê pêşkeve wê, beremberê wê weke têngînek meditasyonî wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî dîrokzanên weke Sima Qian wê dema ku ew lêkolînan li ser taoismê dikê wê werênê ser ziman ku ew li herêman chî bûya wê werênê ser ziman. Li gorî ku ew dihênê ser ziman wê, tao li wir bijî lê ew çendî ku wê hinek gûmanan jî wê di şîroveya xwe de wê bipolarêzê jî wê weke Lao zi (û ankû piştîre Lao tzu) ku ew di wê demê de dijî dibê ku ew ew heman kes bê.

Dema ku ew li şûnpêya wê ya felsefeyî û bawerî dihizirê û digirikê ew di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman ku wê dibê ku ew xwediyê hinek bermehiyên şamanist jî bê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Li vir ya ku wê bala me bikişênê wê berî pêvajoya pêşketina 'taoisma olî' wê weke pênasekirina taoisme felsefî ku wê demek dirêj wê bijî. Ji xwe ya ku wê weke temenê wê yê felsefî ê bi olî jî ku wê pêşkeve wê ev wê bê ser ziman. Li gorî ku em li xosletên demê dihizirin wê dibînin ku wê demên berî li dora sedsale 2' min weke demek felsefeyê û çendî ku wê dem wê were wê demê wê bi ber demek olî ve wê herê wê di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê ya taoismê jî wê li çînê wê xwe di dîmenekê de

wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê din jî wê xwe bide dîyarkirin wê ew bê ku wê bi felsefeyî wê bédeng, bêtevger û pasif bê wê weke bi dema pêşketina taosima olî re wê bigihijê aktivbûnekê wê bi wê re wê were dîtin bê.

Lê wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê ne zor bê ku mirov fahmbikê ku wê piştî pêvajoyek dirêj a bi têngîna taoisma felsefî re wê pêşketina taosima olî re wê, bi xwe re wê di wê de wê gûharandinê wê werênê. Di nava kevneşopîya çînê de wê weke ku wê bi têngîna 'imparatori zer' 'huang-ti' rew ku wê derkeve li holê wê xwûdakirin ku wê bibê wê di wê temenê de wê piştre wê bi lao-zi re jî re wê bi xwûdakirin ku wê were pêşxistin wê bê dîtin.

Di dema 'welatên şer dikin' de wê, li dora 470-220'an û wan wê, hin bi hin wê komên ku wê li herêmên weke yan-qi derkevin ên weke 'fang-shih' wê lêgerinên li ser nemiriyê û afsûnîyê wê bi hev ve wê girêdin. Bi wê re wê, li gorî wê hinek hêzên serxwezayî ku ew xwediyê jîyane sermed bin û wê bibin wê di derbarê wan de wê bi hizirkirinên ku wê werina kirina re wê êdî wê di temenekê kosmolojikî de wê bê gihiştin li awayekê hizirkirinê.

Di aslê xwe de wê di taoismê de ku wê temenê wê biafirênê wê gelek gotinên ku wê ji temen taoisma felsefî wê temenê têngîn û dema teoisma olî wê biafirênê wê hebin. Gotinên weke 'shen' ku wê di wateya 'pîrozî' û yên weke 'hsien' di wateya nemiriyê de wê werina bikarhanîn wê, di demên destpêkê ên felsefeya taoismê de wê têngînek nemiriyê wê salixbikin û wê bi xwe re wê werênina ser ziman. Lao-zi ku bi gotinên weke 'tiştê dibê ew namirê' û ankû 'tao nemirbûn û her tiştê zanîn a' ku wê bi wê rengê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê ev gotin wê, beremberê bi têngîna '**chuangzi**' ku wê bi têngînen weke laş newastihê û gîyan newê xem û kulan wê temenê jîyane nemiriyê û gihiştina wê biafirênê û hwd wê bi wê re wê, bi hev re wê çerçoveyek têngîna nemiriyê di nava têngîna taoismê olî de wê biafirênin.

Weki din wê di wê warê de wê, minaq wê, di têngîna chuangzi a 'mirovê astbilind û pîroz de wê, bi hinek şewayên weke bi afsûnê re tefisir dikê wê bènê ser ziman. Weki din di pirtûka xwe ya bi navê 'çîya û bahran' de wê, gotinên weke 'welatê nemir, iksira nemiriyê, dara nemir û mirovên nemir wê ji wan wê bahs bikê. Ku wê taqabûlî wê dema taoisma olî wê bikê wê rûxîna welat-bajaran û avabûna xanadana chi û hwd jî wê weke dîyarbûn û destpêka dawîlêhatina dema kevnera a herêmê jî wê bê dîtin û pênasekirin. Wê di wê temenê de wê li ser temenê bawerîyan re wê

awayekê nû wê di wê temenê de wê bi têngînên teolojîkî ku wê li şûna têngînên mîtolojîkî û kosmolojîkî wê pêşkevin wê destpêbikê. Wê di wê temenê de wê, têngîna hiyararşiyê bi têngîna ji yazdeanan bi ber mirovan ve wê, bê dîtîna û wê temenê wê yê darazî, dadî û hwd wê, di rengekê de wê, bi salixkirinên bi têngînê re wê, were çêkirin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de ku wê têngîna taoyî ji ji xwe re wê bikê temen wê têngîna shih- huangzi wê li rex wu wê cih bibinê. Di dema Ch' de wê, wê rengê de wê kesên weke afsûnkar û hwd ku wê bibin û wê weke kesên têtikiliyê bi gîyanan re didênin wê bibin û wê derkevina li pêş. Ev wê weke aliyna ritueli ên ji têngîna ol û baweriyê wê were dîtîna û hasibandin. Ch' wê shih huangzi ku wê weke têngînek taoyî wê nemiriyê wê ji jê re wê werênê wê lê binerê û wê di wê temenê de wê lê xwedî derkeve weke baweriyekê. Di dewama wê de wê xwe zêde wê li baweriya nemiribûnê wê berdê û wê bi wê re wê bawerbikê ku wê bilind bibê. Piştî wê imparator Wu jî wê bi heman rengê wê bi baweriya nemiriyê ku wê bilind bibê wê bijî di şopa Ch' de li ser temenê taoism û têngîna baweriya shih-chuangzi'yê.

Têngînên taoismê ên weke 'shen-hsien' ku wê weke 'nemiriya pîroz' jî wê bi têngînê û watebikê wê di wê temenê bikê temenê baweriya xwe ji wê. Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, imparatori wê konficyusmê wê ji xwe re wê weke baweriyekê wê bikê û wê klasikên konficyus wê bixwênin. Lê di kirinê û jîyane xwe de wê, hin bi hinê û hinekî ji binê ve jî wê bi ber taoismê ve wê herê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew bijî.

Di aslê xwe de wê, gelek dirokzan jî wê werênina ser ziman ku wê xanadana han' wê hinekî jî wê, bi xosletên taoist bê. Wê imparatorên wê ên weke Wen-ti (B.z. 179-157) wê bi awayekê mihtemelî wê weke taoistekê jî wê were pênasekirin. Piştî Wne-ti wê kûrê wî Ching-ti (b.z. 156-140) wê ew hinekî din wê pêşdetir wê herê û wê heta ku wê klasikên taoist jî wê bidest derxistina li pêş bikê. Di wê demê de wê di nava imparatoriye de wê simyagerên weke Li-shaoqum, Yueda û hwd ku wê navê wan wê derkeve li pêş wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê weke têngînek birhanî jî wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê di dema xanadana han de wê bi zêdeyî wê hizra nemiriyê wê derkeve li pêş û heta ku wê weke hizreka ku wê bi zêde wê bê mijare lêkolînê û di dewama wê de wê têngîna 'embriyoya nayê dîtîna' ku wê were ser ziman wê bibê. Li ser têngîna gîyanê û 'qalikê wê laş' wê

di wê temenê de wê lêkolîn û hizirkirinên ku wê werina pêşxistin wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê di regekê de wê derkevina li pêş.

Têgîna gîyanê wê bi wê re wê tefkirkirinên gerdûnî û hwd wê bi awayên weke di gerdûnê de gihiştina sermediyê û bêsinoriyê û hwd wê di awayekê de wê bi wê re wê were hizirkirin û tefkirkirin.

Demên kevnera ên çînê wê dema ku em bahsa wan bikin wê bi konfiçyus re wê, pêvajoyek giring û destpêkî wê bijî. Wê konfiçyus wê bê sedema gelek derketinên weke bi ekolî ên felsefeyî jî. Di wê temenê de wê, di nava wê de wê, weke derketinek dervî yên konfiçyusî wê, taoism wê bibê û wê di regekê de wê xwe di awayekê de wê were dîtin. Wê di nava cihêbûnên nava konfiçyusî û taoismê de wê hizirkirinên ku wê bibîn wê di regekê de wê bandûra wan wê li hev jî wê bibê. Hizrên konfiçyus wê di regekê de wê, li ser temenekê pergalek rewîstî û berpîrsîyarîya rewîstî û hwd re wê pêşkeve.

Ev demên çînê wê dema ku wê kesên Sima Qian wê weke *'dema sed dibitanî'* û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê temenê wê gotinê wê bi gelek derketinên hizirkî û felsefeyî ku wê bibin. Wê di demên ku wê derkevin de jî wê ji aliyekê ve wê, bi rengên *'nerîn'* wê di regekê de wê xwe bide dîyarkirin. Mînaq piştî konfiçyus wê weke Mencius wê, bi hizir û darazên xwe yên li dijî çîna serdest ên hişk re wê bê dîtin. Weki din wê ekolên weke *'Mo di'* ku wê derkevin wê li ser temenê konfiçyusîyê wê li dijî rewîsta wê ya bi imparatori û ji aliyê çîna serdest ve wê derkeve û wê, di temenekê hedonist û gelparêzî de wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman. Gotinên weke *'em fermanê bidin mirovan ku ew hês hev bikin ev ji çûna şer û hevdû kuştinê ne zortir bê'* re wê hizrên xwerina ser ziman. Hizrên *'mo dî'yan* wê di regekê de wê çerçoveyek mantiqî wê bidina dîyarkirin û wê, di bin navê *'kanonikên mo dî'yan* re wê werina bisazûmankirin. Lê ev ekol bi xwe jî wê li ser filosofên çînî ên weke *'yang zhu'* re wê beşbûnên wan derkevin. Mînaq wê, di nava têgîna hizrên *'mo dî'yan* de wê, *'cewherparêzî'* ku wê derkeve li pêş û di regekê menewî de wê, di temenekê sermedî ê rûhanî de ku wê bihizirin wê, li filosofên weke Yang Zhu wê li dijî wan derkeve û wê di temenekê hebûna kirinîya jîyane di dînyayê de wê di temenekê hedonist de wê derxê li pêş û wê, di wê çerçoveyê de wê reng û şîroveyekê bi wê re wê bikê ku ew wê pêşbixê.

Ya ku wê di aslê xwe de wê, di nava hizir û felsefeya konfiçyusî de wê bê temenê lêpîrsînan wê hinekî jî wê dema Ch bê. Wê di wê demê de wê ew sazûmanek rejimî a pîrr zêde bi tûndûtûjî ku wê temenê wê li ser

zagonên tafisandinê wê avabê û wê herkesekê wê zorê bidiyê ku ew îteatê li otoriteya navendî bikê re wê, derkeve li pêş. Ev wê li gorî hinek kesên ku wê demê şîrove dikin wê, bênina ser ziman ku wê ev wê taqabûlî dema dawî lê hatina şerên welatan bi otoriteya navendî wê were. Û li ser wê re wê ew wê ji aliyekê ve wê bixwezin ku ew wê bi ceberûtiya Ch´ ve wê bidina girêdan.

Hizrên Konfiçyusî wê di wê demê de wê bi Yang Zhu re wê şîroveyek wê ya ku ew di temenekê de wê temenê taoismê û konfiçyusê wê bi hevdu re wê çawa nêz bikê wê di wê temenê de wê bikê.

Lê li çînê wê di dema xanadana han de wê, du dema Wu de wê, wê kevneşopîya afsûnkarên weke 'hunang-lao' wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Di dema xanadana han de wê li herêmên rojava wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Wê konfiçyusî wê zêde ji wê nexweş bin û heta ku wê li dijî wan wê serî li mijarên tûndûtûj jî wê bidin. Lê ev kevneşopî wê dem bi ser ve herê hata ku wê ew bê û pêşkeve û rûnihê. Wê di dema imparatorê zer û Lao -Tzu de wê, li dora sedsale 1´min a berî zayinê de wê, rengê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê bûdism jî wê hin bi hin wê were çînê û wê di wê demê de wê, ne tenê wê weke kevneşopîyekê wê bandûre li otoriteya konfiçyusî wê bikê wê ji wê zêdetirî wê rewşa taoismê ku ew hê ne bi wê rengê di awayekê bi sazûmanîya li gorî renekê felsefeyî a demê ya wê, ew jî wê bi wê re wê di renekê de wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Taoist wê di awayekê de wê, ji bûdistan wê sudek baş bigirin ku ew xwe di awayekê de wê pêşbixin û serwer bikin. Rewşên weke bi çêkirina peykelan û hwd ku wê derkeve li pêş wê di pêjnên wan de wê, sûdigrtinek wê bibê. Mînaq wê, di hinek peykelen bûda ku wê li herêma **Sichuan** wê werina dîtin wê, bi pêjnên taoist ku ew hatina xamilandin wê werina dîtin.

Di aslê xwe de wê, kevneşopîya huang-lao wê, bi zêdeyî wê weke kevneşopîyek kevn wê derkeve li pêş. Wê di wê de wê ji rewşên metafîzîkî, afsûnî û kosmolojikî bigira wê gelek awayên ku mirov dikarê bi wan re kifşbikê wê hebê. Wê, di çerçoveyekê de wê xwediyê sazûmanek hizirkirinê ku wê bawerîya wan bi gîyanên sermed û hwd wê di temenekê yazdanî de wê bibê wê xwe bide dîyarkirin. Di hinek rengên hizirkirinê ên wan de wê bi taoismê re wê levkîrin wê bibê wê di wê temenê de wê ji hev re wê bina pişt. Di aslê xwe de wê, di pêşketina dema imparatorê û lao-tzu de wê, ew wê bi hev re wê temenekê desthilata demê wê di wê temenê de wê bi hev re wê biafirênin. Bûdism

wê li ser wê temenê wê, weke temenekê fahmkiirinê wê pêşî tevli wê yelpzeyê wê bibê û wê piştire wê bi sazûmana wê pêşketinên ku ew wê di wê temenê de bi pergali, civaki û hwd wê bide çêkirin re wê li ser aqil û felsefeyê û rengên fahmkirina olî û hwd re wê bide dîyarkirin.

Lê ku mirov ji kijan aliyê ve wê binerê wê taoism wê weke kevneşopîyekê wê bi temen bibê û wê pêşkeve. Yê ku wê aliyê wê yê felsefeyî wê piştî bi olbûna wê re wê jinûve wê bi şîroveyên xwe re wê bikê wê, Lao-Tzu bê. Di aslê xwe de wê, Di nava pêvajoya taoismê û bi teybetî taoisme felsefe de wê bi zêdeyî wê navê wî bi giringî wê derkeve li pêş. Navê wî bixwe jî 'lao' wê were wateya hostayê pîr' û 'tzu' wê ji zaninên mazin û berhemên kevn re ku wê weke têngînek methiya wê di rengekê de wê were dîtin. Di derbarê jîyane lao-tzu de wê, şîroveyên ku wê werina kirin ku wê ji aliyekê ve wê çavkaniya wan Sima Qian bê wê li ser wê re wê, hewlbêdayin ku ew di awayekê de di çerçoveya têngînên wî de bi awayekê were pênasekirin û ji wê bê ghiştin li awayekê fahmkirinê. Lao-tzu wê di dema xanadana Chu de wê, derkeve li pêş û wê di qasrê de wê weke 'dîrokzan' û ankû 'astrolojekê' wê bijî. Di wê demê de wê, ew wê li ser temenekê xweza û rêgeza taoismê a 'bêtevgeriyê' wê bisekinê û wê xwandinan wê pêşbixê.

Taoism wê di rengekê de wê, di wê demê de wê bi bûdismê re wê pêşketinekê wê bijî. Hata ku wê weke ku wê Sima Qian wê bîne ser ziman wê, piştî ku wê navenda xanadana Chu wê zayif bibê wê, ji navenda wê 'lo-yang' wê herê bi ber aliyê hindistanê ve. Wê di wê demê de jî wê di nava bûdistan de wê bijî. Wê heta ku wê dema ku ew dihê hindistanê wê di pêşxistina budismê a li wir de jî wê weyneke wê bileyizê wê were hanîn li ser ziman.

Lê di derbarê Lao-tzu de wê, vegotinên ku ew dihên ser ziman wê di serî de wê hinekî di temenekê nepenîparêzî de bin. Wê bi awayekê efsaneyê wê werina ser ziman. Minaq gotinên weke 'lao-tzu li azmana bilind bû' ankû 'bi têngînek reakarnasyonî 'jinûvebûna lao-tzu' ku wê werina hanîn li ser ziman wê di wê çerçoveyekê de wê karibê werênê ser ziman. Lê ku mirov çawa wê fahmbikê jî wê, mirov dikarê bêjê ku wê kesekê bi wê rengê ku ew dijî wê hebê û wê bandûra wî li ser hizrên taoismê re wê, li herêmê wê bi zêdeyî wê pêşkevin û wê belev bibin. Di dewama wê de wê ne tenê ji aliyê felsefeyî ve lê wê ji aliyê weke olekê tefskirkirina taoismê jî wê bandûra wî di wê de wê hebê.

Aliyekê din jî wê di wê demê de ku wê bi zêdeyî wê taoism wê bi zêdeyî wê di bin zorê de bê û wê ne azad bê wê, were dîtin. Di dema

Sima Qian de wê, bê gotin ku wê Lao-tzu wê rastî hev werin li 'Shiji'. Lê ev çendî rasta û ankû ne rast a wê, di derbarê wê de wê gûman wê hebin.

Hizrên taoismê wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê bi awayekê wê bandûra xwe wê hin bi hin wê di temenê têngînek olî a bi felsefeyî de wê bidina dîyarkirin. Lê di çerçoveya têngîna taoismê de wê, ev mijare rasthev hatina lao-tzu û konfiçyus wê, ji aliyê hinek dîrokzanen ve wê bê naqşkirin. Mînaq wê di yekê ji wan de wê bi wê rengê wê were gotin ku wê di rasthatina hev de wê lao-tzu wê ji konfiçyus wê bipirsê ku wî tao dît û ankû na. Dihê gitin ku wî bersiv da û got "min ew 10 salan lêgerîyam lê min ne dît." Li gorî ku wê were gotin Lao-tzu wê ji wî re wê van gotinan wê vebêjê. "mîrovê bizane hêj rewşîyê dikê. Xwe li tiştên ne dîyar nadê ragirtin, demê û şartên wê lêdikolê. Ku cih û dem di cih de bê wê biaxifê, ne di cih de wê bêdeng bimênê. Yekî xazineke wî hebê wê şanî her kesê nadê. Demek ku, kesê bizane hikmetê xwe ji herkesê re na vebêjê."

Lao tzu wê weke kesekê ku ew di dîmenekê ku ew di demê de digerihe û ankû li deverên cihê ên demê xwe dide dîyarkirin wê di rengekê de wê, ji jê were bahskirin. Di nava gelek deman de wê di rengekê de wê ji jê were bahskirin. Lê Lao tzu wê di awayekê de wê, weke kesekê giring ê ku ew wê bi 'tao te ching' ku de dinivîsênê de wê temenê rêgezên taoismê wê di rengekê de wê bi awayekê gerdûnî wê temen û rengê wê bîne ser ziman.

Di aslê xwe de wê, mîrov dikarê wê werênê ser ziman ku wê î ro wê dema ku em li nava nivîsên li ser taoismê dinerin wê di rengekê de wê, di wan de wê taoism wê bi demên pirr zêde kevn ên dîrokê re wê, di dîmenekê de wê werê hanîn li ser ziman. Di nava hizrên wê de wê, lêgerinên hizrên şamanismê wê di awayekê de wê, dîrok û mejuya wê bi wan re wê heta demên li dora destpêka pêvajoyên şariştaniyê jî wê bê birin.

Lao-Tzu wê çendî wê weke kesek giring û navend wê di nava têngîna felsefe û olîya taoismê de wê bê dîtin û xwe bide dîyarkirin lê wê li ser wê rengê ku wê taoism dihê tefkirkirin û şîrovekirin mîrov nikarê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, taoism bi wî re wê dest pê bikê.

Lê em wê dikarin wê bêjin ku ew dema ku wê bê gotin ku wê lao-tzu wê di wê de wê bijî wê demek kevnê a felsefeyê bê û di wê demê û temenê de wê li ser çerçoveyek hizirkirinê a bi rêgezî ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bibê. Di wê temenê de wê li ser wê temenê bi bawerkirinê, û ankû gihiştina şewayekê felsefeyî ê hizirkirinê wê di wê

rengê de wê, di dîmenekê de wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têngîna taoismê de wê mirov dikarê wê bînê ser ziman ku wê dem bi dem wê têngînên felsefeyê ên weke konfiçyus û hwd wê bidina dîyarkirin û serwer bibin û ku wê çendî taoism wê weke dem bi dem wê di dîmenekê weke di bin tafisandinê de were dîtin û wê pêşîya wê were girtin ku ew pêşkeve û xwe werênê ser ziman jî lê wê di xatekê û awayekê de wê weke ku ew têngînek temenî a bînavber ku ew xwe dide domandin û dem bi dem wê di wê temenê de wê xwe biafirênê û bide hanîn li ser ziman. Di wê warê de wê, di demên kevnera û heta demên piştî demên kevnera û serdema navîn jî wê di demên wê de wê, rastî awayên hizirkirinê ên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û pêşxistin jî.

Di temenekê felsefeyî de wê, çerçoveyek hizirkirinê û kirinê wê di temenekê xwezayî de wê bi dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê em wê dikarin wê bêjin ku wê di demên kevnera de jî wê bi navê taoismê wê dibistanên wê weke 'tao chia' û hwd re wê bibin. Weki din wê di biniterên niviskî de wê nbi rêgezî û felsefeyî ku wê temenê wê biafirênê wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê were dîtin.

Têngînên weke bi têngîna gihiştina nemiriyê ku wê bi wê re wê were bikarhanîn wê bo wê jî wê teknikên weke yên meditasyonê û hwd wê bikaerbênê. Weki din wê şêwayên weke sîmyageriyê, afsûnê, kirinên fîzîkî ên weke bi tenknîkî li ser esasê bêhn danûstandinê û hwd re wê bîn bikarhanîn. Minaq wê di teknikên weke ku wê li dora sedsale 2' min piştî zayinê ku wê ji aliyê filosofên wê xatê ên weke bi navê 'chang tao ling' ve wê, di temenekê bi kirinên fîzîkî wê li wan wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, heta ku wê rewşên weke bi fîzîkî ên bi seksê wê weke di şêwayê werjiskirineka bi ritueli wê di temenê temen dirêjkirinê û ankû weke ku wê bi wê were bawerkirin gihandina nemiriyê û hwd re wê bê dîtin wê werina pêşxistin.

Li ser wê temenê ku em bîna ser ziman wê bi demê re wê, li ser temenekê dibistanî wê gelek têngînên ku em dikarin weke 'fraksiyonên taoyî' bi navbikin ên weke bi navê 'tao chiao' û hwd wê di wê temenê de wê, pêşkevin. Ev jî wê weke herikinna ku wê ekolên xwe wê li ser wê xatê wê pêşbixin û wê di temenekê de wê rengên hizirkirinê wê bi felsefeyî û ankû di temenekê bawerî û hwd de jî ku wê bê gihandin li awayekê fahmkirinê wê pêşbixin.

Di awayekê de wê dema ku em li ser têngînên bawerî û ankû olî ên weke di roja me de hena ên weke yên olî û hwd re wê salixbikê wê hinekî zor

bê. Ber ku wê taoism wê di nivîsandinên di derbarê wê de wê, demên wê yên şamani, mîtolojikî, kosmolojikî, felsefe û heta di temenê olên dema aqil û hwd de wê bi wê re wê şîrove wê di rengekê de wê werina pêxistin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê taoism wê di serî de wê, du dîmenên wê werina dîtin. Yek wê ew bê ku wê di nava gel de wê hertimî wê di temenekê de wê were dîtin û wê çerçoveyek yaqinkirin û hizirkirin û baweriyê û hwd wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê. Weke baweriyek nava gel a pirr zêde kevn jî wê di wê temenê de wê were dîtin. Aliyê din jî wê, di nava rêveberiyên de wê weke têngînek ku wê bi armanca bilindbûna li temenekê rûhanî ku wê ew wê bo wê were bikarhanîn bê.

Taoism li ser temenê levkiriina beden û zêhnê re wê, li ahengekê jîyanî wê biherihê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku mirov di rewşekê de fahmbikê û bigihijê fahmkirina mirov. Di awayekê de wê, di nava xwezayê de wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê lê binerê. Têgîna tao weke rêgezê xwezayî ku ew li wê dihizirê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê temenê wê biafirênê wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê bahsa filosofên li ser şopa taoismê ku ew hatina wê were kirin wê hinek ji wan navê wan di wê temenê de wê were ser ziman. Minaq Lieh Tzu (b,z 500) , Wen Tzu (b,z 500), Kang-sang Tzu (b.z 570-543), sou-yuen (b,z 400), Kweiku Tzu (b,z 380), Ho-kwan Tzu (b.z 325-298), Chuang Tzu (b.z 330), Shi Tzu (b.z 280), An-fei Tzu (b,z 250) û hwd, wê çend ji wan filosofên ku wê di wê şopê de wê navê wan derkeve li pêş bê. Li gorî ku wê bi dîrok û mejuya taoismê ku wê were ser ziman wê bandûra wê li ser temenekê felsefeyî wê li têngînen felsefî û bawerî ên ku wê li wê herêmê wê bîn û bijîn wê hebê. Heta ku wê li gorî ku wê were gotin mirov dikarê di wê temenê de bahsa zen-bûdismê û konfiçyusmê jî bikê.

Di derbarê dîroka felsefe, ol û civakî a taoismê de wê hizrên ji hev cihê wê werina ser ziman. Lê di hemû yan de jî wê hinek nuqtayên hevbeş wû hebin. Ew jî wê ew bê ku wê li ser temenekê civakî û di nava xalkê de wê bi bandûr bê, wê di temenekê xwezayî de wê xwediyê rêgeza tao û felsefeya wê ya jîyanî bê, wê li dijî şer û tûndûtûjîyê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê were ser ziman. Lê piştî ku wê budism wê were û pêşkeve wê, biqasî ku mirov wê ji têkiliya nava wan wê fahmbikê wê bandûra budismê wê li wê û pêşketina wê ya bi sazûmanî wê bibê. Wê di temenekê têkiliyî de wê,

pêvajoyek hev fahmkirinê wê di nava wan de wê derbas bibê û ev jî wê bê temenekê nêzbûna li hev û bi wê re sûdgirtina ji hev jî.

Budism wê di rengekê de wê, weke têngînek dema kevnera û heta ku em dikarin wê destpêkek giring a di wê temenê de li herêmên asya dur ên di wê temenê de jî bê. Wê, bi awayekê wê bi têngîn û rêyên wê yên weke 'zenê' û hwd re wê, temenekê şîrovevî û awayê wê pêşî bi nixên heyî re ku wê pêşbixê wê di aslê xwe de wê, di çerçoveya gotinên felsefî de wê bigihênê li rengekê fahmkirinê. Ev pêvajo wê, di nava hizrên taoismê de jî wê, hin bi hin wê li ser temenek kosmolojikî wê bi hizrên filosofên taoist ên weke Lieh –Tzu û ekola wî re wê, li ser temen û çerçoveyek kosmolojikî û hwd re wê di wê rengê de wê çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênê. Lieh –Tzu wê, di awayekê de wê hinek hizrên ku ew dihênê ser ziman wê, di temenekê rexnegirî li hizrên konfiçyusiyan de jî bin. Wê di wê temenê de wê weke ku wê Chang Tzu ku ew red dikê tevli rituelên konfiçyusî. Li gorî Chang Tzu wê rituelên konfiçyusî wê mirovan bidina herikandin li rêyek derewîn. Ber vê yekê ew tevli nabê.

Lieh –Tzu wê bi zêdeyî wê giringîyê bide parastina giyanî û di wê temenê de wê, bêtê ser ziman ku wê gerdûn wê xwediyê temenekê sermedî bê û wê bi rêgeza taoyî wê pêşkeve. Li gorî wî dema ku mirov gîyane xwe xort bikê wê karibê pirr zêde zêdetirî ji ya ku ew dijî ew bijî. Lê ew di wê temenê de dihênê ser ziman ku mirov li şûna wê xwe diberdê û xwe dikê bin fermanê û di wê temenê de li gorî farmanê jînkirinê wê bijî.

Di awayekê de wê, têngîna taoismê a xwe berdanê wê dikarê wê hinekî li wê bihizirê. Wê çendî ku wê weke têngînek baxtewarî wê di dîmenekê xort de jî wê were dîtîn jî lê mirov nikarê wê bi temenî di rengekê wusa de wê fahmbikê û wê bixwênê. Ber ku wê, wê, bi zêdeyî wê, di temenekê xwezayî de wê bi wê re wê bihizirê. Têngîna xwezayîyê bi kirdeya 'serbestbûnê' û 'jixwêrebûnê' ku ew di wê de bi wê dihizirê wê, di rengekê de wê, di awayekê levkîrinekî a bi xwezayî ku mirov wê bijî de wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê, ji xwêrebûnê û di rewşa xwe re pêdeçûyîniê û ankû ji xwe re hiştinê wê di wê temenê de wê derxê li pêş.

Ya ku wê di wê temenê de wê li ser têngîna Lieh –Tzu re wê, hizrên xwe wê di temenekê 'legelist' de wê, formulebikê Fa-chia ekola wê bê. Ankû wê fei tzu bê. Wê di dema weke ya xanadana han û hwd de wê bi zêdeyî wê ew wê bi hizrên wan re wê bê temenê ku ew bi zêdeyî weke hizrek fermî hin bi hin pêşkeve û derkeve li pêş û li giştiya welêt pêşkeve û belav bibê.

Di aslê xwe de wê têngîna taoismê wê dema ku mirov wê werênê ser ziman wê, weke xatek ku wê li wê were hizirkirin wê berî demên kevnera jî wê weke ku wê were lê hizirkirin û şîrovekirin wê hebê. Lê di wê demê de wê bi zêdeyî bi bandûra pêşketina qilê felsefeyê re wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Heta ku wê ji hizrên konfiçyusiyan re wê, gelek hizrên weke artarnatif jî wê pêşbixin.

Her çendî ku wê di wê temenê de wê hertimî di dîmenekê weke di temenê serwerîya wî de wê weke 'aliyê duyem' wê bimênê jî lê ji temen ve wê di nava gel de wê weke alî û têngînek ku wê bandûra ne kêmbê. Ber vê yekê wê, di nava kevneşopî, orfûadetên civakî ên herêmê de wê, di awayekê de wê şîreyetî wê bikê û wê bi wê re wê, pêvajoyên xwe yê pêşketinê wê ji temen ve wê bide dîyarkirin û domandin. Dem bi dem rêveber û ankû impaaratorên ku wê, derkevin û wê heya wan her ser taoismê wê, hinekî wê aliyekê wê heya wan wê bi armanca serwerîya wan ve girêdayî wê hebê. Aliyê din jî wê di temenê azweriya mirovî a nemiriyê û mayindabûnê û hwd re wê bi wan re wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di aslê xwe de wê felsefeya taoismê wê aliyekê wê yê giring wê hebê ku mirov wê li vir wê bikirpênê bê. Ew jî wê li ser temenekê xwezayî ku ew di çerçoveya şopandinê û modelên wê yê ku ew kifşdikin wan fahmbikin û bi wan re xwe gihandina astek fahmkirinê re wê were dîtin. Di taoismê de wê mijare tao a serek wê mirov bê. Wê weke gotina wê ya din a giring wê 'te' wê, di wateya di mirov de ku ew tao were jin kirin û mirov di xwe de bihêlê ku ew li gorî tao bijî re wê were bi temenkirin di fahmkiriinê de. Wê 'te' wê di wateya 'taoya di mirov heyî' bê. Wê bi wê wteyê re wê, were fahmkirin.

Li vir wê gotina 'bêtevgeriyê' ku wê bi taoismê re wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê, ne bi wê wateyê bê ku mirov ti tiştî nekê bê. Wê di awayekê de wê li ser temenê ku mirov rast bikê û li gorî ya rast bikê. Ev wê mantiqê xwe de wê di têngîna 'te' de wê bide dîyarkirin ku mirov li gorî tao bijî û di xwe de derfetê bidiyê ku tao xwe bide jîyankirin bê. Di wê temenê de wê di taoismê de wê ya asil mirov a û wê her tişt wê li ser dilxweşî û başîya mirov wê were kirin. Li gorî tao wê, heta ku hikimdar jî bo dilxweşî û başîya mirov bixabitin. Bi giştî dilxweşî wê weke dilxweşîya giştî a civakî bê û ew wê temenê civakek xwezayî û bi aram wê biafirênê li girî wê.

Di dewama wê de ku mirov gihişt dixweşiyê wê civak jî wê bigihijê. Ku civak gihişt wê ew jî bo ya mirovatiyê bixabitê. Di wê temen de wê,

hemû çerçoveya wê di dewama hevde wê hev temem bikê û wê di wê temenê de mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Çendî ku wê di felsefeya taoismê de wê di temenekê hîyararşiyî û giştî de wê di wê temenê de wê bahsa hebûn û gerdûnê wê bikê jî lê em di nava têngîna wê de wê zêde rastî wê nayên ku ew navê xwûdayekê hilde ku ew bi wê werênê ser ziman ku gerdûn afirandîya. Wê dema ku mirov bahsa têngîna taoismê a gerdûnî bikê wê bi bawerîya her tişt di nava hev de dihalihê tevlihev dibê. Di dewama wê de wê, sînorê wê nebê wê werê dîtî û bê hanîn li ser ziman. di nava hizrên taoismê û nivîsên wê de wê gelek tefsîrên li ser hebûna gerdûnê, xwezayem dûnyayê û pêvajoyên wan ên bûyînê ku wê bîn sekin in wê **hebin**. Lao-tzu bûyîna gerdûnê bi têngîna tao re hanîya ser ziman. Li ser wê temenê k uwê lao-Tzu wê werênê ser ziman wê bi gotinên weke tao yek, yek du afirand, du sê afirand, sê jî bêhasab hebûn afirand. Li gorî wê tao yekitiya pêşî çêkirîya û ev li du hêzên ziddê hev beşbûya. Ew jî xwediyê bandûr li cewherê hemû bibê. Laozi wê dema ku wê bahsa afirandina duyan wê bikê wê ard û azman wê bi wê re wê minaq bide û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çendî ku wê rengê wê ne dîyar wê were ser ziman jî wê ji nava gotinên lao-Tzu wê were fahmkiriin ku wê tao' wê weke destpêka bi 'aloz' jî wê were di rengekê de wê were pênasekirin û temenê hertiştê diafierê ku wê werênê ser ziman bê. Bi gotinên em dinerin lê em nabînin lê emê navê wekheviyê lêbikin' re wê di wê temenê de wê weke ku wê li wê **bihizirê**. Hinek têngînên ku em di nava têngîna budîsmê de dibînin ên weke berê bûyînê wê her tişt wê bédeng û bêawa heba ku wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di nava têngînên kosmolojikî ên taoismê de jî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê were ser ziman. Li ser wê re wê gotina 'ti tişt bê ku ew bi gûharê wê di xwe de wê biherikiya û biçûya' re wê werê hanîn ser ziman. Têngînên weke 'yên mazin dihên û diçin, yê diçin dûrdikevin û yê dûrketî jî wê vegeirihîn û werin' re wê, bi têngînek dewrûdayimî û di ahengekê hebûna wê ya dînguyî ku ew bi wê dihizirin wê **werênê ser ziman**. Di nava felsefeya tao de ya ku ew dihê tefkirkirin wê bi têngîna tao û ankû rêgeza tao re wê ne têngînek taoyî a sermed bê. Li ser bi navkirinê û bi gotinkirinê re wê, weke cih, war û dema wê dîyar bê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê şewayekê felsefeyî ê bi gotinê, bêjeyê û hwd re weke ku em bi konfiçyus re dibînin wê bi wê re wê, di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di dimenekê de wê weke tiştên ku ew navê wê ne hatiya lêdanîn wê weke ya bi têngînek û rengekê bi têngîna aloziyê û hwd re wê were hanîn li

ser ziman bê. Weki din wê li ser têngîna afrînerêyê ku wê bi têngîna tao re wê were ser ziman wê ew bê gotin ku 'tao tişteke dihênê li holê, ew ji ji wê du diafirê ji wê duyê sê diafirê û ew jî hemû tiştê xwezayê dihênê li holê. Di 'chuang-tzu' de jî wê mijare hebûna gerdûnê wê were dîtin ku wê di wê de wê were ser ziman. Di wê de jî wê di wê rengê de wê bahsa afirandinê wê bikê. "navê imparatorê bahra başûr wê 'shu(lez)' bê. Navê imparatorê bakûr jî wê 'hu(çalak)' bê. Navê imparatorê navîn jî 'hun-tun' bê. Shu û hu dem di nava axên hun-tun de dihatin cem hev. Hun-tun ji wan re pirr comert tevgerîya. Li gorî shu û hu her mirov bo bixwê, bibînê, bibîhîzê, bixwe û bêhnbiştênê pêwîstîya wan bi heft qûlan hebû lê bihun-tun re ew nebû. Wan jî got qûlên hun-tun nîn in em ji wê re vekin. Her roj qûlek vekirin û dema ku qûla heftan vekirin hun-tun mir" re wê werê ser ziman. Hun-tun wê têngînek mitîkî a navendî wê di wê de wê were dîtin. Wê bi wê re wê, ev têngîn wê piştê wê dinava têngînên taoismê de wê, li ser wê dem bi dem wê şîrove jî wê werina pêşxistin.

Di felsefeya hun-tun'ê de wê, çawa wê, her qûl dema ku ew vebê wê gûharênê bijî wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê were fahmkirin. Yanî wê, di wê temenekê de wê di rengekê de wê, ahengeî û dengeyî de wê, xwe di rengekê de wê bide hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê minaq wê, rewşak beşbûnên kosmolojikî mirov wê di rengekê de wê di dema chou de wê bibênê ku wê werê ser ziman. Di wê rengê de wê di rengekê de wê di hinek tefsirên ji wê demê wê were ser ziman. Kuo wê cihêbûna ard û azman bi wê rengê wê werênê ser ziman. "hikimdarên chuan-hsu wê fermanê bidina ch'ung û Lî' ard û azmên ji hev cihê bikin. Ber ku mirov li hemberê tao bêxem in. Ch'ung azman hilda û Lî jî ard dewisend." Wê di wê mîtê de wê ew wê weke çêkerê nava ard û azmên wê bîn dîtin û ser ziman.

Di çerçoveya mijarên kosmolojikî û di nava têngînên taoismê de cihgirtina wan wê dema ku mirov li navarên berhemên taoismê ên weke Tien wen, Lieh Tzu, Huai-nan Tzu û Tao-yuan û hwd dinerê wê dibînê ku wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Tien-wen wê li ser demên berî bilindbûna azman û ji wê cihênûna ardê ku wê rewş çî û çawa bê wê li ser wê bisekinê. Dema ku wê rohnî û reşîk ji hev cihê nebê wê alozî û ankû kaos wê hebê? Wê hewlbidin ku wê fahmbikin. Minaq wê Lieh Tzu wê bi têngîna wergûhara pêşî, destpêka pêşî, bûjena pêşî û hwd re wê li mijarê bihizirê û wê bixwezê bi awayekê wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Lieh Tzu wê berî bûyîna bêhna pêşî a jîyanê wê hebê. Bêhna jîyanê wê bûjenî pêşî wê li gorî wê werênê li holê. Bêhn

wê li gorî Lieh Tzu wê, tamî û giştîya darêjk û bûjenê bê. Ew cihê nebûna. Wî navê hun-tun bi têngînek kaosî hanîya ser ziman. li gorî Lieh Tzu wê kaos jî wê dikarê weke bi rengê 'di destpêkê de ku wê her tişt wê tevlihev (bi hev re û di hev de) û bi hev ve bê, û ji hev ne cihê bê' wê li gorî wê were **wateya kaosê**.

Wê dema ku mirov wê, bahsa têngîna kosmolojikî a taoismê bikê wê bi wê re wê di dewema wê de wê têngîna 'afirîna gerdûnê' wê di awayekê de wê di dewama wê de wê were li wê hizirkirin. Li ser wê temenê ku wê di nava taoismê de wê aîdî dema 'sê-keyaniyan' bê wê, mîta 'pan ku' wê were dîtî ku wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin. Li gorî wê pan di şibiha hêkekê û wê bi têngîna kaosê wê were ser ziman. li gorî wê tiştên ku wê ardê biafirênin wê yên giran û reş bin. Laşê pan ku her roj nih daran dî harî. Bi serê xwe azman digirt û bi lingên xwe ard di ahengekê de digirt. Piştî ku ew ji hev cihê bûn wê her roj wê azman deh fitan wê dîrkeve û ard wê deh fitan wê stûr bibê. Pan ku bi wê re her roj deh laş mazin bû. Ev wê 18 hezar sal wê bidomê. Di awayekê de wê di serê vegotinê de weke ku me hanî ser ziman ku wê bişibihênê li hêkê wê di dewama wê de wê bi cihêbûna ard û azman wê hêk weke jinîvî ve qatbibê û cihê bibê wê bi wê rengê wê hanî li ser ziman. Di nava wê de wê, temenê wê cihêbûnê jî wê, weke di nava wê girani û reşîyê de bûyîna çîroskek rohnî û roj bi roj pêşketina wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê piştê wê, rewşên weke yên bêhn, ba û hwd bûyîna wan jî wê bi têngîna 'piştî ku pan ku mir wê êdî wê laşî wê bigûharê û wê bêhna wê bibê baş awr. Dengê wê firtona afirand. Çap û rastê wê roj û heyv afirand. Ling û deng wê çar lingên dînyayê afirand. Teliyên wê jî wê çiqilan wan afirand. Ji xwûna wê çem bûn. Ji qasên wê jî wê, tabaqayên ardûazman afirand. Ji goştê laşê ard, ji pova serî jî wê, stêrk û hwd afirin. Ji çermê laş û muyên wê şînî û dar afirîn. Ji dinan û hastûyan kevîr û girîz afirîn. Ji xwûhdana wê baran hat li laş. Parazitên li ser laş wê bi baranê bibin. Wê bi wan re zindî û mirov bibin...

Di wê temenê de wê di rengekê de wê bi hûrgilkirina wê re wê were hanî li ser ziman. Ev şewayê vegotinê wê di rengekê de wê, şewayekê vegotinê ê di mîtoolojiya sumeran ku wê bi kûştina abzû a jî aliyê şamaş ve ku wê çawa wê bi vegotinê wê, bê ser ziman ku wê çawa wê ji jî laşê wê ardûazman û tiştên di wê de wê bibin wê weke vegotinek hûrgilî a ku wê di wê çerçoveyê de wê were ser ziman jî wê dîmenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê têngîna pan-ku wê di awayekê de wê bi mantiqê xwe re wê li ser temen û

çerçoveyek hevqirtinê û beşbûnê a felsefeyî wê rûniştî wê karibê were fahmkirin. Ev şewayê mîtolojiyê wê, di wê temenê de wê piştre wê weke ku em di rengên vegotinên piştre ên weke xanadana han de ku wê lao-tzu wê bê xistin cihê 'pan-ku' de û wê bi wê rengê wê were hizirkirin û wê ji laşê wê bi wê rengê wê çawa wê afirandin bibê wê di renekê mîtkî de wê bi navê lao-tzu de wê were ser ziman. Ev jî wê weke mîta lao-tzu wê were bi navkirin û wê were ser ziman. Gotinên weke 'ji beşên laşê lao-tzu gerdûn afirî', 'çavên wî roj û heyv afirî', 'ji serê lao-tzu çiyayê mazin k'un-lun' afirî', 'ji pora wî stêrk afirîn', 'ji hastûyên wî zindî û ejder bûn', 'heywan goştê wî bûn, 'marên avê ji roviyên wî bûn' û hwd wê di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê werina ser ziman.

Di kosmolojiya taoismê de wê dem wê ne destpêka wê û ne jî dawîya wê hebê. Wê di temenekê gerdûnî de wê bê hildan li dest û wê wereê hanîn li ser ziman. Di nava têngîna bûdism û hinduismê de jî wê têngek gerdûnî a ku wê bi wê were bawerkirin ku wê bi dem û pêvajoyên li dûv hev dihên û hev dişopênin wê di awayekê hetaheta de wê xwe bide domandin. Di awayekê de wê, weke ku wê were dîtîn wê bandûra wê têngîna wê di renekê de weke ku wê li taoismê jî wê bibê. Weki din têngîna demê a zerdeşt ku ew di renekê de weke ku ew di avêsta de dihênê ser ziman wê bi zerwan re jî wê bi awa û darêjk bikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, hemû tiûştên di nava wê de wê bi ahûra mazda û ahriman û kirinên wan ên nava wê de wê bibê wê werênina ser ziman. Weki din wê her tişt wê li ser temenekê bandûr li hevqirtinê ku ew bi temen dikê û ew di wê temenê de wê bi têngenek dualiteyî a nava wan re wê werênê ser ziman. Di têngîna demê a zerdeştî de wê, sînor û destpêk wê di nava hundûrê renekê fahmkirinê ê sermedî de ku wê li wê were lê hizirkirin wê hebê. Bûyîn wê sînorê wê bi xwe re wê biafirênê li gorî wê.

Wê dema ku em di nava têngîna taoismê de wê bi kosmolojiya wê re dihizirin wê di awayekê de wê, bi awayekê harmonî a pirranîyî wê dîmenekê fahmkirinê bi afirînê wê were dîtîn. Wê mirov rastî gelek awayên vegotinî ku wê li ser têngîna gerdûnê re wê bi wê rengê wê werina ser ziman wê werina dîtîn. Mînaq şewayên vegotinî ên weke yên di nava têngîna taoismê de ku mirov rastê dihê wê, weke 'sihûdu azman û jî metrikse xwe ya aslî derketina wan', 'sihûdu azman û li deh aliyan beşbûna wan', 'sêdûnya û derveyî', 'dûnya hundirîn û bi reng û awabûna wê', 'dûnya bêdarêjk', 'dûnyayên binî' û hwd wê tenê hinek têngîn û serekên ku wê di nava têngînan taoismê de wê mirov karibê kifşbikê ku

wê bi wan wê li gerdûnê wê bi awayekê kosmolojikî wê were lêhizirkirin bê.

Di demên piştre wê dema ku mirov wê di nava taoisma felsefî de wê weke ku mirov dibînê wê, li ser rewşên mejiyî, zêhnî, keseyetî û hwd re wê di awayekê de wê, bi regekê fahmkirinê ê kosmolojikî ku wê li ser wê têngîna xwe ya gerdûnî re wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Ew jî wê weke li gorî têngîna 'rêgeza tao' bê wê were dîtin û wê bi wê re wê were ser ziman. Kosmolojiya taoismê wê di wê temenê de wê bi demê re wê rengên cihê wê werina ser ziman û wê di wan rangan de wê bi têngîn û kûrbûna bi wan re wê di regekê de wê bi wan re wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di regekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mijara gerdûnê û fahmkirina wê, di wê temenê de wê, bi temenekê fahmkirinê ê kosmolojikî wê bi wê re wê li hebûn û hebûnê wê di temenekê bi girêdanîya wan a bi hev re were danin re wê were lê hizirkirin. Taoism wê weke pêvajoyîna fahmkirinê wê li ser wê temenê wê hin bi hin wê di awayekê di xwe de bi kûrbûnê re wê, bi wê çerçoveya fahmkirinê wê di nava xwe de wê bigihijê têngînek felsefî a gerdûnî û xwezayê di nava xwe de. Di wê çerçoveyê de wê bigihijê regekê fahmkirinê ê rewîstî û felsefeyî. Wê, bi têngîn û rêgeza tao li ser wê temenê re wê **li wê were lê hizirkirin.**

Bi gotinên weke 'ew ji xwe re heya' re wê werênê ser ziman û wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî tao wê gerdûn wê tenekê tenknîkî ku ew hatibê plankirin bê. Ew weke hebûnek organîkî bûya. Li gorî wê jî her tiştê ku ew heya wê li gorî tao nbi awayekê nepenî ku ew bi hebûnî bû wê hebûnîya xwe qizinckir.

Li ser wê temenê wê weke ku wê Lao-Tzu wê bi têngînek rewîstî ku ew bi têngîna sîyanê wê dihênê ser ziman re wê li mijarê wê di wê temenê de wê bînerê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî li hertiştê bi sîyanî nerîn û fahmkirin wê di wê çerçoveyê de wê li gorî tao bê. Li gorî wê jî bo mirov ya herî baş, qanc, bi weke aqilekê pîroz û di cih de wê ew bê ku ew li gorî tao bûyîne û şibîn û bûna di hevyekiyekê a bi wê re de bê. Li ser wê temenê wê dema ku mirov li ser temenekê rêgezî wê weke ku wê Lao-Tzu wê bînerê ser ziman wê pênc rêgezên tao wê hebin. Ew jî wê ew bin ku derew nekirin, zina nekirin, ne kuştin, ne vexwartin, ne dizin û hwd bin.

Li ser wê temenê wê taoist wê hertimî wê bi jîyanê û kirinê jîyanî re wê di awayekê de wê mijul bibin û wê di temenekê fahmkirinê de wê,

nêzî wê bibin. Li ser wê temenê wê xwe bigihênina li temenekê fahmkirinê.

Di pêvajoyên piştê wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê xwezayî wê taoism wê bi gelek şaqên xwe re wê, pêşkeve. Ji tendurustê, heta meditasyonê, kirinên weke bi werjîsî, û heta hunerên levxistinê/xweparastinê, astronimî, sîmya, afsûnkarî, kirinên di dema kirina seksê de ku ew bîn pêşxistin û hwd wê bi wê re wê bi awayekê sazûmanî wê werina pêşxistin û wê li wan wê were lê hizirkirin. Minaq têngînên weke 'Feng Shui' ku wê di wateya rohnibûna gîyanî de wê karibin werina fahmkirin wê di demên kevnera de wê bi wê re wê pêşkevin. Ev rewşên weke yên ku wê bi hunerên levxistinê ku ew dikarin di çerçoveya hunerên werjîsî de jî werina fahmkirin wê bo ku mirov xwe zindî bigirê, di awayekê de baş de hîsbikê û hwd de wê weke kirina pîretikî ku wê di wê temenê de wê li wan were lê hizirkirin bin.

Li ser temenê jîyane civaknasî ku wê weke ku mirov bi 'tao te ching' re dibîne wê di temenekê weke têngînek ramyarî jî wê bi rewîstî wê lê binerê ku wê rêveber û hwd ku ew mudahale û tevlibûnan li jîyanê mirov asayî û xweza nekin. Di wê warê de wê hizrên Lao-Tzu ku wê werênê ser ziman wê, di wê pirtûka xwe ya ku wê weke temenê taoismê jî wê were dîtin wê piştê wê bê temenê xwenûkirinên bi pêşxistinên bi rêveberî, civaknasî, ramyarî û hwd jî. Wê bandûrê wê ji gelek aliyên ve wê, li rengên pêşketinê wê bikê. Di wê temenê de wê, dema ku wê xate pêşketinê wê bi ber jîyan û xwezayê mirov û fahmkirina wê ve wê herê wê, di wê temenê de wê, ev têngînên Lao-tzu wê, temenekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê ji aliyê xwe ve wê bikin ku ew biafirênin. Wê dema ku wê bahsa 'bêtevgeriyê' were kirin di nava taoismê de wê, di serî de wê mirov nikarê wê bi temenê ne kirina tişteke de wê fahmikê. Wê di serî de wê di temenekê weke ku mirov kirinekê û ankû pêşketinek mirov ji xwezayê wê û rêya wê ya xwezayî a ku ew pêwîsta bi wê bibê ji wê dûr nekê û mudahaleyê li wê nekê wê di wê wateyê de wê bikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî ku wê lao-tzu wê werênê ser ziman wê, li ser wê temenê û mijarê wê di wê rengê de bê ku wê, rêveber zêde tevli jîyane nava gel nebê û mudahaleyên li wê. Bi destûran zêde wê çenekê. Li devera ku zêde destûr (ankû zagon) hebûn wê zêdetirî xirabûn zêdetirî wê, bînpêkirina wan destûran bê û ankû awayên din bê wê zêdetirî wê bibê. Di rengê ku wê Lao-tzu wê werênê ser zima de wê, di wê şewayê de bê. 'desthilatî wê piçûk xwedî kêmbandûr bê. piştê gel pek a û zikê wê têr a.

Jîyane wê rehet a. Cîranê berderiyê wê hebê lê wê gelhê wê zêde nakeve têkiliyê.' Di dewama wê de wê, bi gotinên weke 'gel bi dilxweşî û dilşahiyan dema xwe bi hev re derbas dikê' re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, gotineka ku wê bi navê Lao tzu wê were ser ziman wê rengê hizirkirina wê û temenê wê bide dîyarkirin. Gotinên weke 'di destpêka biharê û dawîyê de ew şerên ku bênavber dibin wê aramî di nava gel de nehiştina. Civak di nava jîyane xwe de aramiyê dixwezê, ji şeran dûr jîyane xwe di aramiyê de dixwezê' re wê werênê ser ziman.

Taoism wê di rengekê de wê, ji sê aliyan ve wê bixwezê ku ew bersivê bide xwestekê zêhnî, hişmendî û gîyanî ên mirovan. Yek wê rewistî bê û wê di wê temenê de wê, çawa wê di awayekê di xwezayîya xwe de wê bijî wê bi wê re bê. Aliyê din wê weke bi rengekê olî ku wê weke 'taoisma olî' jî wê were bi navkirin wê bi wê re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê kevneşopîya taoismê a civakî wê di nava gel de wê pêşkeve. Biqasî ku wê were gotin û dîtin wê li dora sedsale 6' min û 5' min de wê, weke rengekê bawerî ku wê di wê de wê bi bawerîya li hêzên gîyanî ên azmanî û hwd re wê pêşkeve. Wê wekî din wê di nava wê de wê, her wusa wê kevneşopîyek afsûnî jî ku wê bibê wê di çerçoveya kevneşopîya 'huang-lao' re ku wê bi çerçova bibê wê were dîtin. Lê bawerîya li hêzên azmanî wê di temenekê ekolî de wê weke bi têtî û çerçoveyek sazûmanî bi rengê têtîna 'Tien-sieh tao' re wê pêşkeve. Ev jî wê, were wê wateyê ku wê girêdana bi hêzên gîyanî ên azmanî ve wê were ser ziman. Dikarê weke bawerî û ankû ola li hêzên azmanî jî were tercume kirin.

Wê destpêkarê wê têtîna azmanî wê weke Chang-ling bê û wê, ew wê, bi kevneşopîya huang-lao têtînen Lao-tzu wê bikê navenda hizirkirinên xwe de. Wê di wê temenê de wê li ser Chang-ling re wê pêvajoyek xwûdayî wê were pêşxistin ku ew gihiştîya awayekê peyamî ji hêzên gîyanî ên pîroz yên azmanî. Chang-ling wê di awayekê de wê, çerçoveyek bawerî aê berfireh li gihiştîya herêmê wê bi tevgerî wê pêşbixê. Wê kj ihizrên Lao-tzu wê zêde bi bandûr bibê û wê di çerçoveya rengê pêşketina bawerîyî û rengên fahmkirinê ên di çerçoveya hizirkirinên demên kevnera de wê, bihizirê. Ev wê weke awayekê ku mirov di çerçoveya demê û wê de wê bi hemdemiya wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman jî bê.

Ya ku wê bandûra Chang-ling wê zêdetirî bi bawerî û olî wê di nava xate kevneşopîya taoist de wê xort û mazintir bikê wê baweriyên di derbarê wî de bin. Wê bê gotin ku 'Chang iksira nemiriya dîtîya' û hwd.

Wê wekî din wê gelek gotinên din ên di wê temenê de ku wê bandûra wî bi temen bikin wê di temenekê nepenîparêzî û ankû mistikî de ku mriov dikarê fahmbikê wê bi wî re wê were dîtîn. Wê bandûra wî li herêmên asya û heta hindistanê jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê were ditin. Wê piştre wê li ser şopa Chang ling wê Chang-hsiu wê weke taoistekê zêde bi bandûr wê piştre wê li ser wê temenê wê pêşkeve wê were dîtîn. Li gorî ku wê were ser ziman wê ev wê gelek aligirên xwe wê berhev bikê û wê li berç çemê han bicih bibin û wê di temenekê weke bi welatî wê li wir bijin. Wê cihanek xwe avabikin. Wê hertimî wê bi meditasyonê wê bijîn. Li gorî ku wê di derbarê Chang-Hsiu de wê were gotin ew di rengê de wê, iksirên ku ew aligirên xwe bikê meditasyonê û ji xwe bide birin wê pêşbixê. Di wê rengê de wê, weke rengê civakî ku wê di nava xwe de wê bijî wê ji wan wê were bahskirin. Wê sazûmanekê wê di nava bawermendên xwe de wê çêbikê. Wê kî wê çî bibê wê bihûrgilî wê biqasî ku wê were gotin wê bide dîyarkirin. Heta ku wê kî xwarinê çêbikê, kî wê, avê bènê, kî wê şarabê pêşkêşbikê û hwd wê, di wê rengê de wê, hemûyan wê di temenekê hiyararşiyî de wê bide dîyarkirin. Aliyekê din ê ku wê bi Chang-Hsiu re wê derkeve li pêş wê ew bê ku wê bi wî û aligirên wî were bawerkirin ku ew nexweşan jî baş dikin bê. Wê ev wê di nava gel de wê ji wan re wê navekê zêde bi deng wê werênê.

Chang-hsiu wê, aligirên xwe wê, di awayekê de wê bi hunerên xwe parastinê jî wê di rengê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê perwerde kirin û wê ya ku wê zêde destlênedana wan pêşbixê jî wê ev jî bê. Wê di dewama wê de wê ji aliyê gîyanî û ankû rûhî û fîzîkî ve wê mirovan wê başbikê. Wê di wê temenê de wê, cihên ku ew di wê de dijîn wê di wê rengê de wê, biqasî ku wê were fahmkirin wê hebin.

Di aslê xwe de wê biqasî ku wê were gotin wê Chang-hsiu wê tevgera ku wî dayî destpêkirin wê newiyê wî Chang-Lu wê, di rengê de wê, pêşbixê û wê di wê de wê di temenê welatî de wê bidest xwe nûkirinan û pêşxistin di wê de wê bikê. Wê di dema Chang-Lu de wê biqasî ku wê were ser ziman wê wê beşa welêt wê nivê wê zêdetirî wê sehêtbikin.

Wê dinava sazûmana rûhanî de wê, weke bi gîyane yazdanan, gîyanîn derketina asta bilind û hwd wê bi hiyararşiyekê re wê werênê ser ziman. Li gorî hinek dîrokzanan wê dema Chang-Lu wê demek welatî a bi desthilatî bê û wê weke rengê modela welatîfîya taoist wê bi xwe re wê, di temenekê pêşketî de wê bide pêşxistin û dîyarkirin. Heta ku wê

were gotin ku wê, di wê temenê de wê modela welatî a taoist wê bi wê re wê pêşkeve û wê xwe bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê gelek şîroveyên weke di temenê 'hyararşîya welatîfîyê a taoist' ku wê were jê bahskirin û şîrovekirin wê ev nûqte û dem wê weke çavkaniyek zêde giring wê ji wê were başkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Di temenekê rûhanî de wê xwediyê gîradeniyek xwezayî bin û wê di nava wan de wê regekê jîyanî ê kominali wê ku wê were tefkirkirin wê di nava wan de wê weke ku wê hebê wê were pênasekirin. Kesên ku wê rêya xwe bi wir xist wê bo wan deverên lê bimênin ên weke bi mêhvandarî jî wê avabikin. Wê li wir wê şewayekê jîyanî wê bibê û wê di her male ku wê ava bibê wê di wê de wê odayên meditasyonê ku ew bi wê re wê têkiliyê wê bi 'hostayê azmanî' re wê bi rûhanî dênin wê hebê. Wê di her demê de wê bi hev re wê ritualan wê bi hev re ji xwûda û gîyanên pîroz ên azmanî re wê bikin. Wê korbanan wê bidina wan. Wê ji wan bixwezin ku ew xwestekên wan werênina li cih û bi wê re ew çî û çawa bêjin ew li gorî wê bijîn.

Piştre wê biqasî ku wê were ser ziman wê Chang-lu wê, welatbûnek mazin wê avabikê. Li gorî ku wê hinek dîrokzan wê werênina ser ziman wê, sehêta xwe wê bi ya 'Tsao-Tsao' re wê bikê yek û wê di wê temenê de wê, bandûra xwe wê bi ramiyarî û hwd wê li ser welêt wê zêdetirî wê mazintir bikê. Di wê temenê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê welatîfîyek taoist wê di wê temenê de wê li giştîya herêmê wê di wê temenê de wê ava bikê. Ev dem wê weke ku wê were hanîn li ser ziman wê ji aliyê hinek dîrokzanan ve wê weke li dora 215an wê werê hanîn li ser ziman û wê di wê demê de wê hebûna xanadana Wei wê, êdî wê derkeve li pêş û wê heta ku wê di awayekê de wê li giştîya çînê û herêmê wê di wê de wê belav bibê.

Ev wê nîşanaka wê jî bê ku wê taoism wê li herêmê wê di wê temenê de wê li giştîya herêmê wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê serwer bibê. Wê piştre jî wê weke encama wê pêşketinê a dîrokî wê li herêmê wê bandûra xwe wê bi temenekê sazûmanî a civakî wê hertimî wê bide dîyarkirin û domandin. Ev wê piştre wê weke modelek civakî wê çawa wê bi hev re wê di nava aştîyê de wê bê jînkirin wê li ser wê re jî wê pêşketinên nû wê bibin. Yek ji wan pêşketinên giring ku wê dema imparatorê han 'ê ling de wê ji aliyê Chang-Chiao ve ku wê were pêşxistin bi têngîna 'Taiping-tao' de bê. Wê wateya wê gotinê jî wê bi têngîna 'jîyankirina bi aştî' de wê karibê di awayekê de wê were tercumekirin bê. Ev bi tevgerî wê weke

demek nû a taoismê wê li dora sedsale 2' min piştî zayinê re wê xwe bide dîyarkirin.

Li gorî wê were gotin wê Chang-Chiao wê aligiran li dora xwe bide hev û wê ava bi afsûn wê çêbikê û wê biwan bide vexwartin ku ew wan ji nexweşîyan bipaerêzê.

Di demên piştî wê, tevgerên weke yên Yu-Chi ku ew pirtûkek pîroz bi navê 'Taiping-ching-shu' wê binivîsênê wê di wê de wê di derbarê pêşarojê de wê weke pêşdîtinên xwe jî wê werênê ser ziman. Yu-chi wê, awayekê de wê, tevgera ku ew dide destpêkirin wê di wê de wê xiyalên xwe yên ku wê bi gotina 'welatê mazin ê aşîtyê' re wê werênê ser ziman û wê hinekî jî wê weke bêriya dema Chang-Lu wê di xwe de wê bihawênê wê werênê ser ziman wê bide dîyarkirin bê. Li gorî wî jî wê bo biddest xistina aşîtyê divê ku ew bigihê tao.

Di wê demê de wê, di nava taoistan de wê zanînek zêde a bi weke bi dermangeriyê û di derbarê anatomiyê û hwd de wê biafirê. Wê di wê temenê de ew kirinên weke yên yoga, meditasyon û akapunktur û hwd wê, pêşkevin û wê derkevina li pêş. Weki din wê ji şîniyan wê hertimî wê dermanan wê çêbikin. Wê çawa wê mirov wê bikeve rêya nemirbûnê de wê, di wê temenê de wê, ev wê, di rengê de wê bên kirin.

Di nava ekola Chang-chiao de wê, pêşketinek mazin wê bi aligirî wê bibê. Hizrên Chang-Chiao wê di wê temenê de bin ku wê, 'aşîtya mazin' wê were bi wê re wê, dînya rast bibê wê li wê bide hizirkirin. Wê bi gotinên weke di bin azmanê şîn de wê bi aşîtyê wê her dever wê zer bibê' re wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê aligirên wî kefi û ankû sergirêdankên zer wê hertimî wê bikarbênin. Ber vê yekê wê gotinên weke 'azmanê zer' û hwd wê di wê temenê de wê bi gotinî wê werina bilêvkirin. Li gorî ku wê ew wê werênê ser ziman wê weke ku wê çawa wê li kurdistanê wê mîtrayî wê werênina ser ziman ku wê pêşî wê şerekê mazin wê bibê û wê piştî wê her der wê bi aşîtya sermed re wê taçdar bibê û wê deriyê bihuştê li dînyayê wê vebê re wê, di rengê ne dûrî wê de wê di awayekê de wê bihizirin.

Çang-Chiao wê weke kesekê ku ew xwedi hêzên serxwezayî jî wê di rengê de wê were dîtin û wê di wê temenê de wê ji jê wê were bahskirin. Wê di wê temenê de wê, di nava mirid û an jî aligirên wî de wê, gotinên weke 'chang chiao wê bi hêza xwe re wê, ser hemû felekeran re wê were' re wê xwe bide herêkirin û wê ev gotinên bi wê rengê ku wê bi wî û navê wî re wê werina ser ziman wê bandûrê wê bi zêdeyî wê mejiyê kesên li dora wan wê bikê.

Ev tevger wê di temenekê de wê xwediye kevneşopîna pêşketinê di demên 'wei, jin û xanadanên başûr û bakûr de jî wê li ser temenê kevneşopîya huang-lao bê. Di aslê xwe de wê, bi bandûra van pêşketinên ku wê piştî wê di nava taoismê de wê bibê wê aliyê wê ye felsefî wê di awayekê de wê gelekî zêde wê were minimalizekirin û wê tenê aliyê olî wê derkeve li pêş. Ev jî wê di awayekê de wê bê temenê şikeştina bandûra taoismê bi demê re. Di awayekê de wê, li ser wê re mirov dikarê wê bibînê û fahmbikê û wê taoism wê bi felsefeyî wê zêdetirî wê di demên kevnera û piştî de wê weke ku wê were dîtin wê bandûra wê zêdetirî wê bi wê aliyê û temenê ve wê xwe bide dîyarkirin.

Lê di wan demên piştî wê weke ku wê bi xanadana Wei, jin, han û yên başûr û bakûr re ku wê bibê wê, weke têngînek sazûmanî a baweriyêî ku wê bibê û wê bi wê re wê rituel wê werina pêşxistin û hwd wê, di awayekê de wê bi wê re wê were jîyankirin. Wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê bi wê temenê wê bandûra wê ya li ser rûyê ardê ku ew bûba wê, di bin bandûra aliyê mistikî û têngîna hêzên azmanî de wê bimênê û wê bi wê re wê ji gelek aliyên ve wê bi wê rengê wê lingên wê ji ser ardê wê bên birrîn.

Têngîna taoismê wê di temenê de wê, ber vê yekê wê weke têngînek ku wê ne li ser temenekê jîyanî ku wê bijî wê wê bibê. Wê ji jîyanê qût wê di temenê de wê bijî. Ya ku wê di demên piştî demên kevnera ên herêmê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê bibê wê di wê rengê de wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Dema ku wê dawî li demên kevnera ên herêmê wê were wê weke rohnîya wan a pêşketinê jî wê bimivirê wê lê were û wê di awayekê de wê, bikeve reng, awa û rewşekê de.

Li dora sedsale 3' min û 4' min wê weke ku wê were dîtin ku ew rewş wê were dîtin û wê bi têngîna 'jinûve taoism' wê bi tevgerî wê were û pêşkeve û wê heta ku wê bineter û nivîsên konfiçyusî jî wê bi ziman û gotinên taoistî wê werina şîrovekirin wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di aslê xwe de wê, temenê de wê bi hewldanên jinûve wejinkirina wê gîyane dema demên kevnera bi taoismê re wê, di wê de wê bandûra têngîna budismê jî wê ji aliyekê ve wê hebê. Ber ku wê budism wê piştî wê re jî wê bi rengê hizirkirinên ku wê pêşxistîya wê li herêmê wê hin bi hin ku wê dem wê bi wê re wê derbas bibê wê pêşkeve û wê zêdetirî wê bi azmûn û zanîn wê di temenekê felsefeyî de wê xwe bide dîyarkirin. Budism ji wan fêr û pêvajoyên pêşketinê fêr û dersa ku wê ji aliyê xwe ve wê derxist wê, ew bê ku ew bo xwe bi awqayekê aktiv bigirê wê

zimanê felsefî wê ti carî wê li şûn nehêlê bê. Wê di wê temenê de wê, hertimî wê di wê rengê de wê, derxistina wê ya têtîna zen'ê wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê were wê, bikê. Zen wê weke ku wê were fahmkirin wê têtînek zerdeştî jî bê û wê di kurdiya zerdeştîyê de wê, di wateya 'şîroveyê' de wê karibê were fahmkirin bê. Şîroveyên bi zen'ê ku wê bên kirin wê hertimî wê gîyane felsefî wê di wê temenê de wê bi wê re wê zindî bide hiştin.

Felsefî taoism wê demên wê yên jinûve şiyarbûnê û vejînbûnê û ankû weke bi hewldanên vejînbûnê wê, filosofên wê xatê ên weke Wang-Pî(226-249), Ho-Yen(190-225), Kuo-Hsiang (312) û hwd re wê di rengê de wê bibê. berhem û hizrên ku wê zaneyên weke wan wê werênina ser ziman wê di temenekê ku wê bi wê zimanê felsefeyî wê zêdetirî wê derxina li pêş bin. Heta ku wê weke bi têtîna 'taoisma felsefî' û vejînbûna wê re wê di rengê de wê, werina ser ziman bin.

Di dewama wan de wê piştî wan ku wê were 'Ge Hong' (P.z 284-363) wê were û wê di awayekê de wê, hevgirtinek (sentezkirinek) giring wê li ser temenê taoismê wê bi hizrên xwe re wê wê pêşbixê. Wê weke filosofekê giring û dema wî jî wê weke demek nû a pirr zêde giring wê were ser ziman. Ew bixwe jî wê weke kesekê ku wê çawa wê li gorî rêgeza tao wê bijî wê di wê temenê de wê bijî û wê di hizrên ku wê di derbarê de wê werina ser ziman de wê di wan de wê bê gotin ku wî xwe jî karûbarên desthilatî û hwd dûrgirtîya û di temeneklê xwezayî de ew dixwezê di jîyane xwe de di aramiyê de bijî wê werênê ser ziman. Li ser temenekê kirin a jîyanî û anatomiya mirovî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê, bixwezê ku ew taoisma felsefî bi temenekê kirinê ew jinûve wê di wê rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Wê heta ku wê bi wî re wê were ser ziman ku wî dixwest di nava konfiçyusi û taoismê de wê cihêbûnê ji holê rakê. Wekî din wê li ser mijarên simyayê û hwd wê li ser simyaya hundirîn wê bisekinê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê gelek dermanên ku wê weke 'iksir'ên ku wî pêşxistina wê werina bi navkirin wê ji wan wê were bahskirin. Weki din wê li ser anatomiyê û rewşên weke bêhnstandinê, sehêta mirov a li ser mirov û hwd wê bisekinê.

Taoism wê di demên li dora destpêka serdema navîn de wê, weke têtînek bi çîna serdest re jî wê pêşkevê. Yên ku wê ew wê bikin ên weke Yang-Hsi ku wê, bi felsefeya ku wê were 'safîtîya astbilind' wê bi têtîna 'shangqing' re wê pêşbixê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di sedsale 3\min a piştî zayinê de wê, ling-pao derdikeve li pêş û wê, di awayekê de wê, di şêwayekê din de wê têtîna tao wê bixwezî ku ew şîrovebikin. Wê di çerçoveyek keseyetkirinê de wê pêşbixin. Wê nivîsên ku wê li ser Ling-pao re wê werîna pêşxistin wê, weke warsiyonek din a 'shangqing' bin. Ew jî wê di wê temenê de wê di temenekê afsûnî û bi têtîna hostayên azmanî de wê werênê ser zîman.

Ev têtîna 'hostayên azmanî' wê çendî ku wê weke têtînek ku wê jî wê bêhn û nîşanaka 'têtînek 'xwûdayî' wêbi rehetî wê were fahmkirin jî wê di awayekê de wê jî wê zêdetirî wê di temenekê têtîmna tao û rêgeza wê ya gerdûnî de wê di çerçoveyekê de bi tenê dikarê fahmbikê. Li gorî ku wê Ge chafo wê werênê ser zîman wê di wan nivîsandina de wê, weke di sedsale 3'min de ku wê jî 'Ge Hsuan re weke 'têtîmna bi renekê wahiyî hatîna ragihandin wê werênê ser zîman. Lê ew di renekê din de wê çawa wê di çerçoveya têtîna tao de wê, bi keseyetkirinên weke xwûdayî ku ew weke 'derketîna li asta bilind' wê werîna dîtî wê di wê temenê de wê, pênasîbîkê û wê werênê ser zîman. Di wê temenê de wê dema ku ew di wê temenê de dihênê ser zîman wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek sîyanî, pîrozî û hwd de wê çawa wê, ew kes hatîna 'fetişkirin' di renekê de wê, dîmenekê wê bi wê re wê, bêne ser zîman.

Ling-pao wê di aslê xwe de wê, di çerçoveyekê de wê, li ser temen û awayekê ku mirov dikarê di renekê 'şamanî' de dikarê fahmbikê wê bi awayekê wê were dîtî. Di çerçoveyekê de wê rengên rituelên ku ew dihên kirin û di wê temenê de wê danîşandinên ku ew dibin wê, di wê rengê de wê, çawa wê bibin wê di dîmenekê de wê werênê ser zîman. Di nava çanda Ling pao de wê, xwe gihandîna inziwayê ku ew jî wê re 'chai' dibêjin wê bi zêdeyî wê li ser wê temenê wê weke ku wê derkeve li pêş.

Ling pao li ser tiştîkê disekinê wê çawa wê jî bendên xwe bide xilaskirin wê ya ku mirov di xwe de li wê dialiqê û bi wê di xwe de girtîya wê bixwezê ku ew di temenekê 'li xwe mikûr hatin' re ew bi giştî û gelemperî were hanîn li ser zîman. Li gorî wî ev wê weke aliyekê ku mirov wê bi wê re wê jî gelek alîyan ve wê serbest bibê wê li ser wê bisekinê.

Di nava çanda wê de wê, bi têtîna tao re wê, rituelîn bi tûtîsûyan, rohnî pêxistinî û hwd wê bêne kirin. Di nava wê êkolê de wê, têtîn û çerçoveyên bi pirtûkî ên weke 'tu-jen-ching' wê weke çerçoveya rituelên wan wê bide dîyarkirin. Wê hinek şîroveyên nû wê li ser navê 'Yuan-shih t'ien-tsun' re wê, werênîna ser zîman.

Di nava şîroveyên taoistên ling-pao'yî de wê, mirov dibînê ku ew di awayekê de wê ne dût bin ji budistan û wê heta ku wê li gorî wan wê budist wê bi gotinên xwe wê ji taoistan hîm bigirin. Weki din ew dihênina ser ziman ku wê di buda û gîyan bûda de wê li 'lao-zi' wê hebê di rengekê de wê li wê bihizirin.

Şîroveyên bûdistan û yên taoistan wê di demên berê de jî wê ne vajî hev û ji hev ne dût ban. Lê di wê demê de wê mirov dibînê ku wê bi zêdeyî wê, di rengekê de wê, li ser şîroveyên ekola ling-pao re wê bi zêdeyî ew temenê civaknasî, çandî û hwd wê di nava wan de nêzîktir wê biafirê.

Lê taoism wê di wê demê de wê pêşçûnên nû wê bijî. Hinekî din ku mirov bi şûn çû wê dibînê ku wê di dema xanadana wei de wê weke ku mirov wê dibînê wê, bi hewldanên 'K'ou Ch'ien-chih' re wê weke olek fermî a welêt wê bê pênasekirin û wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê weke ku wê were ser ziman li gorî wê, Lao-chun wê K'ou'yê ziyeret dikê û ji wî dixwezê ku ew di rituelên xwe yên ekolî de di hinek waran de li gorî rêveberîyê xwenûkirinê bikê û ew jî wê bi demê re wê hinekî di wê temenê de wê bikin.

Di aslê xwe de wê, çendî ku wê 'K'ou Ch'ien-chih' wê weke ku wê budismê wê ji xwe r ewê minaq bigirê û wê di wê rengê de wê hinek gûharînan wê di felsefeya taoismê a olî û felsefeyî de wê bikê jî lê kirinên wî ji gelek dordoran ve wê rast newina pêşwazîkirin. Ber ku ew di temenekê olî de wê, li ser kifşkirinê bi têngîna xwûdayî û hwd re ku wê bikê wê ev wê, ji aliyê aligirên chang ve wê weke ji cewherê wê dûtistinê jî wê di rengekê de wê were dîtîn û wê, li hemberî wan rengên gûharînan ku ew dixwezê bikê bê di nava taoismê de. 'K'ou Ch'ien-chih' wê, di rengekê de wê, minaqên olî ên ku ew piştî demên kevnera û di serdema navîn de hin bi hin rengên xwe didina dîyarkirin de ên weke xiristîyanîyetê û hwd re wê, bide çêkirin.

Di aslê xwe de wê kirinên 'K'ou Ch'ien-chih' wê bê sedem ku wê nîqaş wê di nava taoismê û budismê de jî wê bibê. Di wê temenê de wê, minaq wê, di nava taoismê û budismê de wê, heta ku wê dem wê were dema 'Hua-hu-ching' wê di wê temenê de wê, li ser hizên Lao-tzu û Chuang-Tzu re wê, ew wê were kirin. Li gorî taoistên 'K'ou Ch'ien-chih' ku ew dixwezî di wê temenê de wê gûharînekê bijin wê, piştî wê, bixwezî ku ew dervî xwe wê minaq li dijî konfiçyusmê û budismê wê nîqaşên weke ne li gorî awayê pêşketina herêmê û rengê jîyane wan bê. Her çendî ku wê di demên deestpêkê de wê ji gelek aliyan ve wê, taoist

wê ji budismê wê gelek tiştan wê fêrbibin û wê di wê temenê de wê, di nava xweşbînîyekê de wê nêzî hev biibn jî lê bi demê re zêdetirî derketina li pêş û pêşketina budismê wê ew wê ji xwe re wê weke tehdidekê jî wê bibînin û wê di wê temenê de êdî wê di wê rengê de wê, helwestên xwe wê bidina nîşandin. Lê aligirên ' K'ou Ch'ien-chih' wê dema ku ev wan nîqaşan dikin wê ne di farqê de bin ku wê kirinên wan ên di bin navê xwenûkirinê de jî wê ji aliyekê din ve jî wê hin bi hin wê bi wê re wê bikevina berlêpîrsînê. Hewldanên weke ava kirina sazîya rûhanî a hiyararşikî weke ya serî wê, di wê temenê de wê di nava taoistan bixwe de jî wê bi gûmana ji rastîya wan ya xwezayî dûrketinê çêdikê wê li dijî wê hizrên wan wê hin bi hin wê werina ser ziman.

Ya ku wê di temenê budismê û pêşketina wê û bi têkiliyek xweşbin bi taoistan re ku wê bibê wê di serî de wê, ew şibandina buda û Lao-Tzu bê. Wê budist wê ji wê şibandinê wê ji aliyekê ve wê sûdwergirin û wê di wê temenê de wê, li herêmê wê di demek ne zêde kin û ne jî zêde dirêj de wê pêşkevin û wê, hema bêja li giştîya herêmê wê bibina xwedî hebûn.

Di wê demê de wê, dema ku wê mijara budismê wê li herêmê were rojevê wê li ser wê temenê wê, minaq wê imparatorê xanadana chu ê bi navê Wu ku wê fermanekê belavbikê li ser qadaxaya budistan wê ne tenê wê bi wan re lê wê di nava taoistên bi ideaya gerdûnî ku ew xwediyê têgînek felsefe jî bin wê bide hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, ew jî wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirin. Taoism wê li ser ideaya xwe ya weke felsefeyek û ankû têgînek olî a gerdûnî wê, di rengê de wê, herê mirovan û wê serî li wan bide.

Lê di wê temenê de wê, demek wusa wê êdî wê bibê wê bi bandûra nîqaşên ku wê bibin wê, li ser wê gerdûnîya wê re wê, bi felsefeyî wê hinek nîqaş wê bi wê re wê bibin. Mînaq hizrên weke 'tao berfireh û kûr a, ew ne tenê hebûnê lê nebûnê jî di hilde li nava xwe'. Wê bi wê hizrê wê bê xwestin ku ew were hanîn li ser ziman ku wê taoism wê çendî wê xwediyê rêgînek gerdûnî a berfireh û kûr bê.

Ku wê temenê wê ne zêde dirêj jî bê wê xanadana Sui ku wê ji aliyê yang-Jian ve li dora salên 580 û wan wê avabikê wê, ew wê, bi kirinên xwe yên weke jinûve avakirina welêtekê re wê bide diyarkirin. Wê biqasî hişkiya wî aliyê wî yê xwenûnkirinê jî wê hebê. Ew wê hem li hemberî budismê jî û li hemberî taoismê jî wê bê xwediyê nêzîkatiyên nerm. Wê taoismê wê bikê ola fermi ji xwe. Ber ku wî dixwest ku ew bi wê re bi rêyên weke afsûnî û hwd re wê bixwezê ku ew bandûrê li nava gel bikê. Li ser şewayên afsûnî re xwe bi hêz û bi bandûr bide nîşandin. Di dema

bavê yang de wê, bavê wî di dîmenekê de wê çendî ku wê taoist jî bê wê weke budistekê wê giraniyekê wê bide nişandin. Wê ev jî wê ji aliyekê din din ve wê bê sedema wê ku ew piştî imparator Wen ku kûrî wê di wê temenê de wê bi herdûyan re wê bi harmoniyekê wê di dema xwe de wê bi wan bijî.

Di wê demê de wê, ekolên taoismê wê weke ku wê jinûve wê dîsa w bivejin û wê derkevin li pêş. Minaq wê, di dema wî de wê, ekolên weke *shangqing* wê, geşbûnekê wê jinûve bijîn û wê bi wê re wê derkevin li pêş. Ekolê maoshan hema bêja wê bakûrê welêt wê bi tememî wê di bin sehêta xwe de wê bigirin.

Imparatorên sui wê dema ku ew wê bibînin ku ew bi taoismê re zedetirî bi hêz û serwer dibin li giştîya welêt wê êdî wê di dîmenekê rehet bardana wan de wê tevbigirihin. Lê em dikarin wê bêjin ev rengê pêşketina bi taoistan di dema xanadana sui wê piştî ku ew rûxî û li şûna wê ya Tang(xanadana tang=618-907) avabû jî wê li ser wê temenê ku ew ava dibê wê bi wê re wê xwe bide domandin. Xanadana tang wê ji aliyê Geo-Zu ve wê were avakirin. Piştî wî re wê, ku wê bi awayekê destdanîna ser taxt re wê were ser serê xanadanê Li-Shimin wê rêveberiyê hildeli dest û wê, dema faodal wê li herêmê bidest pêşkirin û wê rêveberiyek giştî avabikê û wê, welatek ku wê rewşa wê pirr başdibê û derdikeve li pêşîya hemû herêmên din re wê li cihanê wê avabike. Dema Li-shimin wê weke dema weke refahê jî wê were dîtin û wê di wê temenê de wê were pênasekirin. Ev dem wê weke “dema refahê a Zhen guan” jî wê were binavkirin. Ev xanadan wê weke xanadanak ku wê di bi felsefeya taoismê wê ji rengekê ve wê, ava bibê. Di aslê xwe de wê, wê weke ku wê were ser ziman wê, wê, hinek aliyên din ên teybet jî wê hebin. Minaq wê, dema ku wê bahsa wê bikê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Avakarên xanadana Tang’ê wê li gorî ku wê Sima qian wê werênê ser ziman wê bi Lao-Tzu re wê ji heman koka malbatî bin wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê heta ku wê piştre wê ji imparatorên xanadanê wê bê xwestin ku ew heman pêşnavê di dewama hevde bikarbênin. Di dema avakirina xanadana Tang’ê de wê, bo ku ew wê avabikê avakarê wê xwe wê di destpêkê de wê weke ji şûna Lao-Tuz hatî wê bide nişandin û heta ku ew bo ku ew bandûra xwe mazintir bikê wê Lao-tzu wê bi awayekê dagerî wê “weke avakarê ê xanadanê wê denezê û wê bi navê Laozi’yê wê rituel bide li darxistin û wê korbanan bide dayin. Di wê demê de wê, yê ku wê derkeve li pêş wê piştre wê Li-

Yuan bê, ew jî wê, di wê şopê de wê, bibê. Li gorî hinek dîrokzanan wê Li Yuan wê ew bixwe bê û weke avakerê imparatoriye bê. Ew wê weke taoistekê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Lê di dema wî de wê, bo têkiliyên wî yên bi mesihîyan re jî wê bi kom û ekolên weke maoshan'îyan re wê bibê. Wê heta ku wê bi rêya wan wê li welêt wê pêşkevin û wê temenê xwe pêşxistin, qizînckirina aligiran û hwd wê bi wan re wê çêbibê. Li Yuan wê, li ser temenekê kevneşopîyî re wê herê û wê bixwezê ku ew ji taoismê sûdwegirê û bi wê re ew mazin bibê. Wê di wê temenê de wê, taoismê wê li ser budismê û ekolên din ên olî û hwd re jî wê bigirê û wê di wê temenê de wê weke olek fermî a demê û xanadanê wê derxê li pêş. Hêza Li Yuan wê bi xwe weke ji xwûna Lao-Tzu hatinê denezendinê re wê zêdetir bibê. Piştî wî re wê kûrê wî Li Shimin wê, ew wê, bandûrê wê di dema xwe de wê karbênê. Weki din wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, dema Li Shimin wê weke demek ku wê di wê de wê pêşketinên mazin ên ku wê navê herêmê û çinê wê li dînyayê derxê li pêş wê bibê bin. Li gorî ku wê taoist wê piştî re wê şîrove bikin wê weke 'imparatorê aşîfîyê' ku ew wî bi navdikin wê derxina li pêş.

Piştî ku wê Li Shimin wê, bi vexwartina iksira nemiriyê ku wê bi jahrî keve û bimirê wê kûrê wî Li-Zhi were dewsa wî û wê taoismê wê bi tememî wê weke olekê wê bi sazûman bikê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew were lê bergkirin. Di dema wî de wê, di nava çîna bilind û gel de jî wê taoismê wê bikê ku ew bide xwandin û di wê temenê de ew li ser wê re wê awayekê perwerdekirinê wê bide pêşxistin.

Di aslê xwe de wê Xanadana tang wê bo taoismê û ekolên wê ku ew bi hev re cardin di çerçoveyekê de werina cem hev û bi hev re wê çawa wê bijîn wê weke azmûnek wê ya ku wê derkeve li pêş jî bê. Wê di wê demê de wê taoism wê weke olekê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê, bineterên perwerdeyê jî wê ji pirtûk û nivîsên pîroz ên taoismê wê bîn bijartin. Lê di wê demê de wê, çendî ku wê bi wê rengê wê taoism wê pêşkeve jî lê wê bandûra awayê pêşketina budismê a demê wê li wê zêdetirî wê hebê. Wê di wê temenê de wê di nava budistan de wê gelek rêgezên ku wê, bûhûriner bin wê di nava taoistan jî wê bîn bicihkirin. Wê di wê temenê de wê, di regekê de wê, bê dîtin ku wê hevgirtinek wê li ser temenekê fahmkirinê wê di wê temenê de wê, di nava wan de wê bibê.

Di aslê xwe de wê di demên dawî ên vê xanadanê de wê were dîtin ku wê Taoism, budism û konfîçyusm wê hin bi derkeve li pêş. Wê di wê

temenê de wê, pêjnên taoist wê bi helbestî û hunerî û hwd re wê derkevina li pêş. Lê ev wê, encamên xwe de wê, di awayekê de wê weke ku mirov dibînê wê di demên xanadanên song û jin de wê, xwe bidina dîyarkirin. Wê xanadana Song wê ji aliyê Tai-Zu ve wê were avakirin. Pişrtî wê jî wê hinekî wê bi temenekê çandî û hûnerî wê xanadana tang wê xwe li rex wê, bide domandin. Lê ew zêde nadomê. Xanadana song wê hinekî wê di awayekê de wê weke pêvajoyek hemdemîkirina taoismê a li gorî demê li ser temenekê olî û hwd re jî wê bi xwe re wê werênê li holê. Lê di wê demê de jî wê bi awayekê wê yê ku wê derdikeve li pêş wê hin bi hin wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê dîmenekê budist wê bi xwe re wê derxê li pêş. Budism wê di awayekê de wê, temenê taoismê jî wê ji xwe re wê bi temen bikê û wê di wê temenê de wê li ser wê re wê, bi sazûmanî wê pêşkeve û wê weke olek û ankû felsefeyekê jîyanî a bi temenî wê derkeve li pêş. Taoism wê di wê demê de wê hewldanên di nava xanadana song re ku wê bi rengê hemdemikirna wê re wê werina kirin wê bi armanca wê jinûve vejandinê jî bin. Lê di wê temenê de wê, êdî wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê hin bi hin wê taoism wê cihê xwe yê sazûmanî ê olî wê ji budismê û felsefeyê ji konfiçyusmê re wê bide hiştin. Wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê gelek fektorên bi desthilatî ku wê werê li wan lêgerin wê di temenê ji holê hin bi hin bi bandûra wê kêmbûnê re wê hebin. Mînaq wê di wê demê de wê, demên ku wê di awayekê hemdemiya demê de wê pêvajoyên şer ên li hemberî herêmê wê bibin û wê di wê temenê de wê, têgînên bi wê rengê ên weke xwe di xwezaya xwe ya jîyanê de berdanê û li dijî rewşên şer sekininê wê zêde wê weke têgînek bawerî û ankû weke birdoziyekê ji wan re wê temenekê baş wê çenekê. Ber vê yekê wê, êdî di rengekê de wê, bixwezîna ku ew li şûna wê di temenekê aktiv de ku ew wê karibin ji wê sûdbigirin wê temenekê din ê bi wê pêşbixin. Li ser wê temenê wê piştre wê lêgerînên vejinkkirinê bi temenekê aktivbûnê wê weke ku mirov dibînê wê bi akolên weke 'Chuan-chen' re wê destpêbikê. Ev êkol wê ji aliyê Wang-Zhe û heft şagirtên wê re wê were avakirin. Wê ev êkol wê di nava teoismê de wê bixwezê ku ew weke ku wê bi budismê re wê were dîtin ew bawergehan avadikin û bi vejena hundirîn ve wê alaquadar bibin. Wê piştre wê, Wê weke şagirtên Wang ên weke Sun-bu ku wê jinek bê wê, di nava taoistên jin de wê bandûra wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Ya ku wê aligirên wang wê bikê wê di wê temenê de wê, di çerçoveyekê de wê bi

çerçoveya sazûmana taoismê re wê bi girtinên xwe yên ji budusimê û konfiçuyusiyê jî ku wê bigirin wê bi hev re wê wê bikin ku ew xw ebi wl bigihênina temen û çerçoveyek hizirkirinê wê biafirênin. Wê di wê demê de wê ya ku wê zêde balê bikişênê êw taoistî wê aliyekê ve wê kirpêndina li rewîsta konfiçyus bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke tiştêkê nû di nava taoistan de li rex bi awayekêli rex girtinên wan ên ji budistan. Wang Zhe wê, di awayekê de wê, di nava rituelên xwe de wê bi zêdeyî wê giringiyê wê bide pêşketina keseyetê û sadetiyê û zelalbûnê. Wê tênginên 'Tao, te ching'ê wê di wê temenê de wê, derxê li pêş. Wê rêyên meditasyonê wê derxê li pêş. Weki din wê tênginên budismê ên weke 'karma' û 'jinûvebûyinê' wê bigiringî wê di nava hizrên xwe de wê derxê li pêş û wê werênê ser ziman. Weki din wê bi awayekê berbiçav wê were dîtî ku wê Wang wê têngîna 'zan'ê a budismê wê di şewayekê de wê teori û felsefeyên wê di nava xwe de wê bide hanîn li ser ziman. Wê weki din wê ji şagirtên xwe bixwezê ku ew rêzê bidina konfiçyus û nivîsên wê bixwênin. Wê di wê temenê de wê ew wê derxê li pêş. Tênginên weke bi têngîna 'iksira nemiriyê a zêr' ku wê di nava taoismê de wê werina ser ziman wê ji aliyê Wang wê were ragihandin ku wê 'iksira zêr' wê di nava mirov bixwe de bê. Wê ew jî wê li ser temenê ku mirov xwezayê xwe perwerde bikê re wê werênê ser ziman. Wê çawa wê xwe di jîyane xwe de wê bigihênina sadebûnê, zelalbûnê, jidilbûn û başbûnê wê li ser wê bisekinê. Wê bi wê re wê çawa mirov ji hev re wê baş bê wê li ser wê bisekinê. Wê kirina qanciyê li hev wê li ser wê re wwê derxê li pêş. Wê piştî wang re wê şagirtên wî ên weke Qui-Chuji wê bi heman rengê wê weke ku wî wang di destpêkê de wê çawa wê bijî wê rêyekê wê hilbijêrên û wê di şikeftan de wê bijin. Wê ew jî wê piştê wê ekolên weke yên 'deriyê ejderha' ku wê were bi navkirin wê akolên bi wê rengê wê pêşbixin. Di aslê xwe de wê di wê rengê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê temenekê hizirkirinê ê xort wê di wê temenê de wê di serdeman navîn de wêbi felsefeyî û hwd wê di wê temenê de wê bi şonpêya wang û şagirtên wî re wê biafirê. Di awayekê de wê, dema ku em bahsa xate felsefeyê a li çînê û herêmên asya ên dûrbikin wê di wê temenê de wê ev wê, weke aliyê ku wê di dewama hevde wê di regekê de wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê demên xanadana ming de wê weke ku mirov dibînê wê ew bo k uew yekitiyekê di bin xwe de bidina çêkirin wê gelek kanonên nivîskî ên taoismê wê bidina şawitandin. Bo ku ew wê pêşîya raperinên gûndîyan li hemberî xwe bide rawastandin wê dikê. Her çendî wê avakerê xanadanê Zhu

Yuanzhang(P.z.1368) wê xwe bixwe weke taoistekê bide nasîn jî lê wê zêde bandûra wê nebê. Taoism wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê di nava gûndiyan de wê bibê. Wê di nava rêveberîyan de wê zêde êdî wê newê dîtin û dernekeve li pêş. Her çendî ku ew wê ew jî wê weke taoist wê werina dîtin û Wê di wê temenê de wê, ev jî wê ji aliyekê ve wê bê temenê bandûrkêmbûna wan. Taoism wê ji wê demê û pê de wê zêde bandûrek wê li çînê û herêmên din ên asya wê nemênê. Wê cihê xwe ji konfiçyusismê û zen-budismê re wê bide hiştin.

Di aslê xwe de wê imparatorên mingê wê ji taoisma shizong'î wê bi zêdeyî wê bi bandûr biibn. Imparator wê di rituelên wê de wê ji awayên helbestên wê yên weke 'qin' ku wê werina xwandin wê pîrr zêde wê bi bandûr bibê. Wê li ser wê temenê wê, taoism wê imparator wê weke 'mirovê astbiilind' wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê bi wê re wê taoistî wê li bendê bin ku ew bi wê re demek xweya nû bijîn. Di nava xanadana ming de wê taoist wê weke mamoste wê ji aliyê imparator ve wê werina pênasekirin. Imparator wê bi wê re wê, demek dirêj wê hin bi hin wê bandûra xwe wê çêbikê. Wê saziyên şopandinê ên li se taoismê re wê avabikê. Minaq saziyên weke 'aqadamiya nepeniyan' wê bo şopandina wan wê li qasrê wê avabikê. Di nava xanadana ming de wê, taoistî jî wê di rengekê de wê, nîşanayên baş wê bigirin û wê bi wê re wê derkevina li pêş, di berdêla ku ew imparator piştgir dikin û baweriya gel bi imparator dihênin.

Di wê temenê de wê di nava gel de wê bandûra hebûna taoismê wê hertimî wê ji aliyekê ve wê bê peyxam ku wê imparatorên çînî li wê bihizirin. Di aslê xwe de wê çerçoveya têngîna taoismê wê di wê temenê de wê weke çerçoveyek olî wê di wê rengê de wê bi têngîna taoisma olî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hewldanên bi wê rengê ku wê weke olekê wê ew wê bi wê were pêşxistin wê ji gelek aliyan ve wê bi şêwayên felsefeya olî wê nikaribê ji wan re bibê bersiv. Minaq em nikarin zêde bi şenberî bahsa têngînek axiretê a taoismê ku wê bi wê re wê bahsa wê bikê bikin. Wê di temenekê de wê bi felsefeyî wê li ser temenekê jîyanî, aramî û hwd re wê di temenekê de wê bihizirê. Di wê temenê de wê ya ku wê ji taoismê dihat hêvî dikin û ya ku wê dikir û ankû dikarî bikê wê di her demê de wê weke ku wê ji hev cihê bê.

Ji gelek aliyan ve jî wê çerçoya wê ya baş nefahmkirinê wê derkeve li pêş. Ew jî wê ji aliyekê ve wê bandûrê li wê bikê. Lê weke ku em minaq di kevneşopîyên wê yên ku em di nava taoismê de dibînin weke ku wê bi

kevneşopîya 'ling-pao' û hwd re ku wê were dîtin wê bi zêdeyî wê bandûra budismê û hwd wê di wê de wê were dîtin.

Budism wê di awayekê de wê, di demên kevnera de wê bandûra wê ji wê demê û heta demên serdema navîn jî wê li ser taoismê wê di rengekê de wê bibê. Wê di awayekê de wê pergal û sazûmana hizirkirinê a budismê wê di rengekê aktiv de wê xwe bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê li ser wê temenê wê hertimî wê, ji wê peyxambigirê û sûdwegirê ku ew xwe li gorî demê bi reng û awa û têngîn bikê.

Taoism di wê temenê de wê, li şûna ku wê li ser kesekê û tênginekê re wê di wê temenê de wê were fahmkirin wê di nava herikina pêvajoyekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê rast bê. Di wê çerçoveyê de wê ji xwe wê dema ku mirov li wê dinerê wê bi awayekê hesanî wê di nava wê de wê, dibînê. Di demên hemdem de jî wqê, di awayekê de wê, bi têngînen konfiçyusî, budistî û hwd re wê, xwediyê tûrek pêşketinê a li herêmên din ên asya ku ew bi kesên li gorî wê û felsefeya wê dijîn wê bibin bê.

Di wê temenê de wê li ser têkili û rengê taoismê ê 'taosma olî' û 'taosma felsefî' re ku mirov bibêjê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, hertimî wê di aslê xwe de wê di bin reng û awayê taoisma olî de wê dîmenekê taoisma felsefî wê were dîtin ku wê di temenekê bawerî de wê weke ku wê bi wê rengê were şîrovekirin, bi sazûman û wê bi wê rengê wê were li gorî wê jîyankirin. Taosim wê di nava jîyanek hesan, rehet, bi lêgerîna aramiyê de wê, weke tênginek ku mirov di wê temenê de wê karibê gelek sûdan ji wê bigirê bê. Lê di çerçoveya têngîna desthilatî û hwd de jî wê, hertimî wê weke tênginek ne aktif û hwd wê li holê wê bimênê. Di wê rengê de wê, ber vê yekê wê, di demên serdema navîn de wê bi zêdeyî di nava budism û konfiçyusiyê de wê reng û dîmenê xwe wê ji berçav wê bide windakirin. Konfiçyusî wê referansên wê li ser desthilatê, bi wê re civakê û rengên rêveberîyê û hwd re wê li ser temenekê bi pergale rewistî wê zêdetirî wê xort bê û wê aktiv bê. Wê di wê temenê de wê, rengê xwe di rengekê de wê zêdetirî wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Konfiçyusî wê di wê temenê de wê aliyê wê yê din jî wê kesê ku ew wê pêşdixê û bi felsefe dikê û weke temenê wê heyî dîyar bê. Lê ya taoismê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê ne dîyar bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di nava taoismê de wê hebûna bedenê wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş û dervî wê zêhn û ankû hiş wê li

ser temenekê fahmkirinê wê biafirênê. Ya ku wê ji wê bi têngînek derhanînê a gîyanî ji wê were derxistin jî wê di aslê xwe de ku wê weke temenê têngîna taoisma olî wê biafirênê wê di wê temenê de bê. Lê felsefeya taoismê wê minaq wê bi têngînên weke 'hêzên azmanî', 'mirovê astbiilind' û hwd re wê, di rengekê de wê, li ser wê temenê bi têngînek sîyanî û hwd re wê di nava jîyanê de wê bi wê re wê derxistina wê ya li pêş a bi mirov û hwd re wê bibê bê. di pêvajoyekê de wê, weke ku wê bi awayekê di nava budismê û hinduismê de jî wê were dîtîn wê li wê asta rûhanî bilindbûna mirov wê bi wê re wê bibê wê, di wê temenê de wê, were dîtîn. Mînaq di nava taoismê de wê kesek ku ew karibê şîroveyan bikê û ew di wê temenekê de wê weke pisporê hişmendî were dîtîn wê, divê ku ew 50 salî bi wê re perwerde bibîne ba. Ev wê di demên wê yên berê de wê wusa ba.

Di nava têngîna taoismê de wê awayekê kozmolopolitikî wê di çerçoveya pêşketina wê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê ji demên wê yên destpêkê û heta roja me wê, destpêka wê heta demên şamanan wê bê birin. Di wê temenê de wê, minaq di nava şamanan de wê, çawa wê gîyan wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê wê, di wê rengê de wê, dema ku wê bahsa têngîna gîyane nemir wê di rengekê de wê bi wê re wê were kirin wê ew têngîna wê ya gîyane nemir wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê di mejiyê mirov de wê bide biriqandin.

Em di nava taoismê de wê di nava hemû kevneşopîyên wê yên hizirkirinê de wê dibîne ku wê bi rengekê wê li wê têngîna têngîna 'nemiriyê' wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê şîroveyan cihê wê bi wê re wê werina pêşxistin. Heta ku wê ji nava xwezayê û şîniyan wê dermanên ku ew mirov nemir bikin wê bikin ku ew ji wan xwe bigihênina wan. Wê li gorî wê li deverên weke çîyayên pîroz û bahran de wê bibê. Lê bi wê re wê, dema ku wê bahsa nemiriyê wê were kirin wê bi wê re wê hinek aliyên ku mirov bi wê çawa bijî ên weke bi dilxweşiyê û hwd re jî wê werina li ser wan sekin in. Di wê temenê de wê tiştên ku ew laşê mirov di wastênin, tiştên ku mirov dilnexweş dikin, tiştên ku ew diêşênin, tiştên bi êş û hwd wê di wê temenê de wê yên ku wê weke mirina mirov zû dikin wê li wê binerin û bihizirin. Temenê temendirêjkirinê wê di wê rengê de wê bi ya ku mirov wê xwe çawa ji wan aliyan bikê û di awayekê sadê de bijî wê bi wê re wê di rengekê de wê were ser ziman.

Taoistan bawer dikin ku wê mirovên nemir wê hebin û li çîyayê 'k'un-lun' wê bijîyan. Li wir wê di derbarê hebûna jîyanên rûhanî, acinî û hwd

de wê, pirr zêde wê vegotin wê di nava wan de wê bihetan vegotin. Minaq wê, bahsa 'hsi-wang-mu' ku ew li dijî û ew weke serekê aciniyan dihat tefkirkirin jî wê biheta ser ziman. Wê di wê temenê de wê di nava hizrên taoistan de wê 'hsi-wang-mu' wê weke kesekê ku ew derketi li asta nemiriyê wê biheta dîtin. Ev gotin wê bi teybetî di dema xanadana han de wê derkevina li asta jor. Heta ku wê imparator wu-ti wê komek kes wê bi erkbikê ku ew herina çiyayê k'un-lu û bi 'hsi-wang-mu' re hevdiştinê bikin di qasra wî ya ku ew ji zîv û zêr hatiya çêkirin û hertimî bi tîrêja rojê dibariqê. Li gorî ku wê bawerkirin biheta gotin ku wê kesê ku ew çûba û ji wê baxçê wê qasrê bixwara wê ew jî wê nemir bûba. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê bahsa wê biheta kirin.

Li ser têngîna nemiriyê ku wê taoism wê bi wê bawerbikê wê, li ser wê nîqaş wê werina kirin û wê heta ku wê çawa wê ew nemirîti were salixkirin wê were ser ziman. Di wê warê de wê li 'Pao-p'u tzu' wê Gehong wê wan hersê pêvajoyan û ankû astan wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Asta pêşî wê bedena mirî xilasbûna wê (shih-chieh) bê. Ev pêvajo wê weke pvêajoya ku wê di pêvajoya jîyane xwe hostayên ku ew laşê xwe zêde neda gûharandin bin. Mirov di pêvajoya mirinê de wê bedenê xwe wê bi temenî wê bi terikênê û ankû wê berdê. Ev wê weke pêvajoyek 'paqijiyê' jî wê were pênasekirin. Ya duyem jî wê bi her pênc elementan ku wê bigihijê asta vejene 'septil' ji rewşên weke yên dojhê û hwd xwe parastinê bê. Li gorî wê, nemiriya dînyawî bûya û kesên ku ew gihiştinê wan xwe di şikeftan de bicihkirina. Bilindnebûna li azmana. Li deverên dûr ku wê weke bihûstê wê werina dîtin bicihbûna û jîyanbûna. Ku tekûzîya bi tememî ne gihiştina asta herî zorin jî lê bi gelek hêz û sîyanên baş re bûna xwedî. Wê weki din wê nemiriyên azmanî wê weke yên difirin wê bênin ser ziman. Yên li dînyayê mana nafirin û ew, ber ku xwediyê pêvajoya astbilindbûnê bin wê li gorî rêgeza tao wê bijîn. Li ser wê temenê wê di nava taoismê de ku wê bahsa iksira nemiriyê û nemiriyê wê bê kirin wê bêhasab wê gelek vegotin û çîvanok wê werina ser ziman.

Lê li ser wê temenê em dikarin wê ji aliyekê din ve wê fahmbikin û wê werênina ser ziman ku wê taoist wê xwediyê têngînek dermanxaneyê a tekûzbûn ku wê çawa wê li gorî wê bi tendûrûstî wê bê jîyankirin û wê mirov wê di awayekê rast wê bi wê bijî bê. Di wê rengê de wê, di nava deman de ku wê derbas bibê û wê hertimî wê li wê zêdebûn bibê wê têngînek wan ya dermanî wê hebê. Li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê di temenekê objektiv de wê bina xwediyê têngînek bi nasîna anatomiyê û pêvajoyên wê yên pêşketinê jî.

Minaq wê di nava wê de ku wê bi gotina 'simyaya derveyî' jî wê were bi navkirin 'Wei-tan' wê di wê temenê de wê derman û iksiran wê bo nemiriyê pêşbixê wê navê wê bê. Wê di wê temenê de wê teknikan wê bo aliyê laş ê derve jî wê di rengekê de wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Li gorî wê tao wê ji xwezayê jîyanê re ku wê weke çavkanî bê wê weke rêgeza pêşî bê. Di wê temenê de wê gelek dermanên pêşxistî û ceribandînan wan wê fêrûazmûna wan wê bi wan re wê di rengekê de wê bibê.

Wê kokên 'Wei-tan' wê di demên kevnera de wê pêşkeve û wê bigihijê rahibên biafsûn 'fang-shih'an. Ew wê di xwediyê pêvajoyek fahmkirinê a çandî ku wê pîrr zêde wê di wê de wê were kûrbûn bê. Di dema Duke Hsüan (B.z 342-323) de wê, Tsou-yen wê pirtûkekê li ser pênc imparatorên mîtîkî wê binivîsênê û wê destpêka ku wê ji aliyê shih-fang'an ve wê weke imparatorê efsanewî were dîtin Huang-ti re wê dest pêbikê. Huang-ti wê weke kesekê hesinkar jî wê were dîtin ku wî ejderhayê bi navê 'ch-ih' ku wê ew têrkbiriya wê navê wî derkeve û wê were hanîn li ser ziman.

Di aslê xwe de wê li ser wê temenê wê dema ku wê lêkolînên teoistan ên li ser hebûnê û nemiriyaya wê were kirin wê di awayekê din de jî wê weke ku wê di nava têngîna 'Lieh-hsien chuan' ku wê weke bineterekê pîrr zêde kevn a taoistan û dikarê di wateya biografiya nemiriyayî de wê bixwênê wê di wê tîpolojîyêk fîzyolojîkî ku em dikarin jî wê destpêbikin û têngîna fîzyolojîkî a taoismê wê bi dest fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Di nava taoismê de wê, hebûna fîzîkî wê di wê temenê de wê li ser pêvajoyên wê û rewşên wê yên ku ew dibin wê di awayekê de wê di derbarê wan de wê gihiştina zanîna wan wê bi wê re wê bibê. Li ser wê temenê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giirng bê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê ji wê aliyê ve wê têngîna simyageriyê a çînê û ankû taoismê wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Wê heta ku wê wilqasî wê pêşkeve wê, kifşên wê yên ku wê werina wateya kifşkirina barutê û hwd jî wê di nava wê de wê werina dîtin. Weki din wê li ser temenekê fîzîkî ê dunyayî re wê di wê temenê de wê gelek kifşkirinên ku wê bèn kirin wê bi wê re wê bèn pêşxistin.

Di nava têngîna taoismê de wê di wê temenê de ew sîmyagerî û fîzyoloji wê weke du aliyên din ku wê dem bi dem wê bêî ku wê navê wan wê were danîn wê pêşkevin û wê kifşên zêde giring û mazin wê bi wê re jî wê werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê pêvajoya kifşkirinê

fizikî de wê anatomiya zindiyan û hwd wê weke beş aliyekê wê yê giirng ku mirov wê bi kirpênê bê wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di nava çanda baweriyê û felsefeyî û hwd de wê, têgîna fizyolojiyê û hwd wê bi wê re wê weke ku wê were dîtin wê pêşkever. Taoistan hê di demên kevnera de wê hin rêbazên ku wê taqabûlî yên demên hemdem bikin wê weke rêyên başkirina mirovan wê pêşbixin. Di dewama wê de wê, rêyên başkirinê, çêkirina derman û hwd wê di wê temenê de wê, di nava wan de wê bi awayekê pêvajoyî wê li dûv hev wê, were dîtin. Wê dema ku mirov li nava dîrok û pêvajoyên hizirkirinên taoistan dinerin wê di wê temenê de wê, bi xosletên wan ên hizirkirinê re wê ew wê bi awayekê zêde berfireh û giring wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê di dema Ge-hong de wê dermanên li ser gihiştina nemiriyê ku wê bahsa wan wê were kiriin wê di wê temenê de ew bi awayekê pêşxistinên bi lêkolînê ku wê bibin wê di encama wan de wê gotinên weke 'tenê bi pêşxistina hin dermanna wê ne bi derfet bê ku mirov bigihijê nemiriyê' wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ne têr dîtina bi derman gihiştina nemiriyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê were ser ziman.

Lê ji aliyekê din ve jî wê li ser kirinên mirov re wê temendirêjiya mirov wê bi awayekê wê li wê were lê hizirkirin. Ge-hong wê ji wê aliyê ve wê li ser wê têgînê bi başî û sîyanî jîyankirinê wê bi kirpênê û wê derxê li pêş. Weke wê di dema xanadana han de wê li ser iksira nemiriyê wê were hizirkirin wê di dema xanadana wei de jî wê ew bê û heta ku wê imparator Toba(398-404) wê labraturawarekê jî wê bo pêşxistinên iksir û ankû dermanê bi wê rengê bide avakirin.

Ev wê di demên piştre wê weke ku em dibînin di dema xanadana Tang de wê bi zêdeyî wê pêşkeve. Wê di awayekê de wê di temenekê mikroyî de wê, li ser 'simyaye hundûrîn(nei-tan)' wê pêşkeve û wê bi wê re wê bê hanîn li ser ziman. Wê li ser nexweşiyên hundurîn û hwd wê di wê temenê de wê lêkolîn wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê werina kirin. Bi qasî ku mirov dibîne wê li dora sedsale 3 û bi ber dema sedsale 4'min ve wê kesên weke Wei Po Yang ku wê pirtûkek bi navê 'Chou I Ts'an T'ung Ch'i' wê binivîsê û ev pirtûk wê weke pirtûkek ku wê temenê 'nei-tan'ê wê ji aliyekê ve wê biafirênê bê. Wê di derbarê sîmyaya hundurîn de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di pirtûkê de wê dîsa bi têgîna 'nemiriyê' wê li wê bihizirê. Lê wê vîcarê wê bi têgîna 'parastina hêza cewherî' wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê weke ku mirov dibîne wê bi

taoistan re wê di dema xanadanên tang û song de wê, simyaya hundurîn wê li ser wê temenê wê pêşketinek zêde li berçav ku wê xwe bide dîyarkirin wê bide çêkirin.

Di dewama wê de wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê awayekê de wê bide dîyarkiriin. Di aslê xwe de ku wê hê di dema xanadana song de ku wê weke bineterên Chung-li Ch'uan û Lu Tung-pin' û ku wê ji aliyekê ve wê, di wan de wê bandûra budismê jî wê were dîtin. Di roja me de wê, bi pirtûkên weke 'Pi ch'uan cheng-yang chen-jen ling-pao pi-fa' û 'Wu-chen p'ien' de ku wê hê di jîyanê de wê werina bikaerhanîn wê, weke çavkaniya wan jî wê ji aliyekê ve wê biafirênin.

Li ser wê temenê wê simyaya hundurin wê bi demê re wê gelek awa û teknikên wê pêşkevin. Wê di wê temenê de wê weke banyokirina li ber rojê, yoga, sehêtkirinên li ser bêhnê û heta pêşxistina hin teknikên bi seksê û hwd re jî wê bi wê re wê werê dîtin.

Wê dema ku wê têngîna simyeya hundurin wê pêşkeve wê bi wê re wê aliyna din jî wê bi hizrî wê pêşkevin. Di temenekê mikroyî de wê li wê hizirkirin wê êdî wê bibê. Di nava wê mikroyîya wê de wê bi ber mazinbûna wê û ankû ji wê asta ku wê hati gihiştin li piçûkatiya wê hinekî din piçûktir çûyin û di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Gotinên weke bi tékiliya laş û gerdûnê û hwd re wê bi temenekê kosmolojikî hewldanên danîna tékiliyekê wê bi taoistan re wê hin bi hin wê pêşkeve. Ev rewşên weke uzwên laşê mirov wê ji aliyekê ve wê bi watelêkirin wê weke çandek fahmkirinê a mesopotamikî bê û wê koka wê heta sumeriyana wê herê. Di nava bineterên nivîskî ên bizmarî ên wan de jî wê, rastî nivîsandinên bi wê rengê wê were bûyin.

Taoist wê di wê temenê de wê, di demên dawî ên kevnera û destpêka demên serdema navîn de wê hin bi hin wê di nava wan de wê di wê temenê de wê li ser temenekê fîzyolojikî ku wê bidest hizirkirinê wê bikin wê di nava wan de wê hizrên bi wê rengê wê pêşkevin. Di wê warê de wê, minaq wê, uzwên laşê mirov ên weke kezebe reş, kezebe sipî, dil, gunik, gûrçik û hwd wê weke pênc uzwên laş ku wê bi wê bihizirin ku ew çîyayê pîroz numinêr dikin wê li wan bihizirin. Wê di wê temenê de wê, di nava felsefeya taoismê de wê, hin bi hin wê li ser anatomiya mirov re wê hizirkirin û di wê de kûrbûn wê bibê. Di wê temenê de wê bi têngînek kosmolojikî wê laş weke gerdûna di gerdûnê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Wê di wê temenê de wê bi bidest pêşxistina tefisiran li ser laşê mirov re ku ew dikin wê bikin. Weke ku ew çawa ji nava jîyanê elementekê şîrove dikin wê bi heman rengê wê bidest

şîrovekirina uzwên laşê mirov jî wê bikin. Minaq wê dema ku wê bahsa bêhnstandinê wê were kirin wê têngîna 'bêhnstandina pêşî' wê di nava taoismê de wê pêşkeve. Li gorî wan wê dewama wê were. Ku ew dewama wê newê wê dawî li jîyanê wê were. Di wê temenê de wê êdî wê bikevina nava kirinên ku ew wê pêşbixin de.

Di wê temenê de wê, weke ku mirov dibînê wê piştê wê, êdî wê di temenekê meditasyonî, yogayî, akapunkturî û hwd de wê bidest lê hizirkirinê wê bikin wê di wan waran de wê bi zêdeyî wê kûrbûnek wê were çêkirin. Li ser wê temenê wê felsefeya taoismê wê bêhnê 'chî', cewherê 'ching' û gîyanê 'shen'ê wê giring bibînin û wê di wê temenê de wê êdî wê bi awayekê cûr bi cûr wê kombasyonên fahmkirinê ên bi kirinî wê li ser wan re wê êdî wê pêşbixin û wê werênina ser ziman. Ev hersê aliyên weke 'chî', 'shen', û 'ching' wê li wan wê di heer beşên uzwên laşê mirov de wê hebin. Lê navenda wan wê dil, serî û gûrçik bin.

Lê di her temenê de wê, têkiliyek kosmolojikî a ku wê di wê temenê de wê bi ûzwan ve wê girêdayî wê pêşkevin wê êdî wê bi wê re jî wê pêşkevê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê li ser simyaya hundirin wê were hizirkirin wê mirov dibînê ku wê tiştên weke zad, genim û hwd ku mirov dixwê wê ew wê çawa wê bandûrê li laş., uzv û temenê mirov bikin wê li wê werê hizirkirin. Minaq wê di pirtûka 'Ta-yu-ching' de wê, bahsa pênc zadên ku ew temenê mirov kin dikin wê were kirin. Weki din wê çawa wê pênc uzwên di hundir de wê bi rizênê wê werênê ser ziman.

BI wê rengê wê gelek zaninên din jî wê werina ser ziman. Bêgûman ev dema ku ew dihên ser ziman wê bi têngînel simyayî wê werina ser ziman. Lê aliyekê wan ê din jî wê hebê. Ew jî wê ew bê ku wê di nava tiştên ku em dihildin û bandûra wan li laşê mirov wê çawa bê û wê di wê temenê de wê têkiliyek fîzyolojikî wê bi awayekê wê li wê were lê hizirkirin. Armanc wê li wir wê çawa wê mirov wê bi temenekê dirêj wê bikî wê li wê were hizirkirin bê. Tiştên ku ew temenê mirov kin dikin û yên ku ew temenekê mirov dirêj dikin di dema hildanê de wê li wan wê were lê hizirkirin. Minaq wê di wê temenê de wê dema ku wê 'tao-te-ching' wê were derhanîn 'shou' piştê wê bi yekê 'tao', valahiyê 'hsu', û 'wu' nebûnê û ankû 'tûnabûnê' re wê were kûrkirin wê di wê temenê de wê li ser remenekê kosmolojikî heta têngîna 'bêhna pêşî' wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Li gorî taoistan 'parastina yekê' wê temenê wergerîna li cewherê û çavkaniyê bê. Wê temenê hevgerîna bi tao re wê çêbikê. Wê bi têngînek bi wê rengê a ku mirov dikarê wê formulebikê wê 'yekbûn' û

'pirranîtiya' tao'yî wê bi wê re wê karibê were pêşxistin û bi wê re bê gihiştin li temenekê felsefeyî.' Di wê rengê de wê hizrên razber wê bi awayekê minaqê û antropofomikî' wê bê gihandin li pêjnna. Minaq wê di nava tênginên taoismê de wê, zêde mirov rastî navê xwûdê newê. Wê bi têngîna taoismê re wê were ser ziman. Lê wê bi awayekê rûhanî û sîyanê hatina pîrozkirin û derxistina li astek jorin a pênasekirinê wê bên kirin. Wê di wê temenê de wê ev wê piştî wê di renekê de wê bina temenê rengna fahmkirinê ên ku wê di wê temenê de wê werina fahmkirin jî. Di awayekê di wê rengê û awayekê de ew dixwezê nêzî laşê mirov bibê. Di wê temenê de wê dema ku wê têngîna wîsyonî wê were kirin wê di wê çerçoveyê de wê tênginên weke 'parastina nehan' û 'sêyan' û hwd wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Li gorî taoistan wê herdû jî wê 'yekê numinêr dikê.' Weki din wê li ser temenê ya pîroz a 'mêyî yek' weke "tz'u-i" û ku wê di mejî de wê li ser bê "t'ai-i" dikarê wê bi heman rengê li ser temenê yekê weke kombinyonek taoist wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku wê laş û nûqtayên laş wê bihizirin wê weke xwediyê vejna ku wê zor bê ku ew werina fahmkirin bin wê li wê bihizirin. Dîsa wê di wê temenê de wê li ser temenekê kosmolojikî wê bi wê li wê bihizirin û wê, di renekê de wê, tékiliyekê dênin. Minaq wê dema ku wê têngîna 'pênc uzwen kosmolojikî' wê şîrovebikin wê di nava wan de wê çî rengê tékiliyê wê hebê, ast û rejeyên wan û hwd wê, weke alî û nûqtayêna ku wê bi wê rengê li wan wê bên hizirkirin bin. Wê di renekê wê yê din de wê bi kosmolojikî wê li wê were hizirkirin wê minaq wê bi gerwerkên azmanî re ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Wê çawa wê rohiya ku ew ji wan dihê wê, taoist wê bihizirê ku ew dikeve bedenê û bi wê bi rohi dibê wê li wê bihizirê. Ev jî wê hin bi hin wê li ser wê rohiya daketi li bedenê re wê kes wê weke kesekê azmanî wê hin bi hin wê bilindbikê. Pao-pu-tzu' wê ev şewayên teknikî ên ku ew dihên pêşxistin wê weke temenê mirovbûnek astbilind û pêşketî ku wê biafirênin wê bikirpênê û wê li ser wê bisekinê. Weki din wê çawa wê mirov wê paqij bikê wê li wê bihizirê. Minaq roj û heyv li ser serê mirov bilind dibin û rewşek weke ya şeker diafirênin. Ev tênginên bi wê rengê wê tékiliya rohiyê wê bi tiştên ku ew dibin û hwd re wê, di çerçoveyekê de wê tékiliya wan jî wê bi wê re wê bê danîn. Minaq wê roj sor bê û heyv wê şîn bê wê, ev jî wê ji aliyekê din ve wê bi heman rengê wê şewayekê din ê kombinyonî wê biafirênê ku mirov wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê bahsa gavên bi meşê wê were kirin wê bi gotina li gorî 'yu' ew dibin. Yu wê, zindiyekê mitolojikî bê. Lingê wê

saqat a û wê bi xişiqînê wê bimeşê. Mınaq ku wê li wê meşa 'yu' wê were hizirkirin wê weke raks û ankû dansek kosmolojikî wê li wê were lê hizirkirin.

Tabî dema ku mirov bahsa taoismê bikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê teknikên bêhnstandin û danê û hwd jî wê di rengekê de bibin. Ev jî wê weke aliyekê din ê ku wê çawa wê di temenekê dirêj de wê, were lê hizirkirin bê. Li gorî ku wê di nava taoismê de wê were dftin wê bi têngîna bêhnstandina embriyonikî û ankû 'tai-hsi' ku wê were ser ziman wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hizirkirinên li ser bêhnstandina embriyonikî wê bişibenina dema ku wê mirov di zikê dayikê de wê bi kordonê girêdayî bê re wê, li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê minaq wê Ge-hong ku wê di 'Pao-p'u-tzu' wê bènê ser ziman ku wê bi bêhnekê wê cihê 120 bêhnê wê tişî bikê. Li gorî wî ew dema ku ew gihişt 1000 bêhnê wê hingî wê bigihijê asta nemiriyê.

Li ser têngîna bêhnstandinê wê di nava taoismê de wê, bi rengekê wê bêhnê hêdî bistênê û wê huin bi hin wê were wê astê ku wê êdî wê newê hîskirin. Wê di wê temenê de wê ev şewa wê bo çêkirina çerçoveya sirkulasyona nava singê, serî û zikê de ku ew çêbikê re wê bibê. Di nava wê sirkulasyonê de wê çawa wê rewşk sivik wê bigihijiyê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, rewşên weke bi fizikî ku wê di çerçoveya werjşkirinên fizikî jî wê karibê were hanîn li ser ziman wê, di wê temenê de wê, bibê. Ev jî wê bi têngîna 'tao-yin' re wê were hanîn li ser ziman. Wê ev kirinên ku wê bèn kirin wê carna jî wê bi teknikên bêhnstandinê re wê, di ahengekê de wê werina kirin û wê di wê temenê de wê, di ahengek bi têkiliya nava zêhn û bedenî de wê werina pêşxistin.

Di mijara van kirinên bi werjşî de wê ji aliyekê din ve jî wê bi teknikî wê pîr zêde wê pêşkevin û wê têngînen weke hûnerên bi werjşî ên weke 'kung-fu' û hwd ku wê li herêmên asya dûr bi gelek cûre û awayên wê re wê pêşkevin wê di wê çerçoveyê de wê bi encamên wê re wê were dftin ku wê pêşkevin. Di wê warê de wê taoism wê ji aliyekê ve wê ji wan re jî wê pêşavaniyekê wê bikê.

Di çerçoveya gihiştina têngînek zindiyî a fizikî de ew dihê kirin. Di nava jîyanê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku mirov dibînê wê, di mijare teknikên ku ew di wê temenê de dihên kirin wê weke teknikên ku wê bi wan re wê bigihijê nemiriyê wê di awayekê de wê were ser ziman.

Me li jor hinekî bahsa têngîna 'tantra' ku wê, çawa wê di nava budismê, hinduismê û hwd de wê, hebê. Ji aliyê teknikên bi seksê û domandina wê

ya bi hebûnî û hwd de jî wê bi wê temenê wê ji hinek aliyan ve wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê taoism wê di destpêka demên serdema kevnera de wê, di wan waran de wê, zêdeyî wê pêşketinekê bi sazûmanî li ser temenekê kirinî di nava xwe de wê bide çêkirin. Di wê rewşê de wê, bi têngîna 'nemiriyê ku wê li seksê û tenknikên wê û kirina wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi şewayê xwe domandina ji hev û bi wê re bi wê armancê seksê wê weke temenekê nemiriyê a xwe bi demê re domandinê jî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê têngîna xwe domandina zindiitiyê wê di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê bi xwezayî ku mirov li wê dihizirê wê, hêsta jîyankirinê wê bi wê hêst û têngîna zindiyê a fîzîkî a xwe domandinê û ankû xwe ji xwe zêdekirinê wê bi wê re wê hebê. Li gorî taoismê wê têtikiliyek bi tendurust a seksê û ankû zayendî wê ji gelek pîrsgirêkên fîzîkî, derûnî û gîyanî ên ku mirov di xwe de dijî bi hebûnî re jî wê karibê bibê çareser. Li ser wê temenê wê, di hebûna laş de wê, li ser têtikiliya seksê wê weke kirinek werjişî wê di demên kevnera de wê were dîtî ku wê biteknîkî wê li wê were lê hizirkirin. Di dema têtikiliya seksê de wê jin û mêr wê bi du vejenên vajî hev re wê bikevina têtikiliyê. Li gorî taoismê wê têtikiliya bi seksê wê bo ku wê cewherê hev bidest bixin wê bo wê bê. Di dewama wê de wê di rewşa têtikiliya seksê de wê taoistî jî wê jin wê bi vejene xwe wê ser mêr re wê bên girtin. Heta ku wê di demên kevnera de wê di nava taoismê de wê li ser rewşa di dema têtikiliyê de valabûna mêr a di vajinaya jinê de wê li ser wê bê sekin in. Li gorî taoistan wê ew windahiyek bê bi mêr re. Ber vê yekê wê heta ku wê li ser wê re wê, pêşniyarbikin ku wê di dema têtikiliyên teksê de rêyên pêşîya valabûnê digirin û bi wê re têtikiliya seksê didina domandin wê bixwezin ku ew wan lê bigirin û kifşbikin. Di wê temenê de wê li ser temenê fêrbûna şewayên bo wê rewşê wê êdî wê bi demê re wê di nava wan de wê serî li ser wê were wastandin.

Di nava têngîna taoismê de wê dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê di çerçoveya têngîna wê ya felsefî de wê çawa wê awayekê fahmkirinê wê hebê wê di wê rengê de wê, nêzbûna wê were dîtî. Di çerçoveya têngîna wê ya olî de jî ku mirov bihizirê wê di wê temenê de bê. Wê têngînen weke yên wahiyê, xwûdê, pêxember û hwd wê di nava wan de wê, nîşanaka wan nebin ku ew dihên û pêşdikevin. Lê wê bi hizrî wê di temenekê felsefeyî de wê, li ser temenekê ji hev fahmkirinê û bi wê pêşketinê re wê, çerçoveyek zêde berfireh wê hebê. Kesên ku ew weyn

leyistina wê di wê temenê de wê derkevina li pêş û wê bibina xwediyê bandûrek zêde mazin di nava wê de. Têgînên taoismê wê çerçoveya wê ya hizrî ku nirov wê hilde li dest wê di wê temenê de wê li ser temenekê fahmkirina ji jiyânî wê, bi çerçoveyek felsefî, hûnerî, dîrokî, civaknasî, dîroka civaknasî, zanistî, teknikî, wêjeyî, kevneşopîyî û hwd re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li rex laozi û chuangzi wê gelek nivîsarên ku wê di dema xanadanadên weke yên wei, jin, song, tang, ming û hwd de wê werina nivîsandin wê, weke bineterna binîrx ên ku wê li wan binerin û wê tevger û rengên hizirkirinên xwe bidina dîyarkirin wê hebin. Di dema xanadana ming de gelek kanonên mazin wê bên berhevkin û wê di wê temenê de wê, bi serve zêdekirina ên dema xanadana song re wê, bên dîtî.

Weki din wê piştî wê, ew nivîsar hemû jî wê di temenekê sererastkirinên wan ên weke bi qatagorizekirinên wan re wê werina kirin. Çînkirina wan wê bi wê re wê, li gorî yên giring, afsûnê, wêne, dîrok û dara kokê û hwd re wê werina kirin û ser ziman.

Çavkanî:

- *Mitchell, Donald W. (2002), *Buddhism: introducing the Buddhist experience*, Oxford University Press
- *Gombrich, Richard F. (2006). *Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo* (2nd ed.). Routledge
- *Gowans, Christopher (2004). *Philosophy of the Buddha: An Introduction*. Routledge
- *Mitchell, Donald W. (2002), *Buddhism: introducing the Buddhist experience*, Oxford University Press,
- *Williams, Paul (2000), *Buddhist Thought in India*
- *Williams, Paul (1989), *Mahayana Buddhism: the doctrinal foundations*, London: Routledge,
- *Smith, Frederick M. (2006). *The Self Possessed: Deity and Spirit Possession in South Asian Literature*. Columbia University Press
- *Frawley, David: *Tantric Yoga and the Wisdom Goddesses: Spiritual Secrets of Ayurveda* (1994), Lotus Press
- *Samuel, Geoffrey (2010). *The Origins of Yoga and Tantra. Indic Religions to the Thirteenth Century*. Cambridge University Press
- *Basu, Manoranjan (1986). *Fundamentals of the Philosophy of Tantras*. Mira Basu Publishers
- *Dawson, Raymond (1982). *Confucius*. Oxford: Oxford University Press
- *Fingarette, Hebert (1998). *Confucius : the secular as sacred*. Long Grove, Ill.: Waveland Press
- *Ssu-ma Ch'ien (1974). *Records of the Historian*. Yang Hsien-yi and Gladys Yang, trans. Hong Kong: Commercial Press
- *Yao, Xinzhong (2000). *An Introduction to Confucianism*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Fung, Yiu-ming (2008). "Problematizing Contemporary Confucianism in East Asia". In Richey, Jeffrey (ed.). *Teaching Confucianism*. Oxford University Press
- *Hobson, John M. (2004). *The Eastern origins of Western civilisation* (Reprinted ed.). Cambridge: Cambridge University Press
- *Chin, Ann-ping (2007). *The Authentic Confucius: A Life of Thought and Politics*. New York: Scribner

- *Kong, Demao; Ke, Lan; Roberts, Rosemary (1988). *The house of Confucius* (Translated ed.). London: Hodder & Stoughton.
- *McRae, John (2003). *Seeing Through Zen. Encounter, Transformation, and Genealogy in Chinese Chan Buddhism*. The University Press Group
- *Davidson, Ronald M. (2003). *Indian Esoteric Buddhism: A Social History of the Tantric Movement*. New York: Columbia University Press
- *McRae, John (2003). *Seeing Through Zen. Encounter, Transformation, and Genealogy in Chinese Chan Buddhism*. The University Press Group
- *White, David Gordon (1998). *The Alchemical Body: Siddha Traditions in Medieval India*. Chicago: University of Chicago Press.
- *White, David Gordon (2003). *Kiss of the Yogini: "Tantric Sex" in its South Asian Contexts*. Chicago: University of Chicago Press
- *Yeshe, Lama Thubten (1987). *Introduction to Tantra: The Transformation of Desire* (2001, revised ed.). Boston: Wisdom Publications
- *McDaniel, June (2004). *Offering Flowers, Feeding Skulls: Popular Goddess Worship in West Bengal*. New York: Oxford University Press.
- *Mookerji, Ajit (1997). *The Tantric Way: Art, Science, Ritual*. London: Thames & Hudson.
- *Smith, Frederick M. (2006). *The Self Possessed: Deity and Spirit Possession in South Asian Literature*. Columbia University Press
- *Frawley, David: *Tantric Yoga and the Wisdom Goddesses: Spiritual Secrets of Ayurveda* (1994), Lotus Press
- *Cane, Eulalio Paul(2002). *Harmony: Radical Taoism Gently Applied*, Trafford Publishing,
- *Keller, Catherine(2003). *The Face of the Deep: A Theology of Becoming*, Routledge,
- * Kim, Ha Poong(2003). *Reading Lao Tzu: A Companion to the Tao Te Ching With a New Translation*, Xlibris Corporation,
- *Kirkland, Russel(2004). *Taoism: The Enduring Tradition*, Routledge
- *Kohn, Livia(2000), ed. *Daoism Handbook*, Leiden: Brill,
- * Kohn, Livia(2004). *The Daoist Monastic Manual: A Translation of the Fengdao Kejie*, New York: Oxford University Press
- *Mair, Victor H(2001). *The Columbia History of Chinese Literature*, Columbia University Press,
- *Martinson, Paul Varo(1987). *A theology of world religions: Interpreting God, self, and world in Semitic, Indian, and Chinese thought*, Augsburg Publishing House,

- *Moore, Charles Alexander(1967). The Chinese Mind: Essentials of Chinese Philosophy and Culture, University of Hawaii Press,
- * Prebish, Charles(1975). Buddhism: A Modern Perspective, Penn State Press,
- *Slingerland, Edward Gilman(2003). Effortless Action: Wu-Wei as Conceptual Metaphor and Spiritual Ideal in Early China, Oxford University Press,
- *Van Voorst, Robert E(2005). Anthology of World Scriptures, Thomson Wadsworth,
- *Watts, Alan Wilson(1977). Tao: The Watercourse Way with Al Chung-liang Huang, Pantheon,

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizira bota, 2012